

ISSN: 2618-5873

ULUSLARARASI TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

**The Journal of
International History
Researches**

Yıl: 2025 / Haziran

Cilt: 9 / Sayı: 1

Year: 2025 / June

Volume: 9 / Number: 1

Editörler / Editors

Doç. Dr. Rıfat İlhan ÇELİK	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Senem DİNÇ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim İstemi SAYLAM	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Gör. Dilara AVCI	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
-----------------------	---------------------------------

Türk Dili Editörü / Turkish Language Editor

Arş. Gör. Derya KARATAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
-------------------------	---------------------------------

Yazım ve Dil Editörü

Arş. Gör. Dr. Atakan ÇİÇEK	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
----------------------------	---------------------------------

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Fatih DURGUN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ihsan Al-Deek	Najah National University
Prof. Dr. Kemalettin KÖROÇLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Biray ÇAKMAK	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Luca ZAVAGNO	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Faisal HUSAIN	Penn State University
Dr. Öğr. Üyesi David E. THORNTON	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Paul LATIMER	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Dr. Mohammadamin SHAHJOUEI	Shahid Beheshti University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Bengül BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GEL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ümüt AKAGÜNDÜZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Murat TUĞLUCA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KARAKÖSE	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent KARA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Ulvi ÖZDEMİR	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat TANIŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem POYRAZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal KOÇ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK	Muş Alparslan Üniversitesi

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD), yılda iki defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergi TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park Sistemi bünyesinde hizmet vermektedir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of International History Researches is refereed journal which is publishing biannual. The journal services in the TUBITAK ULAKBIM Academic Turkish Journal Park System. Responsibility of the publishing studies is concern writers.

İletişim / Correspondence

utadergi@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/utad>

Dergimizde yayımlanan eserler programı ile taranmaktadır.

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan eserler,
Creative Commons Atıf- 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır

ISSN: 2618-5873

<http://dergipark.gov.tr/utad>

İletişim / Correspondence

utadergi@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Refik AYDEMİR

TBMM'NİN AÇILIŞINDAN 1922'YE MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE NAFİA VEKÂLETİ:
KURULUŞ, MALİ DURUM, BÜTÇE VE ULAŞTIRMA FAALİYETLERİ

THE MINISTRY OF PUBLIC WORKS DURING THE NATIONAL STRUGGLE FROM THE
OPENING OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY TO 1922:
ESTABLISHMENT, FINANCIAL SITUATION, BUDGET, AND TRANSPORTATION
ACTIVITIES..... 1-32

Hamit ŞAFAKCI

İLME VE EĞLENCEYE DÜŞKÜN BİR ŞEHZADENİN HAYATI: II. BAYEZİD'İN OĞLU
ALEMŞAH

THE LIFE OF A ŞEHZADE WHO LOVED KNOWLEDGE AND ENTERTAINMENT:
ALEMŞAH, SON OF BAYEZİD II 33-58

Ömer UZUNEL

MİTHRAİZM'DE RİTÜEL VE İNİSİYASYON PRATİKLERİ

RITUAL AND INITIATION PRACTICES IN MITHRAISM..... 59-75

Neşe YAMAN

KHAMMANENE STRATEGIASININ HELLENİSTİK DÖNEM KAPPADOKIA
KRALLIĞI'NDAKİ YERİ, KAMAN-KALEHÖYÜK KÜLTLERİNİN BULUNTULAR
ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE ROLE OF THE KHAMMANENE STRATEGIA IN THE HELLENISTIC PERIOD KINGDOM
OF CAPPADOCIA: AN EVALUATION BASED ON THE FINDS OF THE KAMAN-
KALEHÖYÜK CULTS 76-95

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1639877>

**TBMM'NİN AÇILIŞINDAN 1922'YE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE NAFİA VEKÂLETİ:
KURULUŞ, MALİ DURUM, BÜTÇE VE ULAŞTIRMA
FAALİYETLERİ**

Refik AYDEMİR*

Özet

Millî Mücadele Dönemi, Türkiye'nin siyasi ve askerî olduğu kadar ekonomik ve altyapısal açıdan da yeniden yapılanma sürecine girdiği kritik bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik sıkıntılar, savaşın yarattığı tahribat ve yabancı sermayenin ulaştırma üzerindeki hâkimiyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin çözülmesi gereken öncelikli sorunları arasındaydı. Bu süreçte 1920'de kurulan Nafia Vekâleti, özellikle karayolları ve demiryolları başta olmak üzere ulaşım altyapısını geliştirmeye yönelik önemli görevler üstlenmiştir. Karayolları hem askeri lojistik hem de ekonomik kalkınma açısından büyük önem taşımış, ancak sınırlı bütçe ve insan kaynağı nedeniyle bu dönemde esas olarak mevcut yolların bakım ve onarımı ön planda tutulmuştur. Demiryolları ise dönemin en stratejik ulaştırma ağı olarak değerlendirilmiş, ancak büyük bir kısmı yabancı sermayeli şirketlerin kontrolünde olduğu için TBMM hükümeti millîleştirme çabasına girişmiştir. Anadolu-Bağdat ve İzmir-Kasaba gibi önemli hatların belirli bölümleri TBMM tarafından yönetim altına alınmış, Eskişehir merkezli bir İşletme Müdürlüğü oluşturularak bu hatların işletme ve finansman sorunlarının çözümüne yönelik adımlar atılmıştır. Ancak, nakliye ücretlerinin artması, yakıt tedarikindeki zorluklar ve yabancı sermayenin baskısı, demiryolu sisteminin tam kapasiteyle çalışmasını engellemiştir.

Bu çalışma, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nden faydalanılarak hazırlanmış olup, çalışmada Millî Mücadele Dönemi mali durum, Nafia Vekâleti'nin kuruluş süreci, bütçe düzenlemeleri, karayolu ve demiryolu üzerine genel faaliyetler, alınan kararlar ve uygulamalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Nafia Vekâleti, ulaştırma politikaları, ekonomik bağımsızlık, bayındırlık çalışmaları.

**THE MINISTRY OF PUBLIC WORKS DURING THE NATIONAL STRUGGLE FROM THE
OPENING OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY TO 1922:
ESTABLISHMENT, FINANCIAL SITUATION, BUDGET, AND TRANSPORTATION
ACTIVITIES**

Abstract

The National Struggle period marked a critical phase in Turkey's history, not only politically and militarily but also economically and infrastructurally, as the country underwent

* Doktorant, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, rfkaydmr75@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8561-886X

reconstruction. The economic challenges inherited from the Ottoman Empire, the devastation caused by the war, and the dominance of foreign capital over transportation were among the key issues the government of the Grand National Assembly of Turkey had to address. During this period, the Ministry of Public Works, established in 1920, assumed significant responsibilities, particularly in developing transportation infrastructure, with a focus on roadways and railways.

Roadways were crucial for both military logistics and economic development. However, due to limited budgets and human resources, the primary emphasis during this period was on maintaining and repairing existing roads. Railways, on the other hand, were considered the most strategic transportation network at the time. Yet, since much of the system was controlled by foreign capital companies, the Grand National Assembly of Turkey took steps toward nationalization. Key sections of major railway lines, such as the Anatolia-Baghdad and Izmir-Kasaba lines, were brought under the Assembly's control, and a Directorate of Operations was established in Eskişehir to manage operational and financial issues related to these lines. Nevertheless, rising transportation costs, difficulties in fuel procurement, and pressure from foreign capital prevented the railway system from operating at full capacity.

This study, based on documents from the Presidential State Archives and the Official Records of the Grand National Assembly of Turkey, examines the financial conditions during the National Struggle period, the establishment process of the Ministry of Public Works, budget regulations, general activities concerning road and railway transportation, as well as the decisions and implementations carried out.

Keywords: economic independence, infrastructure development, Ministry of Public Works, National Struggle, transportation policies.

Giriş

Yaşadığımız yüzyılın şartlarına göre devletlerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen o devletin ekonomik yapısıdır. Ekonomik bakımdan gelişim göstermiş olan devletler, iktisadi hayatı idame ettirme hususunda, ihtiyaç durumlarına göre bölgesel veya ülke genelinde birtakım yatırım politikaları uygulayarak eğitim, ulaşım, sağlık ve istihdam gibi temel sorunların iyileştirilmesi yönünde çözümler ortaya koyarlar. Devletlerin ekonomik yönden gelişmişlik düzeylerinin oluşmasında ana koşul ise, devletin genelinde bütünleşmiş bir iktisadi yapının oluşturulması yoluyla olur. Böylece devlet, dünya piyasasına bütünleşmiş bir ekonomi politikasıyla girerek sermaye dolaşımının kolaylaşmasını sağlar.

Uluslararası düzeyde etkisini günümüzde bile her alanda devam ettiren kapitalizm, özellikle 17. yüzyıldan itibaren sürekliliğini sağlamak amacıyla merkez-çevre anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda uluslararası düzeyde pazarlar bütünleşerek, merkezdeki kapitalist devletlere hizmet eder hale gelmiş ve çevre olarak tanımlanan devletler merkeze bağımlı olmaktan kaçamamıştır¹. Yeni bir dünya düzeninin oluştuğu bu süreçte Osmanlı

¹ Kısaca emperyalizm merkez ile çevre arasındaki uyum olarak tanımlanabilir. Bu ikili ilişki arasındaki merkez-çevre kuramına göre, merkez ülke ile çevre ülkenin merkezi arasında bir

Devleti'nin dâhil olması ise 18 ve 19. yüzyıllara denk gelmektedir. Bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin kendi içinde elle tutulur bütünleşmiş bir ekonomi politikasının olmayışı, devlet ekonomisinin yabancı sermayeye karşı savunmasız hale gelmesine neden olmuştur. Lale Devri ıslahatları aracılığı ile Avrupalı devletlerin kurumlarının Osmanlı toplumuna entegre edilmesi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi olarak dışa bağımlı bir yapıya bürünmesinde önemli bir etken olmuştur. Gerileme sürecinde olan Osmanlı Devleti'nde devlet adamları, devletin kurtuluşunun bu ıslahatlar aracılığı ile gerçekleştirilebileceğini düşünerek bir dizi ıslahata karar vermiş ve böylece Avrupa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi giderek ivme kazanmıştır².

Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında yapılan ıslahatların bir gereksinimi olarak kurulan Nafia Nezareti, Ticaret ve Ziraat Nezareti ile bağlantılı bir süreç geçirdikten sonra, 1914 yılında yayınladığı nizamname ile kendi teşkilat yapısını belirli bir zemine oturtmuştur³. Fakat dönemin şartları dikkate alındığında Balkan Savaşları, Birinci Cihan Harbi ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlı dönem nedeniyle nezaretin faaliyetleri kısıtlı kalmıştır. Hükümetlerin kısa süreli ömürleri nazırların da faaliyet yapmasına engel olmuştur. Nezaretin almış olduğu kararları uygulamaya koymak için yapmış olduğu girişimler, nazırların sürekli değişmesi ile çoğunlukla alınan bir karar olarak kalmıştır⁴. Dolayısıyla Nafia Nezareti'nin 20. yüzyılın ilk yirmi yılında bayındırlık hizmetleri alanındaki faaliyetlerini yeteri düzeyde tamamlayamadığını söylemek mümkündür.

Mondros Mütarekesi'yle fiilen yıkılmış olan Osmanlı Devleti'nden sonra hem Millî Mücadele sürecinde hem de devamında kurulan yeni devlet ile yeniden doğuşun bir göstergesi olarak hemen her alanda önemli gelişmeler yaşandığını görmek mümkündür. Bu gelişmeler arasında bayındırlık hizmetlerine de yer verilmiştir. Osmanlı'da altyapı hizmetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla yapılan bayındırlık yatırımları, Millî Mücadele ile birlikte özellikle ulaşım alanında yoğunluk kazanmıştır. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e yeteri derecede sağlıklı ve kullanılabilir bir ulaşım ağının miras kalmamasıdır. Ayrıca, demiryolları başta olmak üzere, ulaşım ile

uyumdan bahsetmek mümkün olmakla birlikte, çevrenin merkezinin çıkarları merkezden daha fazla olabilir. Ayrıca merkezin çevresi ve çevrenin çevresinin çıkarları arasında bir uyumsuzluğun olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bkz. Johan Galtung, "A Structural Theory of Imperialism", *Journal of Peace Research*, vol. 8, no. 2, 1971, s. 83.

² Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s.32-33.

³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Nafia Nezareti Teşkilat Nizamnamesi (1332Za-30)*, Kurum: İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS) Tarih: H-24-11-1332, Yer No: 189-28.

⁴ Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 42.

bağlantılı olan diğer önemli şirketlerin yabancıların imtiyazında olma durumu göz önünde bulundurulursa, millî bir ulaşım ağının oluşturulması için bayındırlık yatırımlarının ulaşımda kullanılması şarttı⁵. Böylece, hem ulusal bir ekonominin temeli güvenilir bir ulaşım ağının oluşturulmasıyla atılmış olacaktı hem de Millî Mücadele’de savunma hattına giden yolların güvenliği kontrol altında tutulacaktı.

Yeni devletin kuruluşuna giden süreçte, yani Millî Mücadele Dönemi’nde başlayan bayındırlık çalışmaları, TBMM’nin faaliyetleri doğrultusunda devam etmiştir. Bu süreçte TBMM bir taraftan ülkenin işgali nedeniyle işgalci devletlere karşı mücadele verirken, diğer taraftan kendi bünyesinde kurumsallaşma sürecinin temellerini oluşturmuştur. Kanunlar ve vergilerle bu süreci yönetme düşüncesiyle hareket eden TBMM hem askerin hem de sivil halkın ihtiyaçlarını birinci elden karşılamak amacıyla, demiryolları ve karayollarının işler hale gelmesi için büyük mücadeleler vermiştir. TBMM’nin açılmasıyla İstanbul’daki Nafia Nezareti’nin yerine Ankara’da Nafia Vekâleti kurularak çalışmalara başlamıştır. Gerek Millî Mücadele sürecinde gerekse Cumhuriyet’in erken dönemlerinde ülkenin ulaşım sorunlarının giderilmesi ve temel altyapının oluşturulması hususunda Nafia Vekâleti’ne çok ağır görevler verilmiştir.

Dolayısıyla bu çalışma, TBMM’nin kuruluş süreci ile Millî Mücadele Dönemi’nde kurulan Nafia Vekâleti’nin teşekkülünü, dönemin mali yapısını ve vekâletin 1920-1922 yılları arasındaki bütçe ve ulaştırma faaliyetlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle savaş ve işgal koşullarının yarattığı ekonomik kısıtlamalar ve sınırlı kaynaklar altında, altyapı yatırımlarının planlanması ve uygulanması süreçlerinin nasıl gerçekleştirildiği ele alınacaktır. Araştırmada, Nafia Vekâleti’nin bütçe politikaları ve mali stratejilerinin Millî Mücadele sürecindeki altyapı gelişimine etkisi incelenerek, karayolları ve demiryolları gibi kritik ulaştırma projelerinin gerçekleştirilmesindeki rolü değerlendirilecektir. Böylece, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin kurumsal yapısı ve ekonomik politikalarının şekillenmesinde Nafia Vekâleti’nin üstlendiği misyon, tarihsel bir perspektifle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Millî Mücadele dönemi, siyasi egemenlik mücadelesiyle birlikte ekonomik ve kurumsal yapılanma açısından da önemli zorluklar barındırmaktadır. TBMM’nin kuruluşuyla yeni devlet yapıları oluşturulmuş olsa da savaşın yol açtığı ekonomik daralma, mali kaynakların yetersizliği ve altyapı eksiklikleri kamu hizmetlerinin etkin yürütülmesini engellemiştir. Bu bağlamda, altyapı projelerinin planlanması ve uygulanmasından sorumlu Nafia Vekâleti’nin mali kapasitesi, bütçe dağılımı ve kurumsal faaliyetlerine ilişkin Nafia Vekâleti

⁵ Filiz Çolak, “Atatürk Dönemi’nde Türkiye Cumhuriyeti’nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış”, *Journal Of Turkish Studies*, Vol. VIII/2, (Winter 2013), s. 346-347.

özelinde analiz eksikliği bulunması, Millî Mücadele Dönemi'nde devletin altyapı politikası ve ekonomik stratejisinin tam anlamıyla kavranmasını güçleştirmektedir. Çalışmanın temel problemi, Nafia Vekâleti'nin kuruluşundan 1922'ye kadar geçen sürede, mali kısıtlamalar ve savaş koşulları altında yürüttüğü faaliyetlerin etkinliği, stratejik önemi ve karşılaştığı sorunların akademik literatürde Nafia Vekâleti özelinde incelenmemiş olmasıdır. Bu eksikliğin giderilmesi, Millî Mücadele Dönemi'nde devlet altyapı politikalarının ve mali yönetim dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1. TBMM'nin Açılış Süreci ve Nafia Vekâleti'nin Kurulması

Osmanlı Devleti, I. Cihan Harbi'nde yenilen devletler safında olması nedeniyle İtilaf Devletleri'nin hükümlerini yerine getirmek zorunda kalacağı bir sürece girmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti ile imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin maddeleri, Türk milletine ve vatanına karşı yoğun işgal hareketlerinin başlamasında önemli etken olmuştur. Antlaşmanın maddelerine göre, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak, ülkeyi eyaletlere bölerek sömürge olarak yönetmek ve Türk Milleti'nin Anadolu'daki varlığını yok etmek İtilaf Devletleri'nin tek ortak amacıydı. Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. maddelerinde yer alan hükümler doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin topraklarında stratejik öneme sahip boğazların İtilaf Devletleri'nin denetimine açılması, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının fiilen ortadan kalkmasına ve ülkenin işgal edilerek parçalanmasının kaçınılmaz hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu maddeler, Osmanlı'nın siyasi bütünlüğü ve ekonomik bağımsızlığı üzerinde derin tahribatlar yaratmış; dolayısıyla Millî Mücadele'nin başlamasında ve ulusal direnişin örgütlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Söz konusu hükümler, uluslararası hukuki ve siyasi bağlamda Osmanlı'nın statüsünü zayıflatan, devletin varlığını tehdit eden kritik unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Mütareke sonrası İtilaf Devletleri'nin işgal faaliyetleri aralıksız bir şekilde devam etmiş, hatta Birinci Cihan Harbi devam ederken aralarında imzaladıkları gizli antlaşmaların (*Osmanlı topraklarını paylaşma düşüncesi*) neticesi açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Böylece Osmanlı Devleti'nin önemli noktaları İtilaf Devletleri tarafından gerekçe göstermeksizin işgal edilmişti. İşgal edilen yerlere ek olarak İstanbul, Boğazlar, Trakya'nın doğusu, Akdeniz Bölgesi, Erzurum, Musul, Trabzon, Samsun ve Konya gibi önemli merkezlere askeri birliklerin konuşlandırıldığı görülmektedir⁶.

Osmanlı Devleti'nin dört bir yandan işgal edilmesi düşüncesiyle hareket eden İtilaf Devletleri, Batı Anadolu topraklarında Yunanları kullanarak İzmir'in işgaline onay vermişlerdi. İtilaf Devletleri'nin de desteğiyle Yunanlar 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e birliklerini çıkararak, İzmir'in dolayısıyla Batı Anadolu'nun

⁶ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 118.

işgaline başlamışlardır. İzmir'in işgaliyle, Anadolu'da tepkiler büyüyerek eylemler, protestolar ve mitingler düzenlenmiştir. İstanbul Hükümeti ve Sultan Vahdettin işgallere karşı doğrudan önlem almaktan daha çok, işgalcilerin direktifleri doğrultusunda hareket ettiği düşünülmektedir. Sultan Vahdettin'e göre işgalci güçlerle anlaşmak, İngilizlerle iş birliği kurmak, İngiliz himayesini kabullenmek, belki de tahtının yıkılmasını engellemenin bir yolu olabilirdi⁷. Diğer taraftan Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ulusal bilinç ile hareket eden liderler, bölgesel direniş kuvvetlerini bir araya getirerek Millî Mücadele'nin topyekûn bir şekilde başlatılması için mücadele ediyorlardı⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da başlattığı millî direnişin ilk adımında, Havza Genelgesi'nde alınan kararlar sonucunda Ulusal Mücadele'nin liderliğini yapacağını açıklamıştır. Ardından Amasya'da Rauf Bey, Ali Fuat Bey, Refet Bey gibi önemli komutanlarla bir genelge ve Kazım Karabekir Paşa ile Erzurum merkezli bir kongre düzenleyerek hem yerel hem de ulusal nitelikte kararlar almıştır. Sivas Kongresi ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupları tek elden karar alan bir çatı altında toplanmıştır. Bölgesel kurtuluş çarelerinden ziyade, ulusal bağımsızlık mücadelesinin başlatıldığı Sivas Kongresi'nde görüşülen konular ve alınan kararlar Millî Mücadele'nin karakterini belirlemiştir. Sivas Kongresi'nden sonra İstanbul Hükümeti ve Anadolu'daki heyet arasında anlaşmazlıklar nedeniyle tüm bağlantılar kopmuş ve Damat Ferit Hükümeti'nin yıkılmasıyla, yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Kendisi Millî Mücadele taraftarı olması nedeniyle 20-22 Ekim 1919 tarihinde Amasya'ya gönderdiği heyet aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek, önceki hükümet döneminde kesilen ilişkileri yumuşatma kararı almıştır. Görüşmeler neticesinde Ali Rıza Paşa Hükümeti Anadolu Hareketi'ni tanımıştır. Ayrıca Anadolu kadrolarının faaliyetlerinde İstanbul Hükümeti aleyhinde herhangi bir propaganda yapmaması, seçimlere müdahale etmemesi konusunda ikili antlaşma sağlanmıştır⁹.

⁷ Sina Akşin, *Kısa Yirminci Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2021, s. 126.

⁸ Bir bakıma İzmir'in işgali Anadolu'da bir iç savaşın da başladığı anlamına geliyordu. Millî Mücadele Dönemi'nde iç savaş, Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul Hükümeti ile Anadolu'daki Kuva-yi Millîye Birlikleri arasındaki mücadele sonucunda ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'yi başlattığı günden itibaren filizlenen iç savaş dinamizmi, Sivas Kongresi'nin olduğu günlerde ilk fiili girişim Ali Galip Olayı ile olmuştur. O tarihte Padişah Vahdettin Harput valisi Ali Galip aracılığı (*İngiliz destekli*) ile Sivas Kongresi'nin bastırılması ve kongre üyelerinin tutuklanarak İstanbul'a götürülmesi için emir vermiştir. Fakat kısa süre sonra bu girişimin farkına varan kongre üyeleri İstanbul Hükümeti'ne tepkisini göstermiş ve Damat Ferit Kabinesi'nin istifa etmesi ile sorun çözülmüştür. İlerleyen süreçte iç savaş Düzce, Çapanoğlu, Anzavur ve Bolu isyanlarıyla yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bkz. Akşin, *Kısa Yirminci Yüzyıl Tarihi*, s. 129.

⁹ Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, s. 324-325.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin yayınladığı kararname sonrası gerçekleştirilen Meclis-i Mebusan seçimlerinde Müdafaa-i Hukukçular çoğunluğu elde etmiştir. Bu süreçte Meclisin nerede toplanacağına dair yoğun tartışmalar yaşanmış ve İstanbul'da toplanması kararlaştırılmıştır. Aslında Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Meclisin işgal edilmesi an meselesi olan İstanbul yerine Anadolu'da toplanması fikrindeydiler. Çünkü onlara göre Millî bir duruş sergilemek için İstanbul doğru karar değildi ve Meclisin Anadolu'da toplanması Millî Mücadele'nin meşrulaştırılması hususunda önemli bir adım olacaktı¹⁰.

Meclis-i Mebusan, yaklaşık 3 ay boyunca yaptığı çalışmalar sonucunda Misak-ı Millî'yi onaylayarak, daha önce Sivas Kongresi'nde kabul edilen Millî Sınırlar'ı dünya basınına duyurmuştur¹¹. Alınan bu kararın ardından İtilaf Devletleri tepkilerini göstermek amacıyla 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal etmişlerdir. İstanbul'un işgalinden sonra, Misak-ı Millî'ye tepki olarak mebuslar arasında 11 kişi tutuklanarak Malta'ya sürülmüşlerdir. Tutuklananlar arasında Misak-ı Millî kararlarının kabulünde kilit isimler olan Rauf Bey, Mustafa Vasıf Bey, Cemal Paşa, Cevap Paşa, Esat Paşa gibi önemli mebuslar bulunmaktaydı¹². İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgale maruz kalması, Osmanlı Devleti'nin hukuksal varlığına da zarar vermiştir. Aynı zamanda İstanbul'un işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in İstanbul'da toplanmaması gerektiği yönündeki görüşünün ne kadar doğru olduğunu ortaya koymuştur. İşgalin yarattığı tehlikeler ve baskılar, Meclis'in güvenli bir ortamda, Anadolu'da toplanmasının gerekliliğini kanıtlamış ve bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın stratejisinin haklılığını göstermiştir.

İstanbul'un işgalinin resmîyet kazanmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki yönetimi tamamen yürürlükten kaldırmak, Heyet-i Temsiliye'yi geçici bir meclis olarak kullanmak için çalışmalara başlamıştır. Bu doğrultuda Anadolu'da bir Kurucu Meclis'in (*Meclis-i Müessisan*) olması gerektiği düşüncesiyle bütün valilik, ordu ve kolordu komutanlıklarına 17 Mart 1920 tarihli bir genelge göndermiştir. Genelgenin içeriğinde Kurucu Meclis'in nitelikleri ve üyelerin seçiminde dikkat edilecek hususlar hakkında kendi görüş ve düşünceleri yer almıştır. Ayrıca, aynı gün valiliklere, bağımsız livalara ve kolordu komutanlıklarına, dikkat edilmesi gereken hususlar ve alınacak tedbirlerin maddeler halinde bildirilmesi için bir telgraf gönderilmiştir. Paşa'nın göndermiş olduğu genelgedeki "*Kurucu Meclis*" terimine bazı kolordu komutanları itiraz etmiştir. 15'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, 3'üncü Kolordu Komutanı Selahattin Bey ve Sivas'ta vali olan Reşit Paşa bu isimle

¹⁰ Selek, *a.g.e.*, s. 332.

¹¹ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, s. 152.

¹² Sürülen Mebuslar hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz. Şimşir, *a.g.e.*, s. 168-174.

toplanacak olan mecliste alınan kararların, halka kabul ettirilmesinin zor olacağını savunmuşlardır¹³. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da başlattığı ulusal bağımsızlık mücadelesinden, İstanbul'un işgal edildiği tarihe kadar geçen süreçte halk tarafından bilinen kavramlar, Heyet-i Temsiliye ve Meclis-i Mebusan'dır. Fakat "*Kurucu Meclis*" ismi paşaları da kuşkuya düşürmüş olacak ki kendilerinin kabul etmediği gibi halkında kabul etmeyeceğini dile getirmişlerdir. Paşaların direnci olumlu sonuç vermiş ve Mustafa Kemal Paşa "*Kurucu Meclis*" isminden vazgeçip, "*Salahiyyet-i Fevkaladeye Malik Bir Meclis*" kavramını kullanarak, 19 Mart 1920 tarihli genelgeyle ülke genelinde seçimlerin yapılacağını duyurmuştur¹⁴. Yapılacak seçimle birlikte Ankara'da kurulacak olan Meclis'e olağanüstü yetkilerin verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁵.

Seçimlerin tamamlanmasıyla birlikte Anadolu'da seçilen mebuslara ek olarak İstanbul'dan gelen mebusların da katılması sonucunda TBMM 23 Nisan 1920 tarihinde açılarak, yeni Türk devletinin yoğun mücadeleler sonucunda temelleri atılmıştır¹⁶. Ertesi gün yapılan oturum ile yapılan oylamada 110 oy olan Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir. Tek yetkili makam olan Meclis bütün kuvvetleri elinde bulunduracaktı. Buna göre kuvvetler ayrılığı ilkesi değil de kuvvetler birliği ilkesi kabul edilecekti. Mecliste verilecek olan kararların tek elden yürütülmesi amacıyla Mustafa Kemal Paşa Meclis'e kuvvetler birliği ilkesinin teklifini sunmuştu. Bu teklifi Meclis'in de kabul etmesiyle, Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa "*Meclis'in başkanı hükümetin de başkanıdır*" hükmüyle yasama, yürütme ve yargı organlarının yetkisini de eline almıştır¹⁷.

¹³ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 82-83.

¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (haz. Kemal Bek), Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 403.

¹⁵ Seçimler gerçekleştirilirken vilayetlerin birkaçında sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Diyarbakır, Maraş, Trabzon ve Urfa vilayetlerinde seçimlerden istenildiği derecede verim alınamamış, hatta bu illerde protestoların olduğu, seçime karşı umursamaz tavırların sergilendiği durumlar oluşmuştur. Özellikle Trabzon'da seçim sonucunda seçilen bazıları protesto amacıyla mebusluktan istifa etmişlerdir. Zor şartlar altında gerçekleştirilen seçimlerin TBMM'nin açılacağı tarihe kadar sonlanması gerekirken, istenilen seviyeye ulaşılammış, hatta TBMM'nin açıldığı günden itibaren belirli bir süre boyunca Meclis'teki üye sayısı tam olarak saptanamamıştır. Seçilen mebusların bazıları mazeret göstererek istifa yolunu tercih ederken, bazıları da memur olmayı tercih ediyorlardı. Bu durum Meclis'te mebusların sayısının belirlenmesini engellemiştir. Bkz. Selek, *a.g.e.*, s. 350.

¹⁶ Ankara'da 23 Nisan 1336 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılışına dair Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa tarafından Mevki Kumandanlığına gönderilen 21 Nisan tarihli program metni için bkz. Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE), Kurum: 110-9-1-10 / İstiklal Harbi (1919-1923) / Tarih: 04.21.1336/ Yer No: 272-0-203.

¹⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Ankara 2004, s. 5.

Seçimlerden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya attığı fikirle geçici bir hükümet oluşturma kararı alınmıştı. Onun düşüncesine göre bir icra heyeti oluşturularak Meclis'e karşı sorumlu tutulacak ve bu heyette Meclis'in kendi üyeleri arasında seçilecekti. Geçici bir Meclis anlayışıyla, seçilen heyetteki üyelere "Nazır" yerine *Vekil* denilecekti¹⁸. Yoğun çalışmaların ardından 2 Mayıs 1920'de yapılan Meclis oturumuyla, hükümetin oluşturulması için dört maddeden oluşan "*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*" yürürlüğe konmuştur. Bu kanunun öngördüğü şartlarla toplamda 11 makamın olduğu icra vekillerinin seçim şekilleri belirlenmiştir¹⁹. Akabinde 3-4 Mayıs 1920 tarihinde yapılan seçimlerde 11 kişiden oluşan icra vekilleriyle TBMM'nin ilk geçici hükümeti kurularak faaliyete başlamıştır. Bahsi geçen kanunun 3'üncü maddesi gereğince Nafia Vekâleti²⁰ 2 Mayıs 1920 tarihi itibarıyla resmen kurulmuştur²¹. Salt çoğunluğun uygulandığı seçimlerde İsmail Fazıl Paşa 137 üyenin katıldığı oylama sonucunda 79 oy alarak Nafia Vekâleti'nin vekili olmuştur²².

İlk Meclis'te İcra Vekilleri Heyeti, hükümet programını hazırlamak için yoğun bir şekilde çalışarak hükümet programı oluşturmuşlardır. Program Meclis'te okunmuş, beğenilmiş ve onay almıştır. Bu programda Nafia İşleri için şu şekilde açıklama yapılmıştır; "*Umuru nafia hakkındaki teşebbüsatımıza gelince: Memleketin iktisadi noktai nazarından elzem olup da şimdiye kadar inşasına iptidar olunmamış ana hatların malûm olan buhrandan dolayı bu sene inşaatına devam olunamaması zaruridir. Ancak, mevcudolan yollarda ahalimizin mürur ve ubura mâni olan harap aksamı turuk ile köprülerin tamiratına ve işbu tariklerde inşa olunmamış aksamı mühimmenin ikmalî inşaatına müsareat olunacağı gibi Ankara-Sivas demiryolunun inşaatı (Yahşihan) mevkiine kadar bil ikmal işletilmesine ait tedabir ittihaz olunmuştur*²³." Maarif Vekili Rıza Nur tarafından okunan programda nafiâ işleri

¹⁸ Selek, *a.g.e.*, s. 352.

¹⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre 1, Cilt 1, Birleşim 9, 25. 02. 1336, s. 185.

²⁰ T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, *Cumhuriyetin 70. Yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı*, Ankara 1993, s. 1.

²¹ Ankara'da kurulan Nafia Vekâleti İstanbul'da bulunan nezaretten bağımsız olarak faaliyet yürütmüştür. Nafia Nezareti ve Nafia Vekâleti 1922 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1 Kasım 1922'de TBMM tarafından alınan kararla saltanat kaldırılmıştır. Saltanat kaldırılınca, İstanbul'daki nazırlar istifa dilekçelerini hazırlayarak Tevfik Paşa Hükümeti'ne vermiş ve istifalarını sunmuşlardır. Nazırların istifasıyla, TBMM'nin İstanbul'da bulunan temsilcisi Refet Paşa yönetimi Ankara Hükümeti adına ele almış ve böylece Nafia Vekâleti tüm yetkileri kendi adına devralmıştır. Şenay Atam, "Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nafia-vekaleti-bayindirlik-bakanligi/> (Erişim Tarihi: 12.09.2024)

²² TBMMZC, D. 1, C. 1. B. 9, s. 196-198.

²³ TBMMZC, D. 1, C. 1. B. 13, s. 241.

ile ilgili yukarıda bahsedilen sözlerden anlaşılacağı üzere Nafia Vekâleti'nin 1920 yılında hem maddi hem de ülkenin içinde bulunduğu bunalım nedeniyle nafiâ işleri ile ilgili sadece onarım ve bakım yapılacağı, ayrıca yapımı tamamlanmamış yolların tamamlanması yönünde çalışmaların sürdürüleceği belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde kurulan Nafia Nezareti, Millî Mücadele ve Cumhuriyet döneminde de bazı görev ve teşkilat unsurlarını kısmen miras almış ve devam ettirmiştir. Kuruluş amacı, İstanbul ve çevresindeki yolların, kaldırımların ve su bentlerinin tamiri ve muhafazası ile lüzumu hâlinde yenilerinin inşası olmuştur. Ayrıca ziraat, orman ve yapı işleri de bu nezarete devredilmiştir. Hizmetlerin ifası için Avrupa'dan mühendisler davet edilmiştir. Nezaretin teşkilat yapısı, Millî Mücadele sonrasına kadar varlığını sürdürmüştür. Daha önce de bahsedildiği üzere TBMM'nin kurulmasının ardından, 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 sayılı kanun ile Nafia Nezareti, Nafia Vekâleti'ne dönüştürülmüştür²⁴.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk döneminde altyapı, bayındırlık ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu olan Nafia Vekâleti, kurumsal yapısını geniş bir teşkilat şeması çerçevesinde şekillendirmiştir. Merkez teşkilatına bağlı olarak Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü ve Mühendis Mektebi Rektörlüğü gibi birimler yer almıştır. Vekâletin genel işleyişi, Müsteşar aracılığıyla koordine edilen bir Reislik, beş umum müdürlük, çeşitli müdürlükler ve bir Teftiş Heyeti tarafından yürütülmekteydi. Ana hizmet birimlerinden biri olan İnşaat Riyaseti, demiryolları ile bu hatların ulaştığı önemli limanlarda gerçekleştirilecek inşaat faaliyetlerini yönetmekle yükümlüydü. Demiryolları Umum Müdürlüğü, özel imtiyazlı şirketler tarafından işletilen hatların denetimini gerçekleştirmekte; İstanbul, İzmir ve Adana gibi merkezlerde görevlendirilen komiserler aracılığıyla bu süreci yürütmekteydi. Yollar Umum Müdürlüğü, karayolları ve köprülerin bakım, onarım ve yeniden inşasını üstlenmiş; bu doğrultuda her vilayette baş mühendislik düzeyinde teşkilatlanmıştır. Sular Umum Müdürlüğü ise sulama ve kurutma projeleriyle ilgilenmiş ve ülke bu amaçla on iki bölgeye ayrılmıştır; bunlardan yalnızca beş bölgede aktif teşkilatlanma sağlanmıştır. Beşinci müdürlük olan İmtiyazlı Şirketler Umum Müdürlüğü, şehir içi ulaşım ve kamu hizmetlerine yönelik elektrik, hava gazı, su dağıtımı gibi hizmetleri yürüten özel şirketlerin faaliyetlerini denetlemekle sorumluydu²⁵.

Bu ana müdürlüklerin her birinde birer yardımcı müdür ile teknik işler, tahsisat ve muhasebe işlemlerine dair özel heyetler görev almıştır. Ayrıca vekâlet teşrifat ve gizli haberleşme işlerini yürüten Hususi Kalem, personel işleriyle

²⁴ T.C. Nafiâ Vekâleti, *On Senede Türkiye Nafiâsı 1923-1933*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933, s. 11.

²⁵ T.C. Nafiâ Vekâleti, *a.g.e.*, s.12.

ilgilenen Zat İşleri Bürosu, hukuki danışmanlık sağlayan Hukuk Müşavirliği, teknik eleman yetiştirmek üzere kurulan Fen Mektebi ve inşaat malzemelerinin alımını gerçekleştiren Levazım Müdürlüğü gibi destek birimlerine de sahiptir. Kurumsal karar alma süreçleri, ihtiyaç hâlinde toplanan ve vekâlet kadrosu içinden seçilen üyelerden oluşan Nafia Meclisi, Müdürler Encümeni, Disiplin Komisyonu ve İhale Komisyonları aracılığıyla yürütülmüştür²⁶. Ayrıca Nafia Vekâleti'ne bağlı çeşitli kurumlar, dönemin ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde organize edilmiştir. Bunlar arasında öne çıkan yapılardan biri, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü olmuştur. Söz konusu müdürlük, 23 Mart 1920 tarihinde Bağdat Demiryolu ile Anadolu Demiryolları'nın yönetiminin birleştirilmesiyle kurulmuştur. Müdürlük hem mevcut demiryolu hatlarının işletilmesi hem de yeni hatların inşası ve bakımından sorumlu tutulmuştur. Eğitim alanında ise, 1899 yılında kurulan Yüksek Mühendis Mektebi, Nafia Vekâleti'ne bağlı olarak mühendis yetiştirme görevini üstlenmiştir. Yüksek Mühendis Mektebi; demiryolu, köprü, baraj ve su yolları gibi teknik altyapı alanlarında uzman personel yetiştirmeyi hedeflemiştir²⁷.

2. Millî Mücadele Dönemi'nde Ülkenin Mali Durumu

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı tarihlerde ülke hem ekonomik hem de mali açıdan çöküşün eşiğine gelmiş durumdaydı. Anadolu'daki bunalım iki yönden ele alınabilirdi. İlki cephelerdeki düşmanla mücadele, ikincisi ise mali açıdan yoklukla mücadeleydi. Ekonomideki sıkıntılar devletin bütçesini de olumsuz yönde etkilemişti. Devlet memurları maaşlarını alamaz duruma gelmiş, devlet İaşe Nazırlığı'na ödenek vermek için borçlanma yolunu seçmişti. Çünkü nazırlığa vereceği üç milyonluk bütçeyi bile sağlayamayacak kadar bitmiş bir mali durum mevcuttu. Kısaca gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da mali nedenlerden dolayı kıtlık bile söz konusuydu²⁸.

TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'nun kaderi farklı bir sürecin içine girmiştir. Ankara bir taraftan İstanbul Hükümeti, iç isyanlar ve mali çıkmazla mücadele ederken, diğer taraftan Meclis'in otoritesini kanıtlama ve Anadolu'da söz sahibi olan bir yönetim kurmak için çaba göstermiştir. Bu amaçla TBMM açıldıktan sonra bir yıl gibi kısa bir süre içinde yüz dokuz kanun çıkararak otoriterliğini kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu kanunların çoğunluğu mali amaçlı olmuştur. Kanunlar çıkarılırken halkın ekonomik durumu göz önünde bulundurulmuş ve halkın tepkisini almamak için, halkın çoğunluğunu etkilemeyen gümrük vergileri, tüketim vergileri gibi genel vergilerin artırılması

²⁶ T.C. Nafiâ Vekâleti, *a.g.e.*, s.13.

²⁷ T.C. Nafiâ Vekâleti, *a.g.e.*, s.14.

²⁸ 1919 yılında Osmanlı'nın Mali durumu için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yayınları, Ankara 1974, s. 92-154.

yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Böylece savaşın giderleri sağlanmaya çalışılmıştır²⁹.

TBMM açıldıktan sonra çıkarılan ilk kanun, ekonomik şartlar nedeniyle vergi kanunu olarak kayıtlara geçmiştir. Bağımsızlık mücadelesinin yoğun şekilde devam ettiği bu tarihlerde hem İstanbul Hükümeti'nin hem de düşman devletlerin halk arasında başlattığı gerçekleri yansıtmayan söylentiler, Anadolu'da kısa zamanda yayılmaya başlamıştır. Anadolu'nun neredeyse tüm halkını ilgilendiren *Ağnam Vergisi* hakkında yayılan haberler, Mustafa Kemal Paşa ve beraberinde çalıştığı mesai arkadaşları hakkındaki söylemler, halifelüğün kaldırılacağı yönündeki duyurular halkı tereddütte düşürmüştür. Hatta Postacı Nazım İsyanı bu duyurular aracılığıyla başlamış ve halktan destek almıştır. Bu asılsız iddiaların farkına varan Kırşehir Mebusu Müfid Efendi ve arkadaşları ağnamın tespiti için Meclis'e önerge vermişlerdir. Yapılan oylama sonucunda ağnam ile ilgili Meclis'e sunulan beyanname kabul edilmiştir. Halktan alınan hayvan vergisi önceki dönemlerdeki gibi dört katı kadar alınacağı kararına varılmıştır³⁰.

I. Cihan Harbi, buhranlı Millî Mücadele süreci, ekonomik olarak çöküşte olan bir Anadolu ve tüm bunları aşmak üzere toplanmış olan bir Meclis kurulmuştu. Bu Meclis, mali kaynak oluşturmak için çeşitli politikalar yürütmüştür.

İstanbul işgal edildikten sonra Anadolu'da bulunan tüm mali kaynaklara henüz meclisin açılmadığı süreçte, Heyet-i Temsiliye namına Gazi'nin onayıyla el konulmuş ve gelirlerin İstanbul'a gitmesine engel olunmuştur. Meclis açıldıktan sonra bu gelirler Behiç Bey'in vekâlet ettiği Maliye Vekâleti'nin kontrolüne bırakılarak, gelirlerin maliye hazinesinde toplanması kararlaştırılmış ve mali kaynak oluşturma çabası gösterilmiştir³¹. Fakat gelir ve giderlerin tam bir tespiti yapılamamıştır. Bunun sebebi ise düzenli bir bütçe kanununun olmamasına bağlıdır. Anadolu'nun daha önce hazırlanmış bir bütçesi olmaması nedeniyle, TBMM açıldıktan sonra Maliye Vekâleti bütçe hazırlama çalışmalarına başlasa da gider tahminlerinde bulunmak mümkün olamamıştır. Normal zamanlarda hangi hacimde bir bütçe ile yönetilebileceğinin belirsiz olması, olağanüstü durumun ortaya çıkarmış olduğu giderlerin hacmini evvelden tahminde bulunmanın da mümkün olmadığı anlamına geliyordu. Ayrıca, her geçen süreçte artan yeni ihtiyaçlar için ödemeler yapılması gerekiyordu. Bu nedenle, 1 Mayıs 1920-Ekim 1920 dönemini kapsayan 6 ay için geçici bir bütçe yapılması kararı alınmış ve uygulamaya konulmuştur³². Meclis

²⁹ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 255-256.

³⁰ TBMMZC, D. 1, C. 1. B. 2, s. 40.

³¹ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 258-259.

³² Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 271.

kürsüsünde defalarca görüşülen geçici bütçeler, *Avans Kanunu* adıyla anılmıştır. 1920 yılı bütçe kanunu hazırlanamadığından, Ekim ayında sona eren altı aylık bütçenin yanı sıra, Kasım ve Aralık aylarında ayrı bir *Avans Kanunu* hazırlanmıştır³³. Meclis'te bütçe kanununun oluşturulamaması, bütçe açıkları, gelir giderin hesaplanamaması sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların hedefinde Maliye Vekili Behiç Bey'in olduğunu söylemek mümkündür. Kendisi Maliye Vekilliği'nden istifa edince 19 Temmuz 1920'de İstanbul Mebusu Ahmet Ferit Bey Meclis'te yapılan oylama sonucunda 109 oyla Maliye Vekâleti'nin yeni vekili seçilmiştir³⁴. Vekil olarak seçildikten sonra bütçeyi hazırlamak için çalışmalara başlamıştır. Uzun uğraşların ardından 30 Eylül 1920'de toplanan oturumda hazırlanan bütçe layihası *1336 Senesi Muvâzene-i Umûmiye Kanunu* adıyla TBMM'ye sunulmuştur³⁵.

Hükümetin kuruluşundan itibaren beş ay geçmesine rağmen bütçenin sunulması gecikmişti. Bu gecikmenin nedeni, harcamaların hem idari birimlere dağılışı hem de hacimleri ve miktarları açısından yeterli bilgiye sahip olunamamasından kaynaklanıyordu. Harcamaların hesaplanamaması da tahmin yapmayı güçleştirmiştir. Ayrıca her geçen gün artan askeri ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu, bütçe hazırlıklarında sürekli değişikliklere neden olmuştur.

Meclis'e sunulan bütçe layihası Aralık ayına kadar Meclis'te tartışılmış ve bu süreçte yine avans olarak bilinen geçici bütçeler oluşturulmuştur. Şubat 1921'e kadar uzayan bütçe layihası görüşmeleri 28 Şubat 1921³⁶ tarihinde yapılan oylamada 97 azanın 84'ünün onayıyla *1336 Senesi Muvâzene-i Umûmiye Kanunu*³⁷ adıyla kabul edilmiştir. 1920 yılına ait olan bu bütçe kanunu 25 maddeden oluşmuştur³⁸. Kanunun 1'inci maddesinde gider olarak 63.018.354 lira gösterilirken, 2'nci maddesinde gelirin 51.388.626 olduğu belirtilmiştir. Olağanüstü durumlar nedeniyle yaklaşık on iki milyon liralık bir bütçe açığının olduğu görülmektedir. Fakat savaş durumundaki bir ülkenin ekonomisindeki gelir ve gider miktarlarının gerçeği yansıtmayacağı açıktır.

³³ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 319.

³⁴ TBMMZC, D. 1, C. 2. B. 136, s. 357.

³⁵ TBMMZC, D. 1, C. 4. B. 76, s. 452.

³⁶ Aslında, 1921 yılı Bütçe Kanunu'nun bugüne kadar çıkarılmış olması gerekirdi ancak olağanüstü durumlar sebebiyle sadece geçmiş yıla ait bütçe kanunu çıkarılabilmiş ve asıl Meclis'te görüşülmesi gereken 1921 yılı bütçesi ise hiç görüşülmekten kalmıştır.

³⁷ 1337 Muvâzene-i Umûmiye Kanun Tasarısı: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum:30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), Tarih: 26.05.1921, Yer No: 3-22-19: 1338 Muvâzene-i Umûmiye Kanun Tasarısı: BCA, 30-18-1-1/ 03.08.1922/ 5-27-3.

³⁸ TBMMZC, D. 1, C. 8. B. 159, s. 538-546.

1921 yılına ait bütçe kanunu layihası ise 26 Şubat 1922 tarihinde Meclis'te yapılan oylamada 202 reyden 181 onay ile 13 madde olarak kabul edilmiştir³⁹. Bu yıla ait olan bütçe kanunu da bir önceki yılda olduğu gibi zamanında hazırlanamamıştır. Harcamalar, Avans Kanunları ve dairelere yapılan ek ödemelerle yapılmaya çalışılmıştır. 1920 bütçesine göre daha derli toplu bir bütçe layihası oluşturulmuştur. Bu bütçede harcamaların %62'lik bölümü Müdafaa-i Millîye Vekâleti'ne ayrılmıştır. Millî Mücadele'nin olağanüstü bir halde devam ettiği bu dönemde, 1921 bütçesi harp ekonomisi bütçesi olarak anımsanmıştır⁴⁰. 1921 senesi harcamaları 82.162.190 lira hesaplanmıştır. Gelir bütçesi Meclis'e gelen bütçe layihasında ve gazetelerde farklı miktarlar belirtilmiş olsa da 1921 yılına ait Genel Hazine Hesabı'nda bu tutar 57.435.139 lira olarak kayıt altına alınmıştır⁴¹.

1922 yılına gelindiğinde önceki yıllarda olduğu gibi iç isyanlara ek olarak, Millî Mücadele sürecinde devam eden siyasi ve askeri çatışmalar bütçe hazırlama ve uygulama sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Yılın belirli dönemlerinde yine *Avans Kanunları* Meclis'te görüşülmüş ve geçici bütçe olarak kabul edilmiştir⁴². Avansların dışında yeni açılan kurumlar veya hizmet alanları için *Ek Ödenek Kanunları* çıkarılmıştır. Bu vesileyle 1922 yılının mali açılış tarihi olan 1 Mart'tan 11 Ekim 1922 tarihine kadar toplamda 4 ek ödenek kanunu çıkarılmıştır⁴³.

3. 1920-1922 Yılları Arasında Nafia Vekâleti'nin Bütçesi

Birinci TBMM'de İcra Vekilleri Heyeti oluşturulduktan sonra daha önce bahsedildiği gibi kurulan hükümetin programında nafiâ işleri ile ilgili kapsamlı bir çalışmanın olmayacağı açıkça belirtilmiştir. Maarif Vekaleti adına Rıza Nur tarafından Meclis'e sunulan programda genel gaye Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması, Misak-ı Millî sınırlarının korunması, ekonomik şartların

³⁹ TBMMZC, D. 1, C. 17. B. 166, s. 156.

⁴⁰ Dönemin Maliye Vekili Ahmet Ferit Bey bu durumu Meclis'te yapılan görüşmelerde şu ifadelerle açıklamıştır. "Görüyorsunuz ki kabul edilen bütçenin %62'si Müdafaa-i Millîye'ye ve %38'i devairi sairenin umumuna aittir. Karşımızda düşman mevcuttur. Bunu ezmek mecburiyetindeyiz. Binaenaleyh diğer devairin terakkiyât ve inkişafatını tamamen bir tarafa bırakıyoruz ki bunu alenî bir surette söyleyemeyeceğiz, çünkü bir devletin kuvayı askeriyesini idame eden kudreti içtimaiyesinin azameti, maarifinin, naftasının, iktisadının vesair bütçesinin yüksekliği ile mütenasiptir. Binaenaleyh bu hususta zarurî olarak 1336 bütçesine rücu ettiğimizi alenî olarak ve alenî celsede söyleyemeyiz. 1337 bütçesi bu kadardır, deyip geçeceğiz." TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. 1, C. 2, B. 33, s. 85.

⁴¹ İhsan Güneş, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri", *Atatürk araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 12, (Temmuz 1988), s. 774-776.

⁴² 1922 yılında TBMM'de kabul edilen Avans Kanunları için bkz. 1. Avans: TBMMZC, D. 1, C. 17. B. 167, s. 177-178. 2. Avans: TBMMZC, D. 1, C. 19. B. 140, s. 527-529. 3. Avans: TBMMZC, D. 1, C. 21. B. 68, s. 263-265. 4. Avans: TBMMZC, D. 1, C. 22. B. 88, s. 257-273. 5. Avans: TBMMZC, D. 1, C. 23. B. 105, s. 113-130. 6. Avans: TBMMZC, D. 1, C. 23. B. 117, s. 334-336.

⁴³ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 483-484.

iyileştirilmesi için gelir kaynağı sağlayacak platformların oluşturulması ve iç ve dış tehditlere karşı millî güvenlik sorunun giderilmesi olmuştur.

Millî Mücadele'nin ağır koşullar altında sürdürüldüğü 1920-1922 yılları arasında savaş durumu nedeniyle Maliye Vekâleti'nin bütçe hazırlama süreci sürekli aksama yaşamıştır. 1920 yılının bütçe görüşmelerinin ertesi yıla kalması nedeniyle vekâletlerin bütçelerinin belirlenmesi de takip eden yıl içinde olmuştur. Bu vesileyle Nafia Vekâleti'nin bütçe görüşmeleri de 14 Şubat 1921 günü Meclis oturumunda ele alınmıştır. Görüşmelerin başladığı sırada Tokat Mebusu Mustafa Bey'in 1920 yılında nafiâ ile ilgili köprü vb. herhangi bir çalışmanın yapılmadığını belirtmiş olması, aslında bayındırlık alanında 1920 yılına dair yeteri derecede faaliyetin olmadığını işaret etmektedir. Dönemin Nafiâ Vekili Ömer Lütfü Bey, Mustafa Bey'i doğrular bir şekilde cevap vererek yeteri derecede çalışmanın olmadığını kabul etmiştir. Meclis'te görüşmeler sırasında gelen eleştirilere cevap veren Ömer Lütfü Bey vekâlete ayrılan bütçenin hepsinin harcanmadığını belirterek, henüz 198 bin liralık ödeneğin de kendilerine teslim edilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca eleştirilere cevaben vekâletin bütçesinin de dönemin şartlarına göre çok az olduğu hususunda sitemini de dile getirmiştir⁴⁴.

Nafia Vekâleti'nin 1920 bütçesi görüşmeleri sırasında çok yönlü tartışmaların çıktığı görülmektedir. Hatta henüz bütçe görüşmelerinin başlamadığı dönemde Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey ve arkadaşları vekâletin müdüriyete dönüştürülerek, bayındırlık işlerinin kullanım haklarının İktisat Vekâleti'ne devredilmesi hakkında Meclise kanun teklifi bile vermişlerdir. Fakat bu teklif reddedilmiştir⁴⁵. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey vekâletin bütçesi hakkında tartışmalar ile ilgili önerge de kendisinin de imzasının olduğunu belirterek yeteri derecede bütçenin olmayışından yakınmıştır. Ona göre, 500 bin lira kısıtlı bir bütçeydi ve bu bütçenin yaklaşık 250 bin lirasının vekâlette bulunan memurların maaşı olması da mali kaynak gerektiren bir kurumun vekâlet olarak devam etmesine engeldi⁴⁶. Tartışmalar arasında diğer bir boyut ise millileştirme meselesiydi. Birinci Cihan Harbi'nden sonra demiryollarındaki gayrimüslim faaliyetlerinin artması ulusal güvenlik açısından bir tehdit niteliğindeydi. Bu konuda Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa'nın Meclise verdiği önergelerle başlayan millileştirme süreci gündemde kalmış, başarı elde edilebilmesi için büyük uğraşlar verilmiştir. Adana Mebusu Hamit Bey de bu millileştirme meselesinde atılan adımların şimendifer dairesine zarar verdiğini,

⁴⁴ TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 150, s. 206.

⁴⁵ TBMMZC, D. 1, C. 7, B. 130. s. 197.

⁴⁶ TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 150, s. 209.

hatta bu daireye düşman unsurların üyelerinin alınmasının, uygulanacak olan millileştirme politikasını olumsuz yönde etkileyeceğini söylemiştir⁴⁷.

Vekâletin bütçe görüşmelerinde gider kalemleri incelendiğinde Nafia Vekili, Müsteşar ve vekâlet memurlarının maaşları için 253'üncü fasılda hükümetin teklifi 9650 lira olurken, encümence kabul edilen 6608 lira olmuştur. Buna ek olarak, memuriyetten atılanlar ve yerlerine gelenler için verilen maaş nedeniyle Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey'in teklifinin ardından 150 liralık bir ekleme daha yapılmıştır. 254'üncü kalemde levazım ve kırtasiye için 1680 lira, 255 ve 256'ncı fasılda çeşitli masraflar ve Matbuatı Fenniye için 10000 lira gider tespiti yapılmıştır⁴⁸. 257'nci fasılda vilayet ve sancaklarda çalışan fen memurları ve Ankara-Sivas Hattı çalışanların maaş ücretleri 40443 lira, yine vilayet ve sancaklarda görev yapmakta olan turuk-u umumiye memurlarının yevmiyeleri, istikşaf (keşif, araştırma) görevlilerinin harcırahları 17885 lira olarak belirlenmiştir⁴⁹.

Demiryolları ve limanların tamirâtı ve Ankara-Sivas hattı⁵⁰ için 263'üncü fasılda masraf 55291 lira olarak kabul edilmiştir⁵¹. Turuk-u Umumiye dâhilinde keşif araştırma, köprülerin yapımı ve tamirat için yaklaşık 231 bin liralık masraf gösterilmiş, umumi harcamalar dâhil Nafia Vekâleti'nin bütçesi zam ve eksiltme-artırmalar ile birlikte 620.296 lira olarak belirlenmiştir⁵². Aynı yılın Nafia Vekâleti'ne ait gelir ise sadece iki kalemden ibarettir. İlki Konya'da bulunan sulama tesislerinden 12 bin lira ikincisi ise, ulaşım alanında Ankara- Sivas güzergâhı demiryolu işletmesine ait olan 29.450 liradır⁵³.

1920 yılı bütçe görüşmelerinde elde edilen veriler dikkate alındığında Nafia Vekâleti'nin bütçesinin yetersiz olduğu söylenebilir. TBMM bütçe görüşmelerindeki tutanaklar dikkatlice incelendiğinde, her ne kadar 600 bin lira civarı bir bütçe belirlenmiş olsa bile, harcamaların çoğunluğu memur maaşları, araştırma ve müteferrika giderler için harcandığı görmek mümkündür.

1921 yılına gelindiğinde bütçe, avanslar yoluyla yürütülmüştür. Bunun yanı sıra bir önceki yılın bütçe tasarısı üzerinden harcama yapılmasına izin

⁴⁷Sonuç olarak yol vergisi, vekâletin bütçesi, çalışma şekli ve millileştirme gibi konular üzerine yoğun tartışmaların yapıldığı Meclis oturumunda vekâletin bütçesi görüşülüp karara bağlanmıştır. Bu tartışmalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 150.

⁴⁸ TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 150. s. 220.

⁴⁹ TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 150. s. 221.

⁵⁰ Ankara-Sivas hattı giderleri için 20 000 liranın Nafia Bütçesi'nin 263. faslının 9. Ankara-Sivas hattı giderleri maddesine zam ve ilavesine dair tasarının Meclis'e sevkini gösteren belge için bkz. **BCA**, 30-18-1-1/ 12.12.1920/ 2-24-1.

⁵¹ Ayrıca 1920 yılı Nafia bütçesine Ankara-Sivas hattının kömür ve yakıt ihtiyacı için 20 bin liralık ek ödenek yapıldığı da görülmektedir bkz. **BCA**, 30-18-1-1/ 13.01.1921/ 2-27-11.

⁵² TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 150. s. 225-229.

⁵³ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 336.

verilmiştir. Millî Mücadele'nin önemli safhalarının yaşandığı bu dönemde (Sakarya, II. İnönü ve Kütahya-Eskişehir savaşları) bütçenin hazırlanması ciddi şekilde sekteye uğramıştır. Böyle bir ortamda sağlıklı bir bütçenin hazırlanması da mümkün olmamıştır. Ancak, TBMM'de vekâletler özelinde bütçe görüşmeleri yapılmamasına rağmen yıl içinde çeşitli kanunlarla Nafia Vekâleti için ödeneklerin çıkarıldığı görülmektedir. Erzurum-Erzincan ile Samsun-Havza demiryolu hatlarının inşası için, Nafia Vekâleti'nin 1337 yılı bütçesinde ayrı birer fasıl açılarak gerekli ödeneğin tahsis edilmesini öngören kanun tasarısı hazırlanmıştır⁵⁴. Ardından demiryolu çalışmalarında Erzurum-Erzincan tren hattının bitirilmesi için sadece 1921 yılı için geçerli olmak üzere 538 bin 846 lira Nafia Vekâleti bütçesine aktarılmıştır⁵⁵. Ayrıca Nafia Vekili Ömer Lütfü Bey, Samsun-Havza tren hattının tamiri ve Kızılırmak üzerinden Yahşihan'dan Bafra'ya sandallarla ihraç ürünlerin nakliyatını yaparak ihracatın maliyetini düşürmek niyetindeydi. Hem hattın tamiri hem de nehrin havzasını genişletmek amacıyla ödenek⁵⁶ talep etmiş ve bu talep Mecliste kabul edilmiştir⁵⁷. Meclis görüşmeleri incelendiğinde yine küçük miktartlı aktarımların olduğu görülmektedir. Millî Mücadele süresince tamir ve tadilat yapmakla yükümlü olan vekâletin 1921 yılında bütçesinin yetersiz olması nedeniyle ek ödenek verilmesi hakkında kanun tasarısı hazırlanarak bütçesine eklemeler yapılmıştır⁵⁸. Nafia Vekâleti'nin 1921 yılı bütçesi 1.125.307 lira olarak belirlenmiş, toplam bütçe içinde %1,3 civarında pay alabilmiştir⁵⁹.

1922'de bütçenin hazırlanamaması vekâletlere verilen oranın belirlenmesinde sıkıntıya neden olmuştur. Bütçenin çoğunluğunun Müdafaa-i Millîye Vekâleti, Jandarma Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri İdaresi ve askeri üretim fabrikalarına ayrılmış olmasından dolayı diğer kurumlara tahsis edilen ödeneğin düşük olduğu anlaşılmaktadır. 1922 yılı itibarıyla bütçenin gider miktarı yaklaşık 101 milyon liraya ulaşmıştır. Nafiâ Vekâleti'ne ayrılan miktar ise 928.724 lira olarak belirlenmiştir⁶⁰. Hatta Nafia Vekâleti'nin tamiratını yaptığı Samsun-Sivas hattı için bir önceki yılın bütçesinden 250 bin liralık ödenek ayrılmasına karar verildiği halde bu ödeme gerçekleştirilmemiştir. Vekâletin aldığı karar doğrultusunda bütçede giderleri karşılayacak kadar ödenek

⁵⁴ BCA, 30-18-1-1/ 27.04.1921/ 3-18-8.

⁵⁵ BCA, 30-18-1-1/ 06.04.1921/ 3-16-15.

⁵⁶ Samsun-Sivas demiryolu hattının Samsun ile Havza arasındaki kısmının inşası için 508.468 liranın Nafia Vekâleti bütçesine konulması kararlaştırılmıştır. Bkz. BCA, 30-18-1-1/ 06.04.1921/ 3-16-14.

⁵⁷ TBMMZC, D. 1, C. 10, B. 26. s. 120-121.

⁵⁸ BCA, 30-18-1-1 / 02.11.1921/ 3-34-20.

⁵⁹ Güneş, "a.g.m.", s. 776.

⁶⁰ "a.g.m.", s. 779.

olmadığından hattın tamirâtı sulh antlaşmasının yapılacağı tarihe kadar ertelenmesine karar verilmiştir⁶¹.

4. 1920-1922 Yılları Arasında Nafia Vekâleti Faaliyetleri

Millî Mücadele’de vatan savunması için ulaşım sisteminin stratejik olarak destek sağlayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. TBMM’nin açılmasından sonra faaliyete başlayan Nafia Vekâleti’ne önemli görevler yüklenmiştir. Bunlar arasında umumi yolların açık tutulması, cephelere cephe sağlamak ve askeri birlik sevk etmek, vilayet ve kırsal bölgeler arasında bağlantı kurmak, tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi için temel altyapıyı oluşturmak gibi önemli görevler vardır. Bu süreçte sadece hizmet alanı ile sınırlı kalmayan Nafia Vekâleti, ülkenin ekonomisine katkıda bulunmak için gelir sağlayacak birtakım girişimlere de başvurmuştur. Ülkede bazı hammaddelerin işletilmesi için ağır sanayi tesislerinin olmaması hammaddenin ihracına olanak sağlamış⁶² ve bu sorumluluk Nafia Vekâleti’ne verilmiştir. Zonguldak, Ereğli gibi bölgelerde çıkarılan maden kömürünün işlenmesi ve çıkarıldığı bölgelerden kullanılacağı bölgeye aktarılması için uygun kara ve demiryollarının olmaması ihracı zorunlu hale getirmiştir⁶³. Bu amaçla demiryollarında kullanılmak üzere iç bölgelerde bulunan linyit kömürünün çıkarılması ve Nafia Vekâleti tarafından işletilmesi hakkında kanun layihası Meclis’te kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuştur⁶⁴. Bu kanunla birlikte hem ülkenin bütçesine katkıda bulunulması hem de vekâlette çalışan işçi ve memurların maaşlarının karşılanması amaçlanmıştır.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa da 1920-1922 yıllarında bayındırlık hizmetleri konusunda duyarlı bir tutum sergilemiştir. 1 Mart 1922 tarihinde Meclis açılış konuşmasında nafiâ işleri hakkındaki düşüncesini ve bu alanda yapılan faaliyetleri anlatmıştır. Dolayısıyla Paşa’nın karayolları ve demiryolları hakkında düşünceleri önem arz etmektedir. Onun düşüncesine göre millî bir ekonominin yaratılması için bayındırlık hizmetlerinin üst seviyede olması gerekiyordu. Bu yüzden karayolları, demiryolları, limanlar, şose ve köprülerin durumlarının iyileştirilmesi şarttı⁶⁵. Mustafa Kemal Paşa yine aynı konuşmada

⁶¹BCA, 30-18-1-1 / 15.08.1922/ 5-24-18.

⁶² BCA, 30-18-1-1 / 11.08.1920/ 1-8-12.

⁶³ İhraç olunacak kömürlerin vergisinin düşürülmesi de ulaşım sıkıntısının yarattığı problemten en az etkilenmenin, savaş koşulları altında ekonomik kaynak yaratma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bkz. BCA, 30-18-1-1 / 13.02.1921/ 2-35-5.

⁶⁴ TBMMZC, D. 1, C. 7, B. 131. s. 219-222.

⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa Meclis’te yaptığı açıklamalarda özetle şu sözleri söylemiştir; “...Efendiler, Nafia işleriyle ilgili düşüncelerimi ifade etmek istiyorum: İnşaat, tesisat ve işletme konularında, yerel veya genel kaynaklarımızla karşılanabilecek önemli ihtiyaçlarımızı karşılayacak şekilde öncelikli tercih yapılmalıdır. Ancak, bugünkü ekonomik durumumuzla uyumlayan büyük sermaye gerektiren inşaat, tesisat ve işletme alanlarında, yabancı sermayeden ve gerektiğinde yabancı uzmanlardan en üst düzeyde

nafiâ işleri ile ilgili yapılan faaliyetleri anlatırken, vekâletin milleti memnun edecek derecede faaliyet gösteremediğinin de altını çizmiş ve bunun tamamen mali yetersizlikten kaynaklandığını da belirtmiştir.

4.1. Karayollarındaki Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde yol mevzuatında 1910 yılında yapılan değişikliklerle yollar Devlet Yolları (Turuk-u Umumiye) ve Vilayet Yolları (Turuk-u Hususiye) olmak üzere iki bölüme ayrılmış ve Turuk-u Umumiye yollarının yapımının zamanında bitmesi için nezaretin 1910-1911 bütçelerine ek ödenek verilmiştir⁶⁶. Düzenlemenin devamı niteliğinde Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından *Turuk ve Meabir Talimat-ı Umumiye* adıyla yayımlanan nizamname, yolların nasıl yapılacağı, hangi talimatların uygulanacağı ve bayındırlık işlerinde çalışacak olan memur ve işçilerin görev ve sorumlulukları hakkında 98 maddeden oluşmaktadır⁶⁷. Yolların ikiye ayrılmasının nedeni karayollarının bakım ve onarımın daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesi içindir.

Millî Mücadele Dönemi'ne geldiğinde karayolları da dâhil olmak üzere bayındırlık işleri ile ilgili yeterince çalışma yapılmamıştır. Çoğunlukla tamir, onarım ve kapanan yolların açılması için çalışma yapıldığı görülmektedir⁶⁸. Millî

faydalanmak, ülkemizin çıkarlarını, halkımızın mutluluğunu ve refahını kısa sürede sağlama açısından zorunludur. Ayrıca, bu konuda üreticilerin ve çalışanların çıkarları da göz önünde bulundurulacaktır. Nafia Vekâletimizin bu yılki çalışmaları, gücü ve yetkinliğiyle uyumlu bir şekilde yürütülecektir. Gerçekten de mevcut demiryolları başarılı bir şekilde işletilmekte ve askeri taşımacılık sağlanmaktadır. Askerî harekâtlar sırasında düşman tarafından hasar görmüş olan bazı demiryolları tamir edilmiş ve yeniden inşa edilmiştir. Ankara-Sivas hattının önemli bir tüneli tamamlanmış ve diğer bitirilmemiş tünellerin rotası değiştirilerek hat genişletilmiştir. Erzurum-Erzincan arasındaki hattın inşası tamamlanmış ve Kükürtlü kömür madenlerine bir şube hattı yapılmıştır. Samsun-Havza hattının kurulması için gerekli istihbarat yapılmıştır..." Bkz. TBMMZC, D. 1, C. 18, B. 1. s. 6-7.

⁶⁶ Osmanlı Devleti'nde 1869 yılında yayımlanan "Turuk ve Meabir Hakkında Nizamname" ile yol yapımı ve ekonomik gelirin artırılması için gerekli düzenlemelerin faaliyete geçirilmesi amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Bu kapsamda, mevcut yol ağı düzenlenerek yollar dört ayrı sınıfa ayrılmıştır. Fakat 19. Yüzyıl'da kara taşımacılığında demiryolları daha cazip bir yapıda olduğu için Avrupalı devletlerin karayoluna olan ilgisi azdı. Bu nedenle Osmanlı toprakları içinde bulunan karayollarının yapımı Avrupalılar tarafından pek tercih edilmemiştir. Ayrıca Sanayi Devrimi ile Avrupa'da her alanda olduğu gibi bayındırlık alanında da makineleşme yoğunluk kazanmıştır. Fakat Osmanlı'da henüz makineli çalışma sistemine geçilememesi nedeniyle istenilen seviyede yol yapım çalışmaları gerçekleştirilememiştir. Bkz. N. Yücel Mutlu, *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi*, Bayındırlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 202.

⁶⁷ Atam, Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti, s. 245.

⁶⁸ 14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923 tarihleri arasında görev yapmış olan Ali Fethi Bey Hükümeti'nin hükümet programında Nafia işleri ile şu ifadeler geçer: "*Harp yıllarında, bayındırlık işlerine çok az harcama yapabildik. Yollarımız, köprülerimiz tamir edilmeyi beklerken, birçok limanımız henüz inşa edilmemiş ve birçok nehirlerimiz üzerindeki uygun araziler israf nedeniyle felaketlere dönüşmüştür. Birçok yerde, eğer harcama yapıp kurutulursa, çevre halkı için aynı fayda ve bereket sağlayacak bataklıklar bulunmaktadır. Ancak bu durumlar, milletimizin sağlığına ve nüfusumuzun artışına karşı mikropların*

Mücadele Dönemi'nde ülkenin her tarafı işgal edilmiş, bazı tampon bölgeler, geçiş güzergâhları, düşman işgalinde olmayan yolların kullanılması gerekli görülmüştür. Zorlu savaş yıllarında cephelere ulaşımın kolaylıkla sağlanmasının yanı sıra askeri, stratejik ve ticari açıdan bu yollar önem arz etmiştir⁶⁹. Nafia Vekâleti bu süreçte yetersiz bütçeden dolayı yolların yapımını gerçekleştiremediği için en azından güvenli olabilecek bölgelerdeki bazı yolları Turuk-u Umumiye sınıfına geçirmiştir. Bu uygulamanın sonucunda umumi yolların yapımı ve tamiri için genel bütçeden ödenek ayrılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Millî Mücadele Dönemi'nde yollar ile ilgili düzenlenen önemli gelişmelerden birisi de Nafia Vekâleti'nin dolayısıyla Ankara Hükümeti'nin gelirinin artırılması için Tanzimat Dönemi'nden beri uygulanmış ve çeşitli düzenlemeler ile sistemleştirilmiş olan *Tarik Bedel-i Nakdisi Hakkında Kanun*⁷⁰'un TBMM tarafından kabul edilmesidir⁷¹.

Millî Mücadele Dönemi'nde karayollarında yapılan çalışmalar neticesinde Turuk-u Umumiye'ye geçirilen ve tamirine başlanan yollar olmuştur. Bu yollar Ankara-İnebolu yolu, Afyon-Sandıklı-Baladız yolu, Taşucu-Karaman yolu, Merzifon-Çalatlı yolu, Ordu-Sivas yolundan oluşmaktadır.

Ankara-Kastamonu-İnebolu Yolu'nun Durumu: Ankara-Kastamonu-İnebolu yolunun Millî Mücadele Dönemi'ndeki önemi büyük bir stratejik değere sahipti. Bu yol, Ankara Hükümeti için lojistik açıdan hayati bir bağlantı noktasıydı. Ankara'nın merkezi konumunda bulunan hükümet yetkililerine, Kastamonu ve İnebolu limanları aracılığıyla malzeme, silah ve yardımın ulaştırılmasını sağlıyordu. Ayrıca, bu yol Karadeniz'e kıyısı olan önemli limanlara erişim sağladığından yurtdışından gelen yardımların ve silahların merkeze ulaşmasını kolaylaştırıyordu. İletişim hattı olarak da kullanılan bu yol, Millî Mücadele kuvvetleri arasında hızlı ve güvenli bir haberleşme ağı sağlamış, stratejik planlamaların yapılmasını, birliklerin koordinasyonunu ve bilgi akışını kolaylaştırmıştır. Ankara'nın denize en yakın konumu olan yer İnebolu limanıydı ve dönemin önemli devlet erkânı Ankara'ya gelip Millî Mücadele hareketine dahil olmak için bu yolu kullanmışlardı. Bu sebeplerden dolayı,

yatağıdır. Hayatta kalmak ve ekonomik gelişmemizi sağlamak için bayındırlık işlerine sıkı sıkıya sarılmak zorundayız. Ancak bugün için bütün bu ihtiyaçların bütçeden karşılanması imkânsızdır. Bugün yapabileceğimiz en büyük fedakârlık, bayındırlık işleri için 1338 yılında ayrılan bütçeyi 6,7 katına çıkarmaktır. Bu şekilde şoseler ve umumi köprüler tamir edilecek, limanlar ve nehirler hakkında teknik incelemeler yapılacak ve projeler hazırlanacaktır." Bkz. TBMMZC, D. 2, C. 1, B. 14. s. 424.

⁶⁹ Refik Duran, "Millî Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/44, (1999), s. 694.

⁷⁰ *Ceride-i Resmîye*, 7.03.1337. s. 6-7.

⁷¹ T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlıkta Elli Yıl 1923-1973*, Ankara 1973, s. 35: Hasan Daşdemir, "Şose ve Köprüler Kanunu'nun Türkiye'nin Karayolu Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Yol)*, ETÜ, 2022, 625-626.

Ankara-Kastamonu-İnebolu yolunun kontrol altında tutulması, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında kritik bir role sahipti⁷². Bu yolun Millî Mücadele'de bu derece hayati önem taşıması bakım ve onarımını gerekliliğini mecbur kılmıştır. Bu vesileyle Nafia Vekâleti adına vekâlet eden Mahmut Celal Bey⁷³ 2 Kasım 1920 tarihinde verdiği kanun teklifi ile bahsi geçen yolun tamirinin yapılması için ödenek talep etmiştir⁷⁴. Görüşmeler sonucunda umumi yollar arasında bulunan bu hattın tamiri için toplamda elli bin liralık bir ödenek verilmesine karar kılınmıştır⁷⁵. Meclis'te tartışılan konu Ankara-Kastamonu-İnebolu hattı için verilen 34 bin liralık ödenekle yolların tamiratının yapılmadığıdır. Karesi Mebusu Hasan Basri Bey bu konuda sitemini açıkça belli etmiştir⁷⁶. Ayrıca önceki süreçte bu yolların tamirâtı için ayrılmış olan 34 bin liralık ödeneye ek olarak 30 Ekim 1920 tarihinde 66 bin lira daha ödenegin ayrıldığı görülmektedir⁷⁷.

Afyonkarahisar-Sandıklı-Dinar-Baladız Yolunun durumu: Bu yollar, stratejik bir konumda bulunduğu için Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde önemli bir savunma hattı oluşturmuştur. Aynı zamanda Afyonkarahisar gibi merkezi bir şehri, Sandıklı, Dinar ve Baladız gibi stratejik bölgelerle bağlayarak lojistik destek ve malzeme taşımalarını kolaylaştırmıştır. Stratejik öneme sahip olan bu hattın tamiri yapılmak üzere Turuk-u Umumiye kapsamına alınmasına karar verilmiştir⁷⁸. Bu yolun tamiri için 1336 yılı Nafia Vekâleti bütçesine 40 bin liralık bir ödenek tahsis edilmiştir⁷⁹.

Taşucu-Silifke-Mut-Karaman Yolunun Durumu: Millî Mücadele sürecinde, Taşucu Limanı malzeme ve askeri birliklerin sevkıyatı için önemli bir merkezdi. Liman, dışarıdan gelen malzemelerin karaya çıkarılması ve iç bölgelere taşınması için kullanılması muhtemel olan bir yerdi. Taşucu Limanı, aynı zamanda Anadolu'nun iletişim ağıyla uyumlu olması nedeniyle Millî Mücadele'deki koordinasyonu artırmak için önemli bir konumda bulunuyordu. Bu liman, Akdeniz ve Orta Anadolu'yu birbirine bağlayarak bölgenin stratejik

⁷² Duran, "a.g.m.," s. 695.

⁷³ BCA, 30-18-1-1 / 17.02.1921/ 2-36-2.

⁷⁴ Mahmut Celal Bey bu teklifte özetle şöyle bir açıklama yapmıştır. "...Anadolu'yu Karadeniz'e bağlamasıyla gelecekte büyük faydalar sağlayacak ve yaklaşık üç yüz kırk beş kilometrelik Ankara- Gengin-Kastamonu- İnebolu yolunun önemi göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik gelişim için arabaların kullanılabilir hale getirilmesi gereklidir. Bu nedenle, Ankara'dan İnebolu'ya kadar uzanan yolun tamiri ve bakımı için iki yüz kırk yedi bin altı yüz seksen üç lira harcamanın gerektiği belirlendi ve onaylandı..." Bkz. TBMMZC, D. 1, C. 6, B. 112. s. 303.

⁷⁵ TBMMZC, D. 1, C. 6, B. 112. s. 303-304.

⁷⁶ Ömer Lütfi Bey'in şikâyeti ise Samsun-Sivas hattına yeterince ilgi gösterilmediğidir. Bkz. TBMMZC, D. 1, C. 6, B. 112. s. 304-305.

⁷⁷ BCA, 30-18-1-1 / 10.10.1920/ 1-17-20.

⁷⁸ BCA, 30-18-1-1 / 28.10.1920/ 1-17-2: Ceride-i Resmîye, 14.02.1337.

⁷⁹ BCA, 30-18-1-1 / 28.10.1920/ 1-17-1.

bir geçiş noktası haline gelmesine katkıda bulunuyordu. Ekonomik getirisi fazla olacak olan bu yolun Turuk-u Umumiye kapsamına alınmasına karar verilmiş ve Muvâzene-i Umûmiye’den 15 bin liralık ödenek belirlenerek tamirâtı için Nafia Vekâleti’ne tahsis edilmiştir⁸⁰.

Ordu-Sivas Yolunun Durumu: Millî Mücadele Dönemi’nde, Ordu-Sivas yolunun büyük bir önemi vardı. Bu yol, hem millî direnişin koordinasyonu ve iletişimi için hem de Ordu’da bulunan liman ile iç kesim arasında ithalat ve ihracatın gerçekleştirileceği kritik bir bağlantı noktalarından birisiydi. Ayrıca Ordu-Sivas yolunun stratejik değeri, Sivas’ın Millî Mücadele Hareketi’nin merkezlerinden birisi olmasıyla yakından ilişkilidir. Sivas, Millî İrade’nin belirlendiği, önemli kararların alındığı ve millî bir kongrenin toplandığı merkez haline gelmiştir. Dolayısıyla, Sivas’ın diğer bölgelerle etkili bir şekilde bağlantı kurabilmesi ve Ordu’da bulunan liman ile iç kesimler arasında lojistik bir bağlantı kurabilmesi için Ordu-Sivas hattının güvenli ve işlevsel olması büyük bir önem taşıyordu. Millî Mücadele’de kullanılması gereken stratejik bir bağlantı noktası olması nedeniyle Trabzon Mebusu Recai Bey, 3 Şubat 1921 günü Meclis görüşmelerinde bu hattın Turuk-u Umumiye kapsamına alınması ve tamirinin yapılarak kullanışlı hale getirilmesi için TBMM’ye teklifte bulunmuştur. O gün bu mesele karara bağlanması için Nafia Vekâleti’ne devredilmiştir⁸¹. Nafia Vekâleti Encümeni tarafından Ordu-Sivas hattının durumunu değerlendirildikten sonra bu teklif kabul edilmiştir⁸².

Meclis’te uzun süren görüşmeler sonucunda Ordu-Sivas hattının Turuk-u Umumiye kapsamına alınması ve tamirinin yapılması hakkında kanun kabul edilmiş ve Nafia Vekâleti’nin bütçesine 50 bin lira ekleme yapılarak tamirâtın başlamasına karar verilmiştir⁸³.

Merzifon-Çalatlı Yolunun durumu: Millî Mücadele Dönemi’nde Ankara ile bağlantının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için Sivas-Ankara, güzergâhında bulunan Merzifon-Çalatlı (Yozgat Yakınları) yolunun stratejik önemi büyük olduğu için bu yolun tamiri ve kullanışlı hale getirilmesi şarttı. Bu yol güzergâhının kullanışlı bir hale getirilmesi Ankara-Çorum-Havza-Samsun yolunun sağlıklı bir şekilde kullanılması anlamına geliyordu. Bu güzergahın

⁸⁰ BCA, 30-18-1-1 / 10.10.1920/ 1-20-3.

⁸¹ TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 145. s. 81.

⁸² Nafia Vekâleti’nin mazbatasında Ordu-Sivas hattının durumu şu şekilde değerlendirilmiştir. “Ordu-Sivas yolunun Karadeniz’deki en önemli limanı olan Ordu’nun (Vona) Limanı’na bağlanması ve Sivas’ı sahile en kısa şekilde ulaştıran rotanın bulunması nedeniyle hem ticari hem de askerî açıdan son derece önemlidir. Zara, Koyulhisar, Reşadiye, Mesudiye gibi Anadolu’nun en verimli bölgelerinin en büyük ihraç limanı olan Ordu iskelesi sayesinde ürünlerin hızla taşınması ekonomik olarak büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle, Ordu Limanı’nın iktisadi önemi inkâr edilemez bir şekilde yüksektir...” Bkz. TBMMZC, D. 1, C. 9, B. 17. s. 379.

⁸³ TBMMZC, D. 1, C. 10, B. 27. s. 176-181.

önemini Amasya Mebusu Ömer Lütfü Bey Meclis'te bizzat izah ederek yolun tamirinin biran evvel yapılması gerektiğini savunmuştur. Ömer Lütfü Bey'in yolların tamiri hususunda ısrarı sonucu Nafia Vekaleti tarafından girişim başlatılmış ve bahsi geçen güzergahın devlet yoları kapsamına alınması için hazırlamış olduğu kanun taslağını Meclis'e sunmuştur⁸⁴

TBMM'de görüşülen kanun neticesinde Merzifon-Çorum-Çalatlı yolunun "*turuk-u hususiye*" statüsünden çıkarılarak "*turuk-u umumiye*" kapsamına alınması kararlaştırılmıştır⁸⁵. Bu yolun tamiri, özellikle Sivas-Ankara ve Sivas-Samsun güzergâhlarına dahil edilmesini sağlamak ve Samsun Limanı üzerinden gelen malzeme ve lojistik nakliyatını etkin bir şekilde Anadolu içlerine ulaştırmak açısından hayati bir önem arz etmekteydi. Meclis'te alınan bu karar doğrultusunda, yolun yeniden inşası ve kullanılabilir hale getirilmesi amacıyla Nafia Vekâleti'nin 1337 yılı bütçesinden 100 bin lira ödenek tahsis edilmiştir⁸⁶. Merzifon-Çorum-Çalatlı yolunun toplam uzunluğu 163 kilometredir. Yolun mevcut durumu büyük ölçüde geçişe elverişsiz olup yalnızca bazı bölümlerinde toprak tesviye çalışmaları yapılmış, diğer kısımlar ise harap bir haldedir. Bu nedenle, tamirat ve iyileştirme çalışmalarının ciddi bir mali kaynak ve teknik iş gücü gerektirdiği tespit edilmiştir. Nafia Vekâleti, bütçe imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle, önceliğin güzergâhın en acil müdahale gerektiren kısımlarına verilmesi gerektiğini belirtmiştir⁸⁷.

4.2. Demiryollarındaki Gelişmeler

Osmanlı Devleti I. Cihan Harbi'nde kaybeden taraf olarak ayrılınca İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldığı için, yapılan anlaşma gereği Osmanlı toprakları bu tarihten itibaren işgal süreci ile karşı karşıya kalmıştır.

Demiryollarında genel duruma gelince, I. Cihan Harbi'nin başladığı tarihten itibaren Filistin Hicaz ve Suriye gibi önemli demiryolları Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Harp bittikten sonra imzalanan Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin kontrolünde Anadolu demiryolları, Rumeli'nin belirli bir kısmı ve Kafkasya bölgesindeki demiryolları kalmıştır⁸⁸. Özellikle Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesi Osmanlı Devleti'nin tüm demiryollarının İtilaf Devletleri tarafından kontrol edilmesini öngörmekteydi. Maddeye göre bütün demiryolları İtilaf Devletleri'nin subayları tarafından

⁸⁴ TBMMZC, D. 1, C. 6, B. 112. s. 303-304.

⁸⁵ BCA, 30-18-1-1 / 28.02.1921/ 2-37-13.

⁸⁶ BCA, 30-18-1-1 / 18.01.1921/ 2-29-12.

⁸⁷ TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 150. s. 215.

⁸⁸ Rumeli ve Balkanlar'da kalan demiryolları ve köprülerin tahrip olduğunu onarımının yapılması gerektiği ve yeni demiryollarının inşasını gösteren harita için bkz. BOA, HRT. h./29.12.1341/ 248.

denetim altında tutulacaktı. Bu durum demiryolları faaliyetlerinin durmasına ve çalışan personellerin görevlerinden uzaklaştırılmasına neden olmuş, yaklaşık 1922 yılının sonuna kadar süreç bu şekilde devam etmiştir⁸⁹.

Millî Mücadele sürecinde demiryolları ile ilgili önemli sorunların varlığından da bahsetmek mümkündür. Özellikle, demiryollarının işletilmesi sorunu ve dil problemi bunlar arasında dikkat çeken meselelerdir.

Hükümet, TBMM'nin faaliyete geçmesinin ardından, 19 Temmuz 1920 tarihli bir TBMM kararıyla Anadolu'daki kontrolü altındaki demiryolu işletmelerine el koymuştur. Anadolu-Bağdat ve İzmir-Kasaba demiryolu hatlarının belirli bölgesinin gelir ve giderlerinin birleştirilerek kaynakların ülke çıkarları doğrultusunda düzenlenmesi amacıyla, bu hatların işletme sorumluluğu Nafia Vekaleti'ne devredilmiştir⁹⁰. Ayrıca Eskişehir merkezli bir İşletme Müdürlüğü oluşturulmuştur. Henüz millileştirme süreci başlamadan, 14 Temmuz 1920 tarihinde Behiç Bey işletme Müdürlüğü'ne atanmıştır⁹¹. Dönemin savaş koşulları göz önüne alındığında, demiryollarının millileştirilmesi düşüncesinin bu el koyma olayıyla birlikte başladığını söylemek mümkündür.

Behiç Bey, göreve başladıktan sonra idari, mali ve işletme sorunlarını çözmeye odaklanmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da müslüman ve gayrimüslimler arasında yaşanan gerilim, demiryollarında çalışan gayrimüslim personeli huzursuz etmiştir. Personel yetersizliği nedeniyle Behiç Bey, gayrimüslim çalışanlardan yararlanmaya devam etmiş ve bu gerilimi azaltmak için çaba göstermiştir⁹².

Millî Mücadele döneminde demiryolları, stratejik bir öneme sahipken, yabancı dillerin özellikle Fransızcanın yazışma dili olarak kullanılması ciddi sorunlar yaratmıştır. Osmanlı döneminde yabancı şirketlerce işletilen demiryollarında resmi yazışmalar, sözleşmeler ve teknik belgeler genellikle Fransızca hazırlanıyordu. Bu durum, Türk personelin bu metinleri anlamasını zorlaştırmış, iletişim ve yönetim sorunlarına yol açmıştır⁹³. Fransızcanın

⁸⁹ Mehmet Özdemir, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları (Yapısal Ekonomik Sorunlar, 1918-1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2620, Ankara 2001, s. 28.

⁹⁰ Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'nin hukuki durumu belirsiz ve geçersiz sayıldığından, bu hattın gelir ve giderlerinin devlet bütçesine dahil edilmesine, tüm araç ve gereçlerinin hazine adına devralınmasına ve işletme sorumluluğunun Nafia Vekaleti tarafından üstlenilmesine karar verilmiştir. Bkz. **BCA**, 30-18-1-1 / 08.07.1920/ 1-4-11.

⁹¹ Mutlu, *a.g.e.*, s. 222.

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gürel, "Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk", *Belleten*, 44/175, Temmuz 1980, s. 554-560.

⁹³ Behiç Bey'in Nafia Vekaleti'ne 4 Mart 1922'de yazdığı telgrafta durumun ne derece vahim olduğunu göstermektedir. "*Konya'ya varışımın ardından, buradaki demiryolu idaresinin durumunu inceledim. Hattın durumu son derece vahimdir; bu durumu tarif etmekte zorlanıyorum. İdare neredeyse*

kullanımı, yerli çalışanların karar alma süreçlerinden dışlanmasına ve teknik bilgiye erişimlerinin kısıtlanmasına neden olmuştur. Ayrıca, stratejik bilgiler üzerindeki yabancı kontrolü, bağımsızlık mücadelesinin hedefleriyle çelişmiştir⁹⁴.

Demiryolları Millî Mücadele döneminde hem lojistik hem de ekonomik açıdan kritik bir role sahip olmasına rağmen, ciddi mali sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde büyük ölçüde yabancı şirketler tarafından işletilen demiryolları, yabancı sermaye ve imtiyaz anlaşmalarına uymak zorundaydı. Dolayısıyla bu zorunlu durum, işletme maliyetlerinin yüksek olması ve gelirlerin önemli bir kısmının yabancı şirketlere aktarılması gibi sorunlara yol açmıştır. Ayrıca, savaş yıllarında demiryolları altyapısı büyük ölçüde tahrip olmuş, hatlar onarım ihtiyacı nedeniyle etkin bir şekilde kullanılamamış ve bu da ek mali yükler getirmiştir. Bunun için demiryollarında köprü altyapısındaki hasarların giderilmesi amacıyla, dönemsel olarak Şimendiferler Müdüriyet-i Umumiyesi'ne ödenek tahsis edilmiş ve böylece acil onarım çalışmalarının vakit kaybedilmeksizin yürütülmesi amaçlanmıştır⁹⁵. Öte yandan, Millî Mücadele sırasında ordunun lojistik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla demiryollarının yoğun şekilde kullanılması, gelirlerin azalmasına ve işletme giderlerinin artmasına neden olmuştur. Dahası demiryolları hattındaki nakliye ücretlerinin kanunla sürekli artırılması işletmede nakit sıkıntısını da beraberinde getirmiştir⁹⁶. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey Anadolu-Bağdat Demiryolları nakliye tarifesine zam yapılması amacıyla TBMM'ye durumu bir kararnameyle arz etmiştir⁹⁷. Taşıma tarifesine göre on beş bin kilogramdan aşağı olmamak kaydıyla nakliye tarifesinin altı misli artırılması hakkında kanun kabul edilmiş, Maliye ve Nafia vekaletleri bu hususta görevlendirilmiştir⁹⁸. Ayrıca İcra Vekilleri Heyeti tarafından, Şimendiferler Müdüriyet-i Umumiyesi'nin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla Maliye Vekâlet'ince elli bin liralık bir avansın tahsis edilmesine de karar verilmiştir⁹⁹. Yine bu dönemde Nafia Vekaleti için demiryolunda kullanılan yük vasıtalarının yakıtı önemli meseleler arasında yer almıştır. Demiryolları, askeri sevkiyat ve lojistik açısından kritik bir rol

işlevsiz hâle gelmiştir. Çünkü hem çekim (cer) hem de yol işleriyle ilgili hesapları yapabilecek yetkin personel kalmamıştır. Mevzuat Fransızca olduğundan kimse okuyamamaktadır ve istasyonlardaki hesaplar hatalıdır. Personel görevlerini bilmemektedir. Bu çöküşe neden olanlar bile mevcut durumdan şikâyetçidir..." Bkz. Behiç Erkin, Hatırat 1876-1958, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 223-224.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gürel, "Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk IV", *Belleten*, 48/191-192, Temmuz 1981, s. 497-500.

⁹⁵ **BCA**, 30-18-1-1 / 22.05.1921/ 3-21-8.

⁹⁶ **TBMMZC**, D. 1, C. 9, B. 18. s. 432-435.

⁹⁷ **BCA**, 30-18-1-1 / 21.10.1922/ 5-32-16.

⁹⁸ **BCA**, 30-18-1-1 / 07.08.1920/ 1-7-10.

⁹⁹ **BCA**, 30-18-1-1 / 01.11.1921/ 2-27-5.

üstlenmiş, ancak yakıt sorunu ciddi bir engel oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki ekonomik çöküş ve Millî Mücadele'nin olumsuz etkileri, demiryolları için gerekli olan kömür, odun ve diğer enerji kaynaklarının tedarikini zorlaştırmıştır. Kömür madenlerinin çoğunun düşman işgali altındaki bölgelerde bulunması, yakıt krizini daha da derinleştirmiştir. Yakıt sıkıntısını gidermek için yerel kaynaklardan odun ve düşük kaliteli yakıtların kullanımı artırılmış, ancak bu geçici çözümler demiryollarının verimliliğini ve etkinliğini sınırlamıştır. İşletme müdürlüğünü yürütmekte olan Behiç Bey trenlerin faaliyette olması için çaba gösterirken, dönemin Meclis ikinci başkanı Celalettin Arif Bey de İtalyanlara Ereğli kömür yatağında işletme imtiyazı vermiştir. İmtiyaz kararı dönemin ekonomik koşulları ve savaşın getirdiği kaynak ihtiyacı bağlamında değerlendirilmekle birlikte, uzun vadede ulusal ekonomi ve kaynakların millileştirilmesi hedefleriyle çeliştiği için eleştirilmiştir¹⁰⁰. TBMM yakıt sorunu için birçok farklı uygulamayı denemiştir. Son olarak lokomotiflerde kullanılacak linyit kömürünün çıkarılması ve işletilmesi çıkarılan kanun ile Nafia Vekaleti'ne verilmiştir¹⁰¹. Kömürün ihracının gerçekleştirilmesi ve nakli için Nafia Vekaleti bütçesinden belirli bir miktar ödenek ayrılmıştır¹⁰².

Bayındırlık çalışmaları doğrultusunda diğer önemli bir gelişme hem Osmanlı Devleti'nin son dönemi hem de Millî Mücadele sonrası ilk süreçte gündemini koruyan Chester Projesi, Türkiye'deki siyasi belirsizlikler, ekonomik zorluklar ve uluslararası güç dengeleri nedeniyle somut bir ilerleme kaydedememiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Amerikalı yatırımcılar tarafından sunulan bu proje, geniş kapsamlı bir demiryolu inşası ve maden işletmeciliği planını içermektedir¹⁰³. Ancak, I. Cihan Harbi sonrası Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesi ve Türkiye'de Millî Mücadele'nin başlaması, yabancı sermaye ile ilgili kararların ertelenmesine neden olmuştur¹⁰⁴.

¹⁰⁰ İmtiyaz hakkında detaylı bilgi için bkz. TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 156.

¹⁰¹ TBMMZC, D. 1, C. 7, B. 131, s. 219.

¹⁰² **BCA**, 30-18-1-1 / 02.01.1921/ 2-26-7.

¹⁰³ Hasan Taner Kerimoğlu, "Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41, Aralık 2020, s. 421-423.

¹⁰⁴ Chester Projesi, Osmanlı topraklarında büyük bir demiryolu ağı inşası ve maden işletme imtiyazı talebine dayanan Amerikan girişimidir. 1909'da sunulan bu teklif, Osmanlı yönetimi için daha avantajlı koşullar içerdiği gerekçesiyle olumlu karşılanmış, ancak Avrupalı devletlerin özellikle Almanya'nın yoğun diplomatik baskıları projeyi engellemiştir. Amerikan hükümeti, projenin başarısı için büyük çaba göstermiş, Chester'a siyasi destek ve jestlerle yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak iç siyasi muhalefet, Avrupalı rekabet ve Osmanlı'nın karmaşık dengeleri nedeniyle proje Osmanlı Meclisi'nde onaylanamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişim, ABD'nin Osmanlı topraklarında ilk ciddi emperyalist teşebbüsü olarak kayda geçmiştir. Bkz. Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 353-362; Efdal As, Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları 1923 1960, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 78-82.*

TBMM 1920’de kurulduğunda, ekonomik bağımsızlığı temel bir ilke olarak benimsemiş ve kapitülasyonlara dayalı ekonomik yapıdan uzaklaşmayı hedeflemiştir. Bu dönemde Millî Mücadele’nin devam etmesi nedeniyle Chester Projesi gibi yabancı sermaye girişimlerine yönelik net bir tutum sergilenmemiş, ancak savaşın seyrine bağlı olarak ekonomik politikaların şekilleneceği öngörülmüştür. Projenin başarısız olmasının en önemli nedenlerinden biri, uluslararası büyük güçlerin çıkar çatışmaları olmuştur. İngiltere, Chester Projesi’nin Musul ve Kerkük gibi petrol yataklarını kapsayacak şekilde genişlemesini kendi çıkarlarına aykırı görmüş ve projeye karşı diplomatik engellemelerde bulunmuştur. Fransa ve İtalya da Osmanlı’dan devralmak istedikleri ekonomik imtiyazları kaybetmemek adına Amerika Birleşik Devletleri’nin bölgedeki etkinliğini artıracak bu projeye temkinli yaklaşmıştır. Öte yandan, ABD hükümeti Chester Projesi’ni desteklemekle birlikte, Türkiye’nin iç işlerine doğrudan müdahil olmaktan kaçınmış, bu da projenin finansal açıdan güvenceye alınmasını zorlaştırmıştır. Türkiye’de ise Millî Mücadele’nin getirdiği ekonomik sıkıntılar, TBMM’nin dış yatırımcılarla ilişkilerinde dikkatli bir politika izlemesine yol açmıştır. Chester Grubu’nun yatırım için gerekli finansmanı sağlayamaması da projenin başarısız olmasında önemli bir faktör olmuştur. 1922 sonlarına doğru Chester Grubu, TBMM ile daha yakın temaslar kurmaya çalışmış ve projenin yeniden gündeme gelmesi için girişimlerde bulunmuştur. Ancak proje, resmî olarak TBMM’de 1923 yılında tartışılmış¹⁰⁵ ve kabul edilmiştir¹⁰⁶. Buna rağmen, kısa süre içinde hem finansal yetersizlikler hem de İngiltere’nin Musul üzerindeki baskıları nedeniyle proje iptal edilmiştir. Projenin iptali, Türkiye’nin ekonomik bağımsızlık politikaları çerçevesinde yabancı sermayeye temkinli yaklaşımının bir göstergesi olmuş ve erken Cumhuriyet döneminin ekonomik yönelimine dair önemli bir örnek teşkil etmiştir.

SONUÇ

Millî Mücadele dönemi, yalnızca siyasi ve askerî açıdan değil, ekonomik ve altyapısal açıdan da yeniden yapılanma sürecinin başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti’nden devralınan ekonomik zorluklar, kapitülasyonlarla güçlenmiş yabancı sermaye hâkimiyeti ve savaşın yarattığı tahribat, yeni kurulan TBMM’nin öncelikli olarak çözmesi gereken meseleler arasındaydı. Bu doğrultuda, 1920’de kurulan Nafia Vekâleti, ulaşım, altyapı ve bayındırlık hizmetlerinin yürütülmesi noktasında önemli bir sorumluluk üstlenmiş ve ülkenin ulaştırma altyapısını geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Özellikle karayolları ve demiryolları hem askeri lojistik hem de ekonomik kalkınma açısından büyük önem taşımış ve bu alanlarda sınırlı bütçe ve insan

¹⁰⁵ TBMMZC, D. 1, C. 28, B. 20, s. 435-515.

¹⁰⁶ TBMMZC, D. 1, C. 29, B. 21, s. 19-25.

kaynağına rağmen çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Karayolları, Millî Mücadele'nin başarısı açısından kayda değer bir işleve sahip olmuş, cephelere asker ile birlikte malzeme sevkiyatı için güvenli ve işler bir ulaşım ağına duyulan ihtiyaç artmıştır. Osmanlı Devleti'nden devralınan karayolu sistemi, büyük ölçüde yetersiz ve bakımsızdı. Nafia Vekâleti, bu durumu iyileştirmek amacıyla, özellikle Ankara-Kastamonu-İnebolu, Afyon-Sandıklı-Dinar-Baladız, Taşucu-Silifke-Mut-Karaman, Ordu-Sivas ve Merzifon-Çalatlı yolları gibi stratejik güzergâhları Turuk-u Umumiye (devlet yolları) kapsamına alarak bakım ve onarım çalışmalarını hızlandırmıştır. Ancak bu süreçte yol yapımına yönelik büyük ölçekli projeler hayata geçirilememiş, ağırlıklı olarak mevcut yolların onarımı ve ulaşımın sürekliliğinin sağlanması ön planda tutulmuştur. Demiryolları, dönemin en stratejik ulaştırma ağı olarak öne çıkmış, özellikle cephe gerisinde lojistik destek sağlanması açısından hayati bir rol üstlenmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen demiryollarının büyük bir kısmı yabancı sermayeli şirketlerin kontrolünde olduğu için, TBMM hükümeti demiryollarını millîleştirme çabasına girişmiştir. Anadolu-Bağdat ve İzmir-Kasaba demiryolu hatlarının belirli bölümlerinin yönetimi TBMM tarafından ele alınmış ve Eskişehir merkezli bir İşletme Müdürlüğü kurulmuştur. Behiç Bey'in müdürlüğe atanmasıyla birlikte, işletme ve finansman sorunları çözülmeye çalışılmış, demiryolu altyapısının işlerliğinin korunması için kaynaklar seferber edilmiştir. Ancak, nakliye ücretlerindeki artışlar, yakıt tedarikinde yaşanan sıkıntılar ve yabancı sermaye hâkimiyetinin devam etmesi, demiryolu sisteminin tam anlamıyla etkin bir şekilde çalışmasını engellemiştir. Millî Mücadele dönemi boyunca Nafia Vekâleti'nin en büyük karşılaştığı zorluk, yetersiz bütçe ve I. Cihan Harbi ve Millî Mücadele savaşlarının yarattığı kaynak kıtlığı olmuştur. TBMM'nin bütçe görüşmelerinde, vekâletin harcamalarının büyük bir kısmının memur maaşları, keşif çalışmaları ve küçük ölçekli bakım projelerine ayrıldığı görülmektedir. Bu durum, geniş çaplı bayındırlık projelerinin başlatılmasını geciktirmiştir. Bununla birlikte, vekâletin savaş dönemi boyunca üstlendiği görevler, Türkiye'nin erken Cumhuriyet döneminde geliştireceği ulaştırma politikalarının temel taşlarını oluşturmuş, millî demiryolu politikaları ve karayolu projeleri için bir altyapı hazırlamıştır. Bu bağlamda, Chester Projesi gibi yabancı sermaye girişimlerinin TBMM tarafından ihtiyatla ele alınması, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık politikası açısından önemli bir göstergedir. İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin Osmanlı'dan devraldığı ekonomik imtiyazlarını kaybetme endişesi ve Chester Grubu'nun finansal yetersizlikleri nedeniyle proje başarısız olmuş, Türkiye kendi ulaşım altyapısını millî imkânlarla geliştirme yoluna gitmiştir. Nafia Vekâleti'nin bu süreçteki çalışmaları, Türkiye'nin yabancı sermayeye bağımlılığını azaltarak, ekonomik ve ulaştırma politikalarında bağımsız hareket etme kararlılığını ortaya koymuştur. Sonuç olarak, Millî Mücadele Dönemi, Türkiye'nin altyapı ve ulaştırma

politikalarının temelini atıldığı bir dönem olmuş, Nafia Vekâleti bu sürecin yönetilmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Karayollarında mevcut güzergâhların iyileştirilmesi ve stratejik yolların bakımının yapılması, demiryollarında ise millîleştirme yönündeki adımlar, dönemin sınırlı kaynaklarına rağmen uzun vadeli bir ekonomik bağımsızlık perspektifiyle şekillendirilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra hız kazanan bayındırlık politikalarının temelleri, büyük ölçüde bu dönemde atılmış, savaş koşullarına rağmen ulaştırma alanındaki çalışmalar Türkiye'nin kalkınma sürecinde belirleyici olmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri

Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (**ATASE**), Kurum: 110-9-1-10/ İstiklal Harbi (1919-1923) / Tarih: 04.21.1336/ Yer No: 272-0-203.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (**BOA**), Kurum: İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS) Tarih: H-24-11-1332, Yer No: 189-28.

BOA, HRT. h../29.12.1341/ 248.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (**BCA**), Kurum: 30-18-1-1 / Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), Tarih: 06.04.1921, Yer No: 3-16-15.

BCA, 30-18-1-1/ 12.12.1920/ 2-24-1. **BCA**, 30-18-1-1 / 08.07.1920/ 1-4-11.

BCA, 30-18-1-1/ 10.10.1920/ 1-17-20. **BCA**, 30-18-1-1/ 28.10.1920/ 1-17-2.

BCA, 30-18-1-1/ 28.10.1920/ 1-17-1. **BCA**, 30-18-1-1/ 10.10.1920/ 1-20-3.

BCA, 30-18-1-1/ 07.08.1920/ 1-7-10. **BCA**, 30-18-1-1/ 17.02.1921/ 2-36-2.

BCA, 30-18-1-1 / 11.08.1920/ 1-8-12. **BCA**, 30-18-1-1/ 06.04.1921/ 3-16-14.

BCA, 30-18-1-1/ 27.04.1921/ 3-18-8. **BCA**, 30-18-1-1/ 22. 05.1921/ 3-21-8.

BCA,30-18-1-1/13.02.1921/ 2-35-5. **BCA**, 30-18-1-1/ 26.05.1921/ 3-22-19.

BCA, 30-18-1-1/ 28.02.1921/ 2-37-13. **BCA**, 30-18-1-1/ 13.01.1921/ 2-27-11.

BCA, 30-18-1-1/ 18.01.1921/ 2-29-12. **BCA**, 30-18-1-1/ 02.01.1921/ 2-26-7.

BCA, 30-18-1-1/ 01.11.1921/ 2-27-5. **BCA**, 30-18-1-1/ 02.11.1921/ 3-34-20.

BCA, 30-18-1-1/ 15.08.1922/ 5-24-18. BCA, 30-18-1-1/ 21.10.1922/ 5-32-16.

BCA, 30-18-1-1/ 03.08.1922/ 5-27-3.

B. Resmi Yayınlar

Ceride-i Resmiye, 7.03.1337: 14.02.1337.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre 1, Cilt 1, Birleşim 9, 25. 02. 1336.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. 1, C. 2, B. 33.

TBMMZC, D. 1, C. 1, B. 2. TBMMZC, D. 1, C. 1, B. 13.

TBMMZC, D. 1, C. 2, B. 136. TBMMZC, D. 1, C. 4, B. 76.

TBMMZC, D. 1, C. 6, B. 112. TBMMZC, D. 1, C. 7, B. 130.

TBMMZC, D. 1, C. 7, B. 131. TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 145.

TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 150. TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 156.

TBMMZC, D. 1, C. 8, B. 159. TBMMZC, D. 1, C. 9, B. 17.

TBMMZC, D. 1, C. 9, B. 18. TBMMZC, D. 1, C. 10, B. 26.

TBMMZC, D. 1, C. 10, B. 27. TBMMZC, D. 1, C. 17, B. 166.

TBMMZC, D. 1, C. 17, B. 167. TBMMZC, D. 1, C. 18, B. 1.

TBMMZC, D. 1, C. 19, B. 140. TBMMZC, D. 1, C. 21, B. 68.

TBMMZC, D. 1, C. 22, B. 88. TBMMZC, D. 1, C. 23, B. 105.

TBMMZC, D. 1, C. 23, B. 117. TBMMZC, D. 1, C. 28, B. 20.

TBMMZC, D. 1, C. 29, B. 21. TBMMZC, D. 2, C. 1, B. 14.

C. Kitaplar ve Makaleler

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Akşin, Sina, *Kısa Yirminci Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2021.

As, Efdal, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları 1923 1960*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

Atam, Şenay, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Atam, Şenay, "Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı)", Atatürk Ansiklopedisi.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, (haz. Kemal Bek), Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2005.

Çavdar, Tevfik, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul 1970.

Çolak, Filiz, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış", *Journal Of Turkish Studies*, Vol. VIII/2, (Winter 2013), ss. (345-364).

Daşdemir, Hasan, "Şose ve Köprüler Kanunu'nun Türkiye'nin Karayolu Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Yol)*, ETÜ, 2022.

Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Duran, Refik, "Millî Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 15/44, (1999), ss. (693-699).

Erkin, Behiç, *Hatırat 1876-1958*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Galtung, Johan, "A Structural Theory of Imperialism", *Journal of Peace Research*, vol. 8, no. 2, 1971, ss. (81-117).

Güneş, İhsan, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 4, S. 12, (Temmuz 1988), ss. (763-782).

Gürel, Ziya, "Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk", *Belleten*, 44/175, Temmuz 1980, ss. (539-75).

Gürel, Ziya, "Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk IV", *Belleten*, 48/191-192, Temmuz 1981, ss. (497-512).

Kerimoğlu, Hasan Taner, "Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/41, Aralık (415-446).

Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yayınları, Ankara 1974.

Mutlu, N. Yücel, *Bayındırlık Bakanlığı Tarihi*, Bayındırlık Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Özdemir, Mehmet, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları (Yapısal Ekonomik Sorunlar, 1918-1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2620, Ankara 2001.

Özyüksel, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Selek, Sebahattin, *Anadolu İhtilali*, C.1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.

Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Ankara 2004.

T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlıkta Elli Yıl 1923-1973*, Ankara 1973.

T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, *Cumhuriyetin 70. Yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı*, Ankara 1993.

T.C. Nafiâ Vekâleti, *On Senede Türkiye Nafiâsı 1923-1933*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933.

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1680075>

İLME VE EĞLENCEYE DÜŞKÜN BİR ŞEHZADENİN HAYATI: II. BAYEZİD'İN OĞLU ALEMŞAH

Hamit ŞAFAKCI*

Özet

Alemşah, II. Bayezid ile Gülrüh Hatun'un oğludur. Şehzade Alemşah, Menteşe ve Saruhan sancaklarında görev yapmıştır. Görevi esnasında kendisine tahsis edilen gelirler ile merkezden hediye olarak gönderilenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Sancağa çıktığında annesi, ailesi ve bazı görevliler yanındaydı. Bu nedenle sancakbeyliği esnasında yanında bulunan görevliler üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu görevlilerin onun yaşantısına etkileri incelenmiştir. Zira şehzadenin çevresi onun yaşam tarzında etkili olmuştur. Alemşah'ın hayatında ilim ve eğlence önemli bir yer tutmuştur. Şehzadenin çocukluğundan itibaren aldığı eğitim, onun hayata bakışına etki etmiş olmalıdır. Şehzadenin sancakbeyliği yaptığı dönemlerde ise okuduğu kitaplar ve yanında bulunan şairler ilme düşkünlüğünü kanıtlamaktadır. Yine Mevlevi çevrelerle olan ilişkileri de bu anlamda değerlendirilebilir. Alemşah, zevk ve sefaya, içkiye düşkün bir şehzadeydi. Annesi oğlunu bu durumdan kurtarmak için mücadele etmiştir. Ancak başarılı olamamıştır.

Anahtar Sözcükler: Şehzade Alemşah, II. Bayezid, Gülrüh, Menteşe, Saruhan, eğlence.

THE LIFE OF A ŞEHZADE WHO LOVED KNOWLEDGE AND ENTERTAINMENT: ALEMŞAH, SON OF BAYEZİD II

Abstract

Alemşah was the son of Bayezid II and Gülrüh Hatun. As a şehzade, he served as the governor (sanjakbey) of the Menteşe and Saruhan sanjaks. This study examines the revenues allocated to him during his tenure, as well as gifts sent from the central administration. Upon his appointment to the sanjak, his mother, family, and certain officials accompanied him. Thus, the officials who served alongside him during his governorship are also analyzed, along with their influence on his life. The şehzade's surroundings played a significant role in shaping his lifestyle. Knowledge and entertainment held great importance in Alemşah's life. The education he received from childhood likely influenced his worldview. During his time as a sanjakbey, the books he read and the poets he patronized demonstrated his passion for learning. Additionally, his connections with Mevlevi circles can be understood in this context. Alemşah was also a şehzade who enjoyed pleasure and consumed alcohol. His mother, Gülrüh, struggled to dissuade him from this lifestyle but was ultimately unsuccessful.

Keywords: Bayezid II, entertainment, Gülrüh, Menteşe, Saruhan, Şehzade Alemşah,

* Prof. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hamitsafakci@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1290-3392

Giriş

II. Bayezid'in yaşlarına göre Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Ahmed, Korkud, Selim, Mehmed ve Mahmud adlı sekiz oğlu vardı.¹ Bu isimler, bazı kroniklerde eksik veya fazla da zikredilmiştir.² Bunların yaşları ve mezarları hakkında farklı fikirler söylenmiştir. Bu çalışmada II. Bayezid'in Alem, Alem Bey ya da Alemşah olarak anılan oğlu üzerinde durulmuştur. Çalışmada, şehzadenin ailesi ve sancakbeyliği ile çevresindeki görevliler ve hayatındaki etkileri incelenmiştir. Şehzade Alemşah'ın babası II. Bayezid hakkında yeterince çalışma olduğundan ona değinilmemiştir. II. Bayezid ve Gülruh Hatun'un oğlu Alemşah'ın doğum tarihi, kaynaklarda 871 olarak geçtiğinden araştırmacılar 1466 ve 1467 yıllarını vermişlerdir.³ Buradan hareketle şehzadenin 1466 yılında Amasya'da doğduğu kabul edilmiştir. Ancak şehzadenin 1477 yılında doğduğu da ileri sürülmüştür.⁴ Şehzadeye dair bilinen diğer olay sünnetiyle ilgilidir. Zira Sultan Mehmed 1480 yılında Şehinşah, Ahmed, Korkud, Mahmud, Alem, Selim ve Oğuz Han'ı sünnet ettirmiştir.⁵

1. Şehzade Alemşah'ın Ailesi

Annesi, genelde Alemşah'ın validesi olarak geçmiştir. Bazı kayıtlarda Sultan Alemşah validesi Gülruh Hatun veya Gülendâ Hatun isimleri

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 234; Sydney Nettleton Fisher, *Sultan Bayezid Han; 1481-1512*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 127.

² İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt VIII. Ketîbe II. Bayezid Dönemi 1481-1512*, Çev. Vural Genç, TTK Yayınları, Ankara 2024, s. 316-339; Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)*, Çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 23. Şehzadelerin isimleri ve sayıları hakkında bk. Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No. lu Nüshalara Göre Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbar*, I. Cilt II. Kısım, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 816-817; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, Haz. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 54-56; *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi Kitaplığı No: 1416, s. 2b-3a.

³ Çağatay Uluçay, "Bayazid II. in Âilesi", *Tarih Dergisi*, X/14, 1959, s. 111; Anthony Dolphin Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, Tercüme eden: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık (Yeni Şafak), t.y. s. 241; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 1, Haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 5; İsmail Belîğ Efendi, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigar Vilayeti Matbaası, 1302, s. 58.

⁴ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 143.

⁵ İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Haz. Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 521. Şehinşah, Alemşah, Ahmed ve Selim ile Cem'in oğlu Oğuzhan'ın sünnet ettirildiği söylenmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Bayezid'in Oğullarından Sultan Korkud", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler - Seçme Makaleler II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 159.

zikredilmiştir.⁶ Bu durum hanedan mensuplarının birden çok isim kullandıklarını göstermektedir. Bunun yanında kapsamlı bir bakış açısı olmadığında hanedan üyesi kadınlara dair yanlış bilgiler verilebilmiştir. Sakaoğlu, Gülruh Hatun hakkında çelişkili bilgiler vermiştir. Aynı çalışmada geçen bilgiler sehven yapılmış olmalıdır. Yine Gülruh Hatun'un baba adından hareketle cariyeye olduğunu belirtmiştir.⁷ Vakfiyesinde geçen Gülruh Hatun binti Abdülhay isminden hareketle cariyeye kökenli olduğu söylenebilir.⁸

Doğumundan itibaren şehzadeyle ilgilenen Gülruh Hatun, sancağa çıktığında onunla gitmiştir. Aşağıda değinilecek mektup bunu kanıtlamaktadır. 3 Rebiülahir 909/25 Eylül 1503 tarihinde *irsâliye be-vâlide-i hazret-i Alem Beg an yed-i merdüm-eş* adıyla gönderilen kumaşlara ait kayıta şehzadenin öldüğüne dair bir ifade geçmemiştir.⁹ Gülruh'a yapılan yardımlar, onun hayatta olduğunu göstermektedir.¹⁰ Oğlunun ölümünden sonra Gülruh, Eski Saray'da yaşamaya başlamıştır. 1513'te Eski Saray'da bulunan Şehzade Alemşah'ın annesine günlük 100 akçe, yanındaki ağaya 32 ve kapıcıya üç akçe maaş kaydedilmiştir.¹¹ Gülruh Hatun yanında görevliler olduğu, hanedan mensubu kadınların ihtiyaçlarının karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu gelirlere sahip olan Gülruh Hatun, dönemin siyasetini takip etmiş ve Sultan Selim'in tahta çıkışını gönderdiği mektupla tebrik etmiştir.¹²

⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d. 2514, v. 6a; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 1, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2010, s. 108. Bursa'da merhum Alemşah validesi merhum Gülendâh Hatun Türbesi'nde günlük bir akçeyle bekçi olan Hacı Ali, Şirin Hatun Muallimhanesi'nde günlük bir akçeyle halife olan Receb ile görev yerlerinin değiştirilmesi konusunda anlaştıklarından bu hususta berat talep etmişlerdir. BOA, MŞH.ŞSC.d. 2491, mikrofilm 345. 1528-1529 yılına ait bu bilgiye göre annesi ölmüştür.

⁷ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları Vâlide Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 141, 146.

⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d. 2481, v. 412b.

⁹ İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 132; M. Tayyib Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 473.

¹⁰ Nitekim 28 Şubat 1513-11 Mayıs 1518 tarihleri arasındaki bilgileri içeren bir defterde; *be-cihet-i Vâlide-i Sultân 'Alemşâh gayr-i ez ağa ve bevvâb-ı o* adıyla bir yıllık 80.703 akçe verilmiştir. Bu miktarın 36.000 akçesi ulufe, 11.200 akçesi elbise ve 33.503 akçesi yiyecek için yazılmıştır. Ayrıca bir yıllık 49 müd 16 keyl arpa ile 700 yük odun kaydedilmiştir. BOA, TS.MA.d. 2938, v. 1b.

¹¹ BOA, TS.MA.d. 9629, v. 1b. 19 Şubat 1512-5 Nisan 1513 tarihlerini içeren deftere göre eski saraydakilere ödenen yiyecek ücretinden Alemşah'ın validesine aylık 2.746 akçe yazılmıştır. BOA, TS.MA.d. 9629, v. 4a. Tarihi belli olmayan bir kayıta Alemşah'ın annesine maaş, et bedeli, baharlık ve kışlık olarak verilenler şöyledir: *Mevâcib-i Vâlide-i Sultân Alemşâh tâbe serâhu fî yevm yüz akçe, fî şehîr üç bin akçe, fî sene otuz altı bin akçe; bahâ-i güşt fî yevm kırk akçe fî şehîr bin iki yüz, fî sene on dört bin dört yüz akçe; âdet-i bahârî dört bin iki yüz; âdet-i zemistânî yedi bin; yekûn fî sene ma'a âdet-i bahârî ve zemistânî altmış bir bin altı yüz akçe*. BOA, TS.MA.d. 3960, v. 4b.

¹² BOA, TS.MA.e. 759/98.

Hayırsever bir hanedan mensubu olan Gülruh Hatun, çeşitli eserler yaptırmıştır. 1526'da Gülruh Hatun Türbesi'ni inşa ettirmiştir.¹³ Akhisar'daki Fethiye Camii ile imaretine gelirler bırakmıştır.¹⁴ Denizli'de günümüzde Saraylar Mahallesi olarak bilinen Saray Mahallesi'nde Gülruh Sultan tarafından yaptırılan cami, muallimhane ve mektep bulunmaktadır.¹⁵ Lazıkıyye'de Gedikli köyü ile Tegmür Mezrası'nı Kurşunlu Mescidi'ne vakfeden Gülruh Hatun, Saruhan sancağı Akhisar kaza merkezindeki imaretine 22.400 akçe gelir tahsis etmiştir.¹⁶ Gülruh Hatun'un Bursa'da da vakıfları vardı.¹⁷ 10 Şaban 908/8 Şubat 1503'te, oğlunun ruhuna Kur'an okunması için 7.000 dirhem vakfeden Gülruh Hatun, bağışladığı kolyenin satılmasıyla mahalleden güzel yerler alınarak diğer vakıflarına ilhak edilmesini istemiştir.¹⁸ Bu bilgiler, Gülruh Hatun'un aldığı yardımlarla birlikte düşünüldüğünde, vakıf kuracak ya da vakıflara yardım

¹³ BOA, TS.MA.d. 8380; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 4, s. 182; *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s. 261; Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, T.A.Ç Vakfı Yayınları, 1993, s. 42. Bu türbede günlük iki akçeyle cüzhan olan Mahmud bin Hızır beratını kaybettiğinden 1551 yılında berat verilmesi istenmiştir. BOA, MŞH.ŞSC.d. 2514, v. 6a.

¹⁴ Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 112. Sart yakınında su ile dönen değirmeni ve bazı mallarıyla Dudaklı köyünü vakfetmiştir. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 2, s. 117. Davud Paşa tarafından 1491'de Kamerşah Hatun'a hibe edilen Dudaklı köyü, Gülruh Hatun tarafından satın alınarak vakfedilmiştir. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Yay. Haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 67. 1530'daki gelirler hakkında bk. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) *Hudâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları: Dizin ve Tıpkıbasım*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 16, 469; 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) *I Kütahya, Kara-hisâr-i Sâhib, Sultan-önü, Hamûd ve Ankara Livâları <Dizin ve Tıpkıbasım>*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 146. İmaretinin gelirlerinden biri de Şengeldi Hamamı'dır. Turan Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 133. 1530 yılında Akhisar'daki imaretinin Aydın sancağındaki Güzelhisar'a bağlı Köşk nahiyesinden 80 dükkân ile Güzelhisar'daki kervansaraydan toplam 10.320 akçe geliri vardı. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), s. 441.

¹⁵ Ahmet Sargın, *Hurûfât Defterlerine Göre Denizli Vakıf Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2019, s. 20; Zehra Kandal, *II. Bayezid'in Ailesi ve Gülruh Hatun*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2021, s. 206-207. 1530'da Lazıkıyye'de mevcut 198 dükkândan 40'ı Gülruh Hatun vakfıdır. Gökçe, *age*, s. 141.

¹⁶ Gökçe, *age*, s. 405-406. 1583 yılında 6.200 akçe geliri olan Çine Pazarı'ndaki dükkanlar Gülruh Hatun vakıflarındandı. M. Akif Erdoğan-Ayşe Değerli, *Balat ve Çine Vakıfları*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 128.

¹⁷ Bu vakıfların 19 Aralık 1618 ile 7 Aralık 1619 arasındaki bir yıllık muhasebesini Bursa Kadısı Rıdvan onaylamıştır. BOA, TS.MA.d. 3515, s. 1-2. Gülruh Hatun Muallimhanesi'nde günlük bir akçeyle halife olan Mustafa'nın ihtiyarlığından dolayı feragat etmesi üzerine Ahmed bin Mahmud, 17 Mart 1551 tarihinde atanmıştır. BOA, MŞH.ŞSC.d. 2514, v. 7b.

¹⁸ Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006, s. 15-16.

edecek kadar zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yine yaptırdığı türbeye aile fertleriyle gömülmüş ve oğlunun ardından dua edilmesi için gelirler tesis etmiştir. Bu açıdan hem dünyevi hem de uhrevi amaçlar düşünülmüştür.

II. Bayezid ve Gülruh Hatun'un kızları Kamer/Kamerşah Sultan, Alemşah'ın kız kardeşidir. 1491'de babası, Malkara'nın Okçu (Siret) köyünü ona temlik etmiştir.¹⁹ Sakaoğlu'na göre Nişancı Kara Davud Paşa'nın (ö. 1505) eşi olan Kamerşah Sultan, annesinin, oğlu Alemşah için yaptırdığı türbeye gömülmüştür.²⁰ Ancak Gülruh Hatun Türbesi'nde olduğu bilinmektedir.²¹ Nitekim Bursa'da Alemşah'ın annesi Gülendâ Hatun Türbesi'nde bulunan Kamer Sultan'ın ruhu için günlük bir akçeyle bir cüz okuyan Ahmed vazifesini yapmadığından mütevellisi ve nazırının şikâyeti üzerine görev, uygun olan Muhyiddin'e verilmiştir.²² Bu kayda göre Kamer Sultan ve annesi 1528-1529 yılından önce vefat etmiştir.

Alemşah'ın eşinin adı kaynaklarda Osman'ın annesi olarak zikredilmiştir.²³ Sadece Kepecioğlu, Alemşah'ın eşini Hurşid Hatun olarak vermiştir.²⁴ Osman Çelebi bin Sultan Alemşah tabe serahu başlığı altında 88.728 akçe; üç nefer kapıcısına, dayeye, validesine ve çeşitli giysi ücretleri ile kendisine verilen 36.000 akçeyi içermektedir. Valide-i Osman Çelebi olarak annesine yıllık 3.600 akçe verilmiştir.²⁵ Mevacib-i Osman Çelebi bin Sultan Alemşah tabe serahu başlığı Osman'ın yaşadığına ve defterin 1513 tarihinden önce olduğuna delalet etmektedir. Zira Osman 1513 yılında öldürülmüştür. Alemşah öldüğü için ise 1503 yılından sonra olmalıdır. Kadınlara âdet olarak verilen bohça kayıtları arasında geçen *be-vâlide-i Osmân Beg el-merhûm* ifadesiyle çeşitli kumaşlar verilen Osman Bey'in annesi zikredilmiştir.²⁶ 1515 yılına ait kayıta da annesinin ismi belirtilmemiştir.

Şehzade Alemşah'ın çocukları konusu tartışmalıdır. Oğlu Osman konusunda ittifak eden kaynaklar, kızları hakkında ayrılmışlardır. Alemşah'ın

¹⁹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 3, s. 7.

²⁰ Sakaoğlu, *age*, s. 145.

²¹ Bu türbede Sultan Osman bin Alemşah, Kamer Sultan binti Sultan Bayezid, Sultan Alemşah validesi ve Fatıma Hatun binti Sultan Alemşah'ın mezarları bulunmaktadır. BOA, TS.MA.d. 8380.

²² BOA, MŞH.ŞSC.d. 2491, mikrofilm 345.

²³ 24 Ekim 1511-2 Nisan 1513 tarihli bir defterde Osman Çelebi bin Sultan Alemşah'ın annesine aylık 1.000 akçe ve hanedana mensup kadınlara verilen maaştan Hanzade Hatun'a günlük 30 akçe kaydedilmiştir. BOA, TS.MA.d. 9629, v. 4b, 9b. 21 Muharrem 919/29 Mart 1513 tarihinde Valide-i Sultan Osman bin Sultan Alemşah başlığı altında bir yıl için Osman'ın annesine 10.800 akçesi ulufe, 4.000 akçesi giysi ve 12.000 akçesi yiyecek için olmak üzere 26.800 akçe verilmiştir. BOA, TS.MA.d. 2938, v. 3b.

²⁴ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 1, s. 108.

²⁵ BOA, TS.MA.d. 3960, v. 4a.

²⁶ Gök, *agt*, s. 1431.

kız(lar)ı ya Ayşe ya Fatma ya da Ayşe Sultan ve Fatma Hatun olarak verilmiştir. Bu kızlardan biri, Sofu Sultan'ın oğlu Mehmed Çelebi'yle evlenmiştir.²⁷ Bu evliliği yapan kızın adını Ayşe Sultan olarak veren Öztuna, Fatma Sultan'ın babasının yanına gömüldüğünü söylemiştir.²⁸ Uluçay ise kızı Ayşe Sultan hakkında hiç bilginiz yoktur, demiştir. Oğlunun ölümüyle yetim kalan kızlarına bakan Gülruh Kadın'ın ölmesi üzerine zor duruma düşen çocukların durumunu işiten Hafsa Sultan, oğluna mektup yazarak Alemşah'ın kızlarına yardım etmesini istemiştir.²⁹

Gülruh Hatun Türbesi'nde mezarı bulunanlar arasında Fatıma Hatun binti Sultan Alemşah adı geçmiştir.³⁰ Belgelerde ise duhter-i Sultan Alemşah şeklinde zikredilmiştir.³¹ Bu tarz kayıtlar isim konusunda belirsizlik ortaya çıkarmıştır. Şehzade Alemşah'ın kızının adı verilmemekle birlikte inam kayıtlarındaki ifadeler bir kızı olduğuna işaret etmektedir. *Duhter-i Alem Bey, zevce-i Mehmed Çelebi bin Sufi Sultan* ifadesi, onun Mehmed Çelebi'yle evli bir kızının varlığını kanıtlamıştır. 29 Zilkade 913/31 Mart 1508 tarihinde Alem Bey'in kızının çeyizi için 1.249.147 akçe yazılmıştır. Nitekim 18 Eylül 1509 tarihinde Alem Bey'in kızının evli olduğu anlaşılan Mehmed Çelebi, 9 Şubat 1510 tarihinde Kocaeli sancakbeyi ve 11 Ekim 1511 tarihinde Biga mirlivası olarak görev yapmıştır.³² 24 Ekim 1511-2 Nisan 1513 tarihli bir defterde, âdet üzere ödenen giysi ücretleri verilen Hanzade Sultan duhter-i Sultan Alemşah ve Ayşe Sultan duhter-i Sultan Mahmud bilgisi Alemşah'ın kızını ortaya koymuştur.³³ Aynı defterde Alemşah'ın kızı Hanzade Hatun'a aylık 1.120 akçe, yine hanedana mensup kadınlara verilen maaştan Hanzade Hatun'a günlük 70 akçe verildiği

²⁷ Alderson, *age*, s. 241; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 1, s. 108; Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 112.

²⁸ Öztuna, *age*, s. 150.

²⁹ M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar I*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 35, 73. Mektupta kızların isimleri geçmemiştir. Ayrıca bk. Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 112. Ancak Uluçay, Ayşe ve Fatma Hanım isimlerini zikretmiştir. M. Çağatay Uluçay, "Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerine Bir Araştırma" *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, Haz. M. Sabri Koz-Haşim Şahin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 322. Şehzadenin kızına ve adamlarına yardım edilmiştir. Alemşah'ın kızının maaşı için aylık 1.000 akçe, giysi ücreti için aylık 3.495 akçe, Sultan Alemşah'ın dayesine yılda 1.440 akçe, Sultan Alemşah'ın ağasına yılda 5.400 akçe, kızının daye ve dadısına yıllık 1.080 akçe ve bevvara 1.080 akçe olmak üzere yılda 62.940 akçe yazılmıştır. BOA, TS.MA.d. 3960, v. 4b.

³⁰ BOA, TS.MA.d. 8380. Belgede tarih yoktur. Ancak 9 Mart 1523 tarihinde hanedana mensup kadınlara âdet üzere bohça verilenler arasında Şehzade Ahmed kızı Kamer Sultan da vardır. Gök, *agt*, s. 1467. Kamer Sultan, bu tarihte hayatta olduğundan 1523'ten sonra düzenlendiği söylenebilir.

³¹ BOA, TS.MA.d. 3960, v. 4b; Gök, *agt*, s. 669.

³² Gök, *agt*, s. 755, 991, 1055, 1182, 1346.

³³ BOA, TS.MA.d. 9629, v. 3b.

kaydedilmiştir.³⁴ Merhum Sultan Alemşah'ın annesi Gülruh Hatun binti Abdülhay vakfiyesinde; Ayşe Hatun ve Fatma Hatun bintey merhum Sultan Mahmud isimleri belirtilmiştir.³⁵ Bu bilgi adı geçen kızların Şehzade Mahmud'un kızları olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak hanedana mensup kadınların birden çok isim kullanması, ihtiyatlı yaklaşmayı gerektirmektedir.

Şehzade Alemşah'ın oğlu Osmanşah veya Osman Çelebi olarak anılmıştır. Osman, 1492 yılında Menteşe'de doğmuştur.³⁶ Babasının ölümü üzerine padişahın yanına aldığı Osman, eğitiminden sonra Kangırı (Çankırı) sancağına gönderilmiştir.³⁷ 2 Zilkade 912/16 Mart 1507 tarihinde Çankırı Sancakbeyi Osman Çelebi'ye nakit olarak 100.000 akçe ile başlıklar, tuğ, çeşitli kumaşlar, giysiler, at koşumları, savaş aletleri, at, katır ile deve ve mutfak araç-gereçleri verilmiştir.³⁸ Bunlar, merkezden sancağa görevlendirilen şehzadeye verilen malzemeleri göstermektedir. Bunun yanında Şehzade Osman'ın göreve başladığı tarihi de teyit etmektedir. 16 Mart 1507-16 Aralık 1512 tarihleri arasında Çankırı sancakbeyi olan şehzadenin adına *Ravzatü'l-İslam* yazılmıştır.³⁹ 1513'te öldürülen Osman Çelebi, babaannesinin türbesine gömülmüştür.⁴⁰

2. Şehzade Alemşah'ın Çevresi ve Faaliyetleri

Şehzade Alemşah'ın hayatına en önemli etkiyi çevresindekiler yapmıştır. Zira şehzadenin ilme ve eğlenceye yönelmesinde bu etki açıkça görülmektedir. Bu anlamda öncelikle sancakbeyliği ve çevresindekiler üzerinde durulmuştur. Şehzade Alemşah'ın sancakbeyliği yaptığı yerler ve tarihler konusunda farklı görüşler mevcuttur. Alderson, Alemşah'ın 1481'de Menteşe ve 1507-1510 yıllarında Manisa'da vali olduğunu söylemiştir.⁴¹ Uluçay ise Alemşah'ın, babası padişah olduktan kısa bir süre sonra Menteşe sancakbeyliğine tayin edildiğini, orada uzun süre sancakbeyliği yaptığını, Mahmud'un Saruhan sancakbeyi iken

³⁴ BOA, TS.MA.d. 9629, v. 4b, 9b. Ayşe Sultan duhter-i Sultan Mahmud zevce-i Koçi Bey ifadesi bu bilgiyi teyit etmiştir. BOA, TS.MA.d. 9629, v. 9b. Ancak benzer isimlerin hanedan içinde fazlaca kullanılması, ihtiyatlı yaklaşmayı gerektirmektedir.

³⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d. 2481, v. 412b. Şehzade Mahmud'un kızı olan Fatma Hanım Sultan, 929/1532-33'te vefat etmiştir. Eyüp'te gömülü olup Hançerli Sultan da denilmiştir. Mehmed Süreyya, *age*, s. 13.

³⁶ Öztuna, *age*, s. 150; Alderson, *age*, s. 241.

³⁷ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 235. Osman Çelebi'ye verilen inam ve teşrifat için bk. Gökbilgin, *age*, s. 473; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler - Seçme Makaleler II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 235-236.

³⁸ Gök, *agt*, s. 605-607.

³⁹ Öztuna, *age*, s. 150; Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 112; Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", s. 231.

⁴⁰ Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 112; Alderson, *age*, s. 64; BOA, TS.MA.d. 8380.

⁴¹ Alderson, *age*, s. 53.

ölümü üzerine onun yerine 1507 yılında sancakbeyi olduğunu belirtmiştir.⁴² Öztuna'ya göre Alemşah, 1490 ya da 1481'de Menteşe'de ve 1500-1502 yıllarında Korkud yerine Saruhan'da görev yapmıştır. Ona göre Şehzade Alemşah'ın tam adı Mehmed Alemşah'tır.⁴³ Bir diğer görüşe göre ise Kastamonu, Muğla (Menteşe 1490) ve Manisa'da (1501-1503) bulunmuştur.⁴⁴ Alemşah'ın Denizli çevresinde teşkil edilen sancağın başında bulunduğu da belirtilmiştir.⁴⁵ 1490'da Menteşe sancakbeyi olan Alemşah, Korkud'un Antalya sancakbeyi olması üzerine 907/1502'de Saruhan sancakbeyi olmuştur. Korkud, 1501 yılı sonu veya 1502 başında Saruhan'dan Antalya sancakbeyliğine nakledilmiştir.⁴⁶ Alemşah, bir süre Menteşe'de görev yaptıktan sonra Saruhan vilayeti için Manisa'ya gitmiştir. Zira Korkud'un feragati üzerine Saruhan, burayı isteyen Alemşah'a verilmiştir. Orada görevliyken vefatı üzerine ise Mahmud görevlendirilmiştir.⁴⁷ Bütün verilere göre Şehzade Alemşah, Menteşe (1481-1502) ve Saruhan (1502-1503) sancakbeyliği yapmıştır. Menteşe (Muğla) ve Saruhan (Manisa) sancaklarının beylik merkezleri olması dikkati çekmektedir. Şehzade Alemşah, merkez ile yerel idarenin ve iradenin bütünleşmesini sağlamak amacıyla bu sancaklara görevlendirilmiştir.

Şehzadeler ve sancakbeylerinin emrinde kalabalık bir görevli topluluğu bulunmuştur. Bunların varlığı Muğla'nın yapısını olumlu etkilemiş ve bazı kişiler ön plana çıkmıştır.⁴⁸ Benzer durum Saruhan için de geçerlidir. Saruhan'da yapılan imar faaliyetleri bu kapsamda düşünülebilir. Şehzadeye etkileri bakımından çevresindeki görevliler önemlidir. Doğumundan itibaren ileride padişah olacak donanıma sahip olması için şehzadeler sürekli eğitime tabi tutulmuştur. Sancaklarda, bir idari yapıyı yönetecek niteliklere sahip olmak için, uygulamalı eğitim yapmışlardır. Bu amaçla kendisine yardımcı olacak görevlilerin başında lalası gelmektedir.⁴⁹ 1481'de Şehzade Alemşah'ın ilk lalası Vezir Yakub Paşa iken diğer lalası Haydar Bey'dir.⁵⁰ Şehinşah ve Ahmed'in lalası

⁴² Uluçay, *Haremde Mektuplar I*, s. 34.

⁴³ Öztuna, *age*, s. 149-150.

⁴⁴ Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Kurumu*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 132. Önce Kastamonu sonra Saruhan valisi olmuştur. Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-zâde Tarihi*, C. I, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 368.

⁴⁵ Tuncer Baykara, "Denizli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, s. 157.

⁴⁶ Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 111, 113.

⁴⁷ İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 56, 234-235. Alemşah'ın tuğra örnekleri arşivde yer almaktadır. BOA, TS.MA.e. 749/56.

⁴⁸ Zekai Mete, "Muğla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXX, Ankara 2020, s. 377.

⁴⁹ Müslüman ve iyilik düşünen bir lalanın gerekliliği Alemşah'ın annesinin mektubunda *oğlancuğumun dinini ve dünyasını ma'mur etmeye sa'y edüp daima hayra kılâğuzlayaydı* ifadesiyle belirtilmiştir. BOA, TS.MA.e. 745/89; Uluçay, *Haremde Mektuplar I*, s. 36-37.

⁵⁰ Öztuna, *age*, s. 149-150.

Yakub Paşa ve Şehinşah'ın lalası Haydar Bey bahsedilen kişiler olmalıdır.⁵¹ Alemşah'ın bilinen diğer lalaları Lütfü Bey, İbrahim Ağa ve Çakiri Sinan Bey'dir.⁵² Lalalara ait gelirlerin Menteşe vilayetinden yazılması, şehzadenin görevli olduğu yeri ve tarihi de teyit etmektedir. Şehzadenin lalası olması muhtemel kişilerden Lala Yunus da zikredilmiştir.⁵³ Şehzadenin yanında nişancı da yer almıştır. Alemşah'ın yanında Hacı Kasım, Kâtip Muslihiddin ve Mustafa Bey nişancı olarak görev yapmıştır.⁵⁴ Şehzadenin mali işlerini takip eden

⁵¹ Taş, *age*, s. 168. Alemşah'ın lalası, Subaşı İskender ile iş birliği yaparak, halktan ağır vergiler almaktadır. Bu vergiler verilmeyince, yakalanıp hapsedilmiş ve zincirlere vurularak sıcak altında sokaklarda dolaştırılmıştır. Yolsuzluk ve düzensizlikten dolayı herkes şehzadenin maiyetinden şikâyet etmektedir. Uluçay, *Haremden Mektuplar I*, s. 35.

⁵² Lütfü Bey, Menteşe vilayetinde, Alaşehir'e bağlı Sarı zeametinden 98.000 ve Muğla'ya bağlı Ula zeametinden 25.217 olmak üzere 123.217 akçe hassa sahip olmuştur. Lütfü Bey'in vefatı üzerine yerine İbrahim Ağa, 6 Muharrem 903/4 Eylül 1497 tarihinde lala tayin edilmiştir. 19 Zilhicce 903/8 Ağustos 1498 tarihinde ise lalalık İbrahim Ağa tahvilinden Çakiri Sinan Bey'e verilmiştir. Sinan Bey'e Alaşehir'e bağlı Sarı zeametinden 98.000 ve Muğla'ya tabi Ula zeametinden 25.217 akçe olmak üzere 123.217 akçe has yazılmıştır. Bu has üzerine sahiplerinden sebepsiz alınan timarlar eklenmiş ve Sinan Bey'in önceki timarına bedel sayılmıştır. Bunlarla birlikte hassı 160.503 akçe olmuştur. BOA, MAD.d. 15287, s. 98, 107.

⁵³ Balat'ta Şehzade Alemşah'ın lalası olan Lala Yunus, bir mescit ile şehzadenin imrahoruyken Balat Köprüsü'nü yaptırmıştır. Lala Paşa olarak zikredilen zat, Şehzade Alemşah'ın hekimi, lalası, mirahuru olan Lala Yunus'tan başkası değildir. Erdoğan-Değerli, *age*, s. 26-27. Vakıf hakkında bk. Erdoğan-Değerli, *age*, s. 38, 86. Ancak verilerde şehzadenin adamı olduğuna dair bir ibare geçmemiştir.

⁵⁴ Şehzade Alemşah'ın nişancısı Kasım Bey'in 17 Zilkade 892/4 Kasım 1487 tarihinde Menteşe sancağında 12.660 akçe timarı vardı. BOA, MAD.d. 17893, s. 19; Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, LX (227), 1996, s. 130. 12 Safer 893/27 Ocak 1488 tarihinde Alemşah'ın nişancısı Hacı Kasım'ın Balat'taki 12.660 akçelik timarı, Köyceğiz'e bağlı Cemaat-i Perakende-i Sandraz'ın 286 haneden 12.672 akçelik timarıyla değiştirilmiştir. Bu timar, sahibinden sebepsiz alınarak nişancı timarı olarak yazılmıştır. BOA, MAD.d. 17893, s. 83. Şehzade Alemşah'ın eski nişancısı Hacı Kasım'a Karesi Livası Edremid nahiyesinde 25 Cevvel 906/17 Aralık 1500 tarihinde 20.776 akçe timar verilmiştir. 13 Ramazan 907/22 Mart 1502 tarihinde Hacı Kasım'a, yapılan eklemelerle 26.962 akçe olan timarı nedeniyle beratı yenilenmiştir. BOA, MAD.d. 15287, s. 85. Menteşe sancağı Muğla vilayetinde Mustafa ve Hızır tasarrufundaki 18.794 akçe zeamet, Mustafa'nın Şamlu muharebesinde durumu bilinemediğinden Anadolu beylerbeyi, Ahmed adlı sipahiye verilmesi için tezkere verse de ona başka timar verilerek Mustafa'nın timarı mahlul olarak yazılmıştır. Mustafa hissesi mahlulden ve Hızır hissesi sebepsiz alınarak Şehzade Alemşah'ın önceki nişancısı Hacı Kasım'a verilerek 16 Safer 894/19 Ocak 1489 tarihinde beratı için tezkere verildiği belirtilmiştir. Ancak zikredilen zeamet 25 Şaban 896/3 Temmuz 1491 tarihinde Hacı Kasım'dan alınıp Pir Mehmed'e verilmiştir. BOA, MAD.d. 17893, s. 261. 23 Ramazan 893/31 Ağustos 1488'de Şehzade Alemşah'ın nişancısı Muslihiddin'di. Menteşe sancağından Köyceğiz'e bağlı Cemaat-i Perakende-i Sandraz geliri 12.672 akçenin 10.000 akçesi nişancının hissesiydi. Kasım tahvilinden nişancılıkla 10.000 akçenin Katib Muslihiddin'e verilmesi, kalan 2.672 akçelik hisseye mutasarrıf olması ve bu meblağın nakit borç olarak berata kaydedilmesi istenmiştir. BOA, MAD.d. 17893, s. 157. 20 Şevval 903/11 Haziran 1498 tarihinde Şehzade Alemşah'ın nişancısı Mustafa Bey'e Menteşe sancağı Köycügez nahiyesinde Cemaat-i Perakende-i Sander'den 12.672 akçe timar geliri yazılmıştır. Mustafa Bey

defterdar olarak Ekim 1487'de Ali Çelebi sancakta bulunmuştur.⁵⁵ Şehzade Alemşah'ın defterdarları arasında Üveys Bey bin Mahmud Bey bin Timurtaş Bey ile Şemseddin Çelebi veledi Fenari yer almıştır.⁵⁶

Şehzadenin maiyetinde hekimler ve hocalar bulunmuştur. Şehzadenin başhekimini Acem Şemseddin Ahmed oğlu Hoca Mevlâna Ali idi.⁵⁷ Şehzade Alemşah'ın hekim isteği üzerine Edirne Darüşşifası hekimlerinden Mevlâna Şemseddin'in gönderilmesi Evail-i Zilhicce 906/18-27 Haziran 1501 tarihinde Edirne kadısına bildirilmiştir.⁵⁸ Şehzadenin hastalığından dolayı istenmiş olabilir. Zira annesi mektubunda bir aylık bir tedaviden bahsetmiştir. Şehzade Alemşah'ın hocalığını yapan Hüseyin Efendi, kızlar ağasına yolladığı tezkirede, şehzadelerin okuması gerekenleri bildirmiştir.⁵⁹

Bahsedilen görevliler dışında şehzadenin yanında başka görevliler de yer almıştır. Alemşah'ın adamlarından Karagöz, Sultan Selim döneminde tekrar cebeciler bölüğüne kaydının yapılmasını talep etmiştir. Talepten Alemşah'ın öldüğü, Selim'in başta olduğu ve Alemşah'ın bütün adamlarına çeşitli dirlikler verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Yine Şehzade Alemşah yanında balaban olan Yusuf, Sultan Selim'in adamları arasına kaydedilmiştir.⁶¹ Bu bilgilere göre Şehzade Alemşah'ın adamları Sultan Selim yanında çeşitli görevler almışlardır. Yine Sultan Alemşah'ın aşçılarından Ahmed'e 16 Safer 930/25 Aralık 1523 tarihinde

on bin akçe timarı tasarruf ederken kalanı nakit kaydedilmiştir. Daha sonra Alemşah'ın iltimasıyla birleştirilerek verilmiştir. BOA, MAD.d. 15287, s. 107.

⁵⁵ Göyünç, agm, s. 131. 4 Zilkade 892/22 Ekim 1487 tarihinde Menteşe sancağında Musa Bey'e ait Peçin'deki timarın bir kısmı Şehzade Alemşah'ın defterdarı Ali Çelebi'ye verilmiştir. BOA, MAD.d. 17893, s. 15. Menteşe sancağında Peçin'e bağlı Pençik köyünden (141 hane) 14.760 akçe timar, 25.000 akçe timarı olan Musa Bey'e verilmiştir. Fazlası sebepsiz bir şekilde Şehzade Alemşah'ın defterdarı Ali Çelebi'ye verilmiştir. 14.900 akçelik bir timarı tasarruf eden kişinin gitmesi üzerine bu timar bedel olarak yazılmıştır. BOA, MAD.d. 17893, s. 15.

⁵⁶ Kendisine Muğla'ya bağlı Dadya köyünden ve Bozüyük'e tabi Geyne köyünden 40.000 akçe has yazılmıştır. 7 Muharrem 904/25 Ağustos 1498 tarihinde yazılan bu haslar ile şehzadenin defterdarlığını yapmıştır. Üveys Bey bin Timurtaş tahvilinden Şemseddin Çelebi veledi Fenari'ye defterdarlık hasları verilmiştir. 9 Cahir 906/31 Aralık 1500 tarihinde Üveys Bey yerine 40.000 akçelik aynı yerlerle Şemseddin Çelebi defterdar olmuştur. 22 Mart ve 5 Nisan 1502 tarihinde Dadya köyü Şehzade Abdullah'ın sipahioğullarından birine, Geyne köyü ise Mustafa Çelebi ile Burak Çelebi'ye verilmiştir. BOA, MAD.d. 15287, s. 108, 114. Şehzadenin defterdarına tahsil edilen köylerin başkalarına verilmesi, şehzadenin Menteşe sancağından Saruhan'a gitmesiyle açıklanabilir.

⁵⁷ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 1, s. 108.

⁵⁸ *II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri*, Haz. Feridun M. Emecen, İlhan Şahin, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 177.

⁵⁹ Haldun Eroğlu, *Padişahın Oğulları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 87-89.

⁶⁰ BOA, TS.MA.e. 752/19.

⁶¹ BOA, TS.MA.d. 2921, v. 6b.

1.500 akçelik timar verilmiştir.⁶² Bunların yanında şehzadenin yanında görevli olduğu düşünülenler de vardır. Balat'ta vakıf kurucularından Cafer veya Hacı Cafer, Şehzade Alemşah'ın kilercibaşısı ve Hacı İshak ulufecibaşısı olarak zikredilmiştir.⁶³ Ancak anılan kişilerin şehzadenin yanındaki görevlilerden olduğu açıkça defterde geçmemiştir. Şehzadenin çevresiyle ilgili kayıtlara yansıyanlar belirtilmiştir. Bunlar dışında birçok görevlinin bulunduğu bilinmektedir. Bunların şehzade üzerinde müsbet ya da menfi etkileri olmuştur. Nitekim şehzadenin çevresinin onun üzerindeki etkileri Gülruh Hatun'un mektubundaki "...bu fesadları itmekde lalayla içerüden irkibdarbaşı Yunus ve kilercibaşı Hızırdır ve taşradan hâcesi ve hekim ve eski ulufecibaşı İshak ve eski sipahi oğlanları ağası İlyas'dır..." ifadesinden anlaşılmaktadır.⁶⁴

Menteşe sancağında şehzadelerden Cem, Şehinşah ve Alemşah sancakbeyliği yapmışlardır.⁶⁵ Çeşitli konularda kararlar veren Şehzade Alemşah, yaptığı işleri merkeze bildirmiştir. Nitekim Tavas kazasındaki Hatun Kervansaray Vakfı gelirlerinin başkalarının eline düşmesi üzerine Alemşah'ın hükmüyle Muğla kadısı teftiş etmiştir. Onların mukarrernamelerinin merkeze bildirilmesi üzerine hüküm verilmiştir.⁶⁶ Şehzade Alemşah'a gönderilen Evahir-i Zilkade 906/8-17 Haziran 1501 tarihli bir hükümde, Dadya nahiyesine altı geminin saldırdığı ve Kemer'e yakın yerlerdeki halka zarar vererek gemilerine el koyduğunun duyulduğu, bu gibi durumlarda gafil olmamaları ve Müslümanların zarar görmesinin engellenmesi için tedbir alınması emredilmiştir.⁶⁷ Bu bilgi şehzadenin Mentese'deki görevini teyit etmektedir. Yine Şeyh Seydi, kardeşi Abdi ve Hacı Mahmud vergilerden muaf olduklarına dair hükmü kaybettiklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Şehzade Alemşah'ın talebiyle hüküm, Evail-i Zilhicce 906/18-27 Haziran 1501 tarihinde yenilenmiştir.⁶⁸ Aynı tarihte Şehzade Alemşah, Rodos kafirleri Müslümanların mallarına ve gemilerine el koyduğundan kendilerine geri verilmesi için hüküm yolladığını Divanhümayun'a bildirmiştir. Rodos'tan gelenlerin esir alındığını bildirmesi üzerine esirlerin bırakılması gerektiği ve Rodos beyine hüküm yazıldığı belirtilmiştir. Şehzade, ekonomik faaliyetleri de takip etmiştir. Şehzade Alemşah, lalası ve Meğri kadısına gönderilen hükümde, kendisinin hükmü

⁶² 91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939/1520-1533) II <Tıpkıbasım>, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 156.

⁶³ Erdoğan-Değerli, *age*, s. 28, 84, 105. Mentese'deki diğer görevlilerin gelirleri için bk. BOA, MAD.d. 17893, s. 98, 214, 237, 269, 291, 410.

⁶⁴ BOA, TS.MA. 745/89.

⁶⁵ Mete, *agm*, s. 378.

⁶⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 124.

⁶⁷ Eroğlu, *Padişahın Oğulları*, s. 229.

⁶⁸ II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri, s. 156.

olmadan Frenklilerle ticaret yaptığı söylenen Resul'ün araştırılarak bilgi verilmesi istenmiştir.⁶⁹

Şehzadenin timar verilmesine dair önerileri olmuştur. 19 Cevvel 906/11 Aralık 1500 tarihinde Alemşah'ın, yoldaşlığıyla yararlılık gösteren Kasım'a timar verilmesi talebi kabul edilmiştir.⁷⁰ Yine Venedikliler tarafından kaçırılma ihtimaline karşı Menteşe sancağında timar sahibi olan Çerneoğlu'nun Rum vilayetine nakledilmesi Şehzade Alemşah'a, Evasıt-ı Zilhicce 906/28 Haziran-7 Temmuz 1501 tarihinde emredilmiştir.⁷¹ Yoldaşlık defterinde kaydı olmayan ve muharebeden kaçanların timarları alınarak başka kimselere verilmiştir.⁷² Şehzade Alemşah, Lazıkıyye'de Sufihane Mescidi'nin banisi Yunus Halife'ye yurtluk olarak Urnaz'da üç dönüm yeri temlik etmiştir.⁷³

Saruhan sancakbeyi iken Şehzade Alemşah, Manisa sarayının, Gediz üzerindeki köprüünün ve Karaca Foça Kalesi'nin tamirini istemiştir. Yollanan cevapta sarayın tamire ihtiyacı olmadığından mevcut haliyle bırakılması ve diğer tamiratın da vaktinin gelmediği bildirilmiştir.⁷⁴ Dolayısıyla şehzadenin her talebi kabul edilmemiştir. Ayrıca şehzadenin Mayıs 1502'de Manisa'da olduğu anlaşılmaktadır.

Şehzade Alemşah'ın görev yerlerinde yaptırdığı eserler vardır. Şehzade Alemşah tarafından camiye çevrilen Kurşunlu Mescidi'ne 18 Şevval 907/26 Nisan 1502 tarihinde Gedikli köyü vakfedilmiştir.⁷⁵ Denizli'de aynı isimli mahalledeki cami, Sultan Alemşah Camii olarak da anılmıştır.⁷⁶ Camiye getirilen suyun bakım ve onarımı için vakfedilen Gedikli köyü ile Tegmür Mezrası gelirleri arasında yer almıştır. 1530 yılında Alemşah'ın adamlarından Kasım, köyü cabi olarak zapt etmiştir. Cami dışında Alemşah tarafından biri cami ile birlikte, diğeri sur içinde iki çeşme yaptırılmıştır.⁷⁷

II. Bayezid'in sancaklara gönderilen oğullarından Alemşah'ın, İran hududunda kendisine emanet edilen sınır eyaletlerinden 60 bin duka altın aldığı belirtilmiştir.⁷⁸ Ancak şehzadenin Menteşe ve Manisa'da görev yaptığı bilinmektedir. Şehzadenin gelirlerinin önemli bir kısmı haslarından oluşmuştur. 25 Zilhicce sene 892/12 Aralık 1487 tarihinde II. Bayezid'in haslarından Şehzade

⁶⁹ Eroğlu, *Padişahın Oğulları*, s. 231, 242; II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri, s. 159, 186.

⁷⁰ BOA, MAD.d. 15287, s. 112.

⁷¹ II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri, s. 193-194.

⁷² BOA, MAD.d. 17893, s. 412.

⁷³ Gökçe, *age*, s. 123.

⁷⁴ II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri, s. 26, 257.

⁷⁵ Gökçe, *age*, s. 120.

⁷⁶ Sargın, *agt*, s. 34.

⁷⁷ Gökçe, *age*, s. 121-122.

⁷⁸ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 2*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 405.

Alemşah haslarına 100.464 akçe eklenmiştir. Geliri, Selh-i Zilhicce 893/4 Aralık 1488 tarihinde Menteşe sancağındaki Mukataa-ı Gümrük-i Vilayet-i Menteşe, Mukataa-ı Köylük-i Künde, Mukataa-ı Yörükân-ı İskender, Mukataa-ı Dalyan-ı Göl-i Balat, Mukataa-ı Koruy-ı Balat, Mukataa-ı Tahnhane-i Balat ve Mandaca ve Mukataa-i Tahnhane-i Milas mukataalarından elde edilmiştir. Şehzade Alemşah'ın haslarının artırılması talebi üzerine 26 Şaban 893/5 Ağustos 1488 tarihinde 80.334 akçe yazılmıştır. Bu gelir, Menteşe vilayeti haslarından ayrılan ve yıllık 36.000 akçe geliri olan Mukataa-ı Yörükân-ı Mazun Barza ile 44.334 akçe geliri olan Mukataa-ı Yörükân-ı Güre Barza'dan oluşturulmuştur. Yine 20 Şevval 893/27 Eylül 1488 tarihinde II. Bayezid haslarından 100.000 akçe geliri olan Mukataa-i Güre Barza, Şehzade Alemşah haslarına ilhak edilmiştir.⁷⁹ Şehzade Alemşah'ın hasları arasında, 25 Şevval 903/16 Haziran 1498 tarihinde, Menteşe sancağındaki Pırnaz zeameti ve bağlı yerlerden 59.296 akçe yer almıştır. Tonuzlu kadılığında İbsili'ye bağlı Tanrıvirmiş köyünden 2.220 ve Cabak köyünden 10.390 olmak üzere toplam geliri 71.906 akçeye ulaşmıştır. Ancak köyler sahiplerinden sebepsiz yere alınarak şehzadenin haslarına yazılmıştır. Şehzade Alemşah'a 12 Cevvel 905/15 Aralık 1499 tarihinde Madran zeametinden, Köyceğiz nahiyesindeki Receb Kireniz zeametinden, Peçin nahiyesindeki Gereme zeametinden ve Peçin nahiyesindeki timardan olmak üzere 186.915 akçe has yazılmıştır. Bu zeametler ve timar, sahiplerinden sebepsiz olarak alınarak şehzade haslarına dâhil edilmiştir.⁸⁰ Şehzadeye ve yanındaki görevlilere yazılan timarlar, sancakta görevli olduklarına işaret etmektedir. Bunlar dışında şehzadenin gelirleri arasında gönderilen hediyeler de sayılabilir. Nitekim Şehzade Alemşah'a 24 Şaban 890/5 Eylül 1485 tarihinde Kapıcı İlyas ile hediyeler gönderilmiştir.⁸¹

3. Şehzade Alemşah'ın İlim ve Eğlenceye Düşkünlüğü

Şehzadenin ilimle tanışması küçük yaşlarda başlamıştır. Çocukluğundan itibaren eğitim gören şehzade, sarayda ve sancakta okuduğu kitaplarla kendini geliştirmeye çalışmıştır. Bu açıdan Alemşah'a gönderilen kitaplar ve eşyaların niteliği, onun ilgileri hakkında fikir vermiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, hikmet, usul ve tip gibi alanlara ait eserlerle bazı lügat ve divan kitapları okumuştur. Bunun yanında şehzadeye ok, kılıç ve hançer gibi eşyalar gönderilmesi, savaş sanatlarında kendini geliştirdiğine ve talim yaptığına işaret etmektedir.⁸²

⁷⁹ BOA, MAD.d. 17893, s. 49, 151, 169.

⁸⁰ BOA, MAD.d. 15287, s. 106, 109.

⁸¹ Eğin çukası, Frengi kırmızı ağır altınlı kadifeden bir; emirahuri, kırmızı Frengi şal kadifedir altın düğme ile bir; dülbend, a'la bir; kotaz, siyah bir; yezdi altınlı kemhadan bir kuşak; altınlı çatma kadifeden bir at abalısı. BOA, TS.MA.d. 10017: 3b.

⁸² Şehzade Alemşah'a gönderilen emtia şöyle sayılmıştır: *Kütüb-i tefasirden Tefsir-i Kadı ve kütüb-i ehadisden Mesabih ve Meşarik maa şerhüma ve kütüb-i fihhiyyeden Hidaye ve Nihaye ki Şerh-i Hidayedir ve Vikaye ve Sadru's-Şeri'a ve kütüb-i kelamiyyeden Mevakıf Metni ve Mevakıf Şerhi ve ve Mekasid Metni*

Arşivde, şehzadeye verilen kitaplar ve eşyaların listesini içeren belgenin 1512 tarihli olduğu düşünülmüştür. Ancak Alemşah için söylenen ömrü uzun olsun anlamındaki dua (*tâle bekâhu*) onun yaşadığını göstermektedir. Bu nedenle belge, 1503 yılından önceye ait olmalıdır. Burada şehzadenin okuduğu kitaplar, kullandığı kumaşlar ve savaş aletleri belirtilmiştir.⁸³ Şehzade, ihtiyaç halinde kitap talep etmiştir. Nitekim hekimbaşından Mevlâna İsa Çelebi'nin tıp kitapları ile daha önce nişancısı olan Hacı Kasım'a padişah tarafından verilen kitapları istemiştir.⁸⁴

Şehzade Alemşah'ın etrafında şairler ve ilim adamlarının bulunması, onun ilme verdiği önemin göstergesidir. Şehzadelerin etrafında kalabalık bir görevli topluluğunun oluşması, bazılarının ön plana çıkarmıştır. Özellikle Muğla'da Mevleviliği canlandıran İbrahim Şahidi, Şahidi Camii denilen Seyyid Kemal Zaviyesi'ni Mevlevihane yaparak şöhret kazanmıştır.⁸⁵ Şahidi, Muğla'da Şeyh Bedreddin'in müridi iken Lazıkıyye'de (Denizli) bulunan Şehzade Alemşah bir mektupla Şeyh Bedreddin'i müritleriyle birlikte davet etmiştir. Şeyh Bedreddin, Şahidi ve diğer müritler oraya vardıklarında kendilerine bir mahalle tahsis edilmiştir. Burada eskiden kilise olan bir camide, zikir ve sema ile meşgul olmuşlardır.⁸⁶ Şahidi İbrahim Efendi, Şehzade Alemşah ve Çelebi Emir Adil'in oğlu Paşa Çelebi'nin bulunduğu Lazıkıyye'ye gelerek Mevlevihane'de Mevlevi

ve Mekasid Şerhi ve sair kütüb-i kelamiye ki mu'teberandır ve kütüb-i hikemiyyeden Hikmetü'l-Ayn Şerhi ve Şerh-i İşarat ve kütüb-i usulden Telvîh ve Tavzih ve kütüb-i tıbbdan Mucez ve şerhi li-Cemaleddin ve külliyyatdan Ilak? maa şerhha ve sınıf-ı lügatten Sihah-ı Cevheri ve divaniden Divan-ı Hüsrev ve Hamse-i Nizami ve dahi birkaç eyü yüzükler envailinden ve bir eyü hançer ve birkaç eyü bıçaklar ve bir eyü kılıç ve birkaç sade kılıçlar ve bir iki bilekler ve birkaç eyü yay ve eyü kamış oklar ve birkaç eyü çoma ve birkaç eyü kaltak. BOA, TS.MA.d. 9175/02. Kitablardan ve emtiadan ne virildi defterde görüle notu bu defterin tutulma nedenini ortaya koymaktadır.

⁸³ İrsâliye-i Sultân 'Alem Beg tâle bekâhu bi'd-defa'ât

Kitâb-ı Mutavvel cild, Kitâb-ı Muhtasar cild, Kitâb-ı Hâşiye-i Metâli' cild, Kitâb-ı Şerh-i Metâli' cild, Kitâb-ı Hâşiye-i Mutavvel cild, Kitâb-ı Divân-ı Kasım cild, Kitâb-ı Divân-ı Kemal cild, Kitâb-ı Şâhnâme cild.

Def'a, irsâliye-i Sultân 'Alem Beg tâle bekâhu

Nakdiye 60.000, çuka-i Egin 'an kadife-i müzehheb-i sengin-i kırmızı-i Frengî sevb, câme-i mîrâhûrî 'an kadife-i müzehheb-i çatma-i Burusa bâ-bitâne-i kemhâ-i Yezdî ve etekli-i zer sevb, dülbend-i ala 2,

Kotaz-ı Said 2, bozdoğan-ı Şâh Mânsûrî 1, gilmân ki 'an Enderûn 200 nefer 4 nefer, gilmân 'an yeniçeriyân-ı 'acemiyan 6 nefer bakiyye 'an gilmân-ı 'acemiyan-ı Rum-ili

Def'a, irsâliye-i Sultân 'Alem Beg tâle bekâhu

Câriye 2 bakiyye 'an hâne-i İshak emîn-i Galata; Engüştêr-i zerrin ba-nigîn-i elmas 1; Kelâm-ı muhayyer cild; Dendân-ı mâhî 5. BOA, TS.MA.e. 753/77.

⁸⁴ BOA, TS.MA.e. 759-61.

⁸⁵ Mete, agm, s. 377-378.

⁸⁶ Nuri Şimşekler, *Şâhidî İbrahim Dede'nin Gülşen-i Esrâr'ı Tenkitli Metin-Tahlil*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998, s. 107.

olmuştur.⁸⁷ Bu, şehzadenin Mevlevi çevrelerle ilişkisini ortaya koymaktadır. Şahidi, Denizli’de camide vaaz verirken Şehzade Alemşah, divan kâtibi olan Zekai, şehrin kadısı ve Paşa Çelebi orada bulunmuştur.⁸⁸ Şahidi’nin Kur’an’dan getirdiği delillerle şeyhlerin sırlarını açıklaması ve irfan denizinin perdelerini yırtması sonucu cemaatten birkaç kişi semaya başlamıştır. Şahidi’nin vaazından çok etkilenen Alemşah, namaz sonrası ona birçok ihsanda bulunmuştur. Muğla’da bulunan ve Zeyniyye tarikatına mensup Şeyh Vefa’nın halifesi olan Şeyh Bedreddin, Alemşah’ın övgü ve saygısına mazhar olmuştur.⁸⁹ Muğlalı olan Şahidi, *Lügat-i Şahidî’yi* yazıp şehzadelere göndermiştir. Leyla ve Mecnun ile *Gülistan’ı* vardır.⁹⁰ Şahidî, Mesnevi’ye şerh yazmış, bir Mevlevi dervişidir. Mesnevi’nin her cildinden yüz beyit seçerek her birini beşer beyitle şerh etmiştir. Kinayeleri açık bir şekilde izah etmiş ve adını *Gülşen-i Tevhîd* koymuştur.⁹¹ Âşık Çelebi’nin tanımlamasıyla Şahidi şöyledir: *Sorarsan mevlidinden Muğlavi’dür / Tarikinden sorarsan Mevlevidür.*⁹²

Şehzade Alemşah’ın etrafındaki ilim adamlarından biri de Sıdkî’dir. Bazı nüshalarda *Hikâye-i U’cûbe ve Mahcûbe* olarak anılan eser, Sıdkî Seyyid Ahmed bin Hasan Bali tarafından Farsçadan çevrilmiştir. II. Bayezid’in oğlu Şehzade Alemşah (öl. 1512) adına kaleme alınan hikâye, aslına uygun olarak her bölümü iki hikâyeden meydana gelen dokuz bölümden oluşmuştur.⁹³ Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan nüshası iki eseri ihtiva etmektedir. Bunlardan *Hikâye-i Latîfe-i U’cûbe ve Mahcûbe-i Zarîfe* adlı eser, adalet ve merhamet hakkında ahlaki hikayeler içermektedir. Yazmadaki *Âl-i Osmân Alemşâh bin Bâyezîd Han* kaydından hareketle 918/1512-1513 yılında ölen Alemşah’a sunulduğu belirtilmiştir. Bu ifadeye göre eserin ilk sahibi Alemşah’tır.⁹⁴ Ancak şehzade 1503’te öldüğünden yazmanın tarihi değişmelidir. Şehzade Alemşah’ın

⁸⁷ Seyyid Sahîh Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi -Mecmûatü’t-Tevârîhi’l-Mevleviyye-*, Haz. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 251.

⁸⁸ F. Nafiz Uzlu, “Germiyanoglu Yakup II. Beyin Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, 1969, s. 95.

⁸⁹ Şimşekler, *agt*, s. 108-110.

⁹⁰ Beyânî Mustafa bin Carullah, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 51; Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, C. I, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 510. *Gülistan’ı* Türkçe şerh eylemiştir. Her çocuğun okuduğu bir manzum lügati vardır. Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ: İnceleme-Metin*, C. 3, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s. 1410.

⁹¹ Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 320.

⁹² Âşık Çelebi, *age*, s. 1410.

⁹³ Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, MEB Yayınları, Ankara 2016, s. 36.

⁹⁴ Osman Fikri Sertkaya, “Dede Korkut Kitabı’nın Vatikan Nüshasının Latince, Arapça, Farsça ve Türkçe Metin Dışı Kayıtları”, *Türkolojiya*, 2016, s. 86, 96.

etrafındakilerden biri olan Zekai ise Şehzade Alemşah'ın divan katipliğini yapmıştır.⁹⁵

Menteşe'de daha çok ilimle meşgul olan şehzadenin Saruhan'da eğlenceye düşkünlüğü ortaya çıkmıştır. Şehzadeler, Saruhan'da görev yaparken 1445'te II. Murad tarafından inşa ettirilen sarayda yaşamışlardır. Civarında adamlarının oturmasına mahsus binalar bulunan ve geniş bir sahayı kaplayan sarayın etrafı tuğla bir duvarla çevrilmiştir. Yazın Bozdağ veya Manisa dağına çıkan şehzadeler, burada yaptırdıkları saraylarda yaşamışlardır.⁹⁶ Şehzadenin eğlenceye düşkünlüğü, annesinin mektubunda zikredilmiştir. Şehzadelerin anneleri, oğullarının sancak görevlerinde uygun davranmalarından sorumlu tutulmuşlardır. Gülruh Hatun mektubunda padişahın, oğlunun davranışlarına göz kulak olması talimatını yanıtlamıştır.⁹⁷ Gülruh Kadın, oğlu ile hayli mücadele ve münakaşa ettiğini fakat bir türlü huyundan ve eğlencesinden vazgeçiremediğini, sağlığının bozulduğunu yazdıktan sonra etrafındaki görevlilerin şehzadeyi yoldan çıkardığını belirtmiştir.⁹⁸ Şehir içi ve dışında maiyetiyle birlikte halkın gözü önünde saz çaldırarak, mehter dövdürerek içki içmişlerdir. Lala ve defterdar Alemşah'ın sarhoşluğundan faydalanarak, uygunsuz kağıtlar imzalatmışlardır. İçkiye alıştırılan şehzadeyle içki alemleri yaptıklarını, sarhoş olunca şehzadeye istediklerini yaptırdıklarını, şehzadeye söz dinletemediğini, sıhhatinin çok bozulduğunu, sık sık hastalandığını, rüşvet, iltimas ve zulmün arttığını, reayanın kanunsuz olarak zincirlere vurulup, yakıcı güneş altında, sokaklarda ve çarşılarında dolaştırıldığını anlatmıştır.⁹⁹ Ahlsız ve fesat başı olan lalanın gelmesiyle oğlunun zapt edilmez olduğunu belirterek lalanın mutlaka değiştirilmesini istirham etmiştir.¹⁰⁰ Mektupta bu durum şöyle ifade edilmiştir: ... oğlumu zabt eyleyesin deyü buyurmuşdu ol-zamandan bu vakte gelince Allahu Teala inayetiyle sultanım devletiyle elimden geldikçe zabt ve hıfz idüp bi-hamdillah sultanım devletinde yiğit oldu imdi benüm sultanım bu yiğitlik eyyamında bir Müslüman hayr-endiş lala gerekdi ki oğlancuğumun dinini ve dünyasını ma'mur etmeye sa'y idüp daima hayra kılâğuzlayaydı ve kapusunda olan müfsidler sekedüp halk arasında intizam olup reaya riayet olunaydı şimdiki halde bir lalası var ki cemi fesada baş olup ne denlü müfsidler varise müttetik olup Allahu Teala emri ve resul şeriatı eksüğü değil

⁹⁵ Latîfî, *age*, s. 267; Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, *age*, s. 1023; Âli, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 155.

⁹⁶ Çağatay Uluçay, "Manisa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 293.

⁹⁷ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 64.

⁹⁸ Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 111; Uluçay, *Haremden Mektuplar I*, s. 38.

⁹⁹ Uluçay, "Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerine Bir Araştırma", s. 330; Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 111-112. Şehzadenin devamlı surette içki içmesinden faydalanan adamları, sancağı istediği gibi idare etmektedirler. Yolsuz ve kanunsuz işlere dair emirleri şehzadeden içki masalarında almaktadırlar. Uluçay, *Haremden Mektuplar I*, s. 35.

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", s. 224.

*heman kendü hevasına tabi olup oğlancuğumu daima ihlal idüp kendünün hilaf-ı şer ve örf muradın tamam itdirmek üzerine olup bazı na-meşru ve na-maruf muradların oğlum kulunuz kabul itmediği sebebdan ahar lalası hâcesi olan müfsidle hekim olan münafık ile hamr içmeğe tahrik idüp içirdiler...*¹⁰¹ Mektuptan, II. Bayezid devrinde, merkezde olduğu gibi, taşrada da idarenin bozulduğu, keyfi metotlarla halkın ezilip soyulduğu anlaşılmaktadır. Gülruh ile kocası, Alemşah'a nasihat ederek kötü huyundan vazgeçirmeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Zira bu alışkanlık şehzadenin sağlığını bozarak genç yaşta ölmesine sebep olmuştur.¹⁰² Gülruh Hatun'un mektubu oğlunun fiziksel ve politik durumunun nezaketi ile birlikte kendi statüsünün korunması endişelerini de ortaya koymuştur. Annenin çocuğunun politik geleceğiyle babasından daha ilgili olması, kendi geleceğiyle de alakalıdır. Oğlunun davranışlarının lekesiz olmasını sağlamak için anne elinden geleni yapmıştır. Sancakta annenin bulunması, lalanın çıkarıcı davranışlarında caydırıcı olmuştur. Lala ise muhtemelen padişaha şehzadeyle beraber annesinin davranışlarını da rapor etmiştir.¹⁰³ Özetle Gülruh Hatun mektubunda, oğlunu zapt eyle talimatına karşı gerekli tedbirleri aldığını bildirmiştir. Oğlunun problemlerinin lala, hekim ve hocası dâhil yedi kişiden kaynaklandığını dile getirmiştir. Özellikle lalayı suçlamıştır. Normalde ret edeceği durumları sarhoşken ikna ettiklerinden aşırı içkiye teşvik ettiklerini vurgulamıştır. Bir aylık bir hastalıktan sonra zorlukla iyileşmiştir. Şehzadenin hazinesini, kendisi bir yıldır maaş alamayacak şekilde, boşa harcadıklarını belirtmiştir. Lala ise şehzade haremının baş hadımağasını suçlayarak onu şikâyet etmiştir. Gülruh, yedi kişinin görevden alınıp yerine iyi Müslümanlar gönderilmesini istemiştir. Zira bunların her şeyi kendi menfaatlerine göre yaptıklarını söylemiştir. Mektup, taşradaki bozuklukları dile getirmiştir.

4. Şehzade Alemşah'ın Ölümü ve Türbesi

Gülruh Hatun'un mektubundan, Alemşah'ın genç yaşta ölmesinin nedeni anlaşılmaktadır. İçki ve eğlenceye düşkün olan Alemşah, maiyeti ile sık sık içki alemleri tertip ederek gece gündüz eğlenmiştir. Bir ay önce aşırı içki tüketmeden dolayı hasta olan şehzade, bir ayda sağlığına kavuşmuştur.¹⁰⁴ Şehzadenin

¹⁰¹ BOA, TS.MA. 745/89; Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", s. 224.

¹⁰² Uluçay, *Haremnden Mektuplar I*, s. 36.

¹⁰³ Peirce, *age*, s. 65.

¹⁰⁴ Uluçay, *Haremnden Mektuplar I*, s. 38. Şimdiki lalası bütün müfsitleri etrafına toplamış, şeriata değil kendi isteğine göre hareket etmiş, oğlum bazı istekleri kabul etmediğinden diğer lalası, hocası olan müfsitle, hekim olan münafıkla içki içmeye yönlendirdiler. *Nice içmek şol mertebede ki cemi kapusu halkıyla bir sahraya iletüp ikişer çift tabl ve zurna ve nakkare ile ve baki sazlar dahi hem-çünan kapusu halkunun büyüğüne ve küçüğüne içene ve içmeyene lalası ibram idüp içürdi ki hilaf-ı şer ve kanun itdüğü işleri oğlum kulunuz serhoş iken arz idüp tamam muradınca çok işler ider oldu.* BOA, TS.MA. 745/89; Uluçay, *Haremnden Mektuplar I*, s. 37. Nitekim mektubun devamında bu kişiler gelelden berü halimiz mükedder oldu beni analıktan çıkardılar bildiklerin idüp kendü faydalarına sa'y iderler imdi

rahatsızlığı hakkında farklı fikirler vardır. Saruhanili'nde görev yaparken Bergama şehri yakınlarında kronik bir hastalık, hararet getiren bir humma bedenini ele geçirmiştir. Hekimler tedaviye başlamadan vefat etmiştir.¹⁰⁵ Şehzade verem, Malerya tropikal gibi zehirli sıtma, kara humma veya lekeli hummadan vefat eylemiştir. Ölüm sebebi belirsizdir.¹⁰⁶ Ancak içki ve eğlencenin şehzadenin sağlığını bozduğu mektuptan çıkarılmaktadır.

Şehzadenin ölümü kaynaklarda 908-918 yılları arasında verilmiştir. Alemşah'ın ölümü hakkında 908/1502, 908/1502-1503, 908 bahar mevsimi, 909/1503, 916/1510, 917/1511 ve 918/1512 yılları belirtilmiştir.¹⁰⁷ Genel olarak zikredilen 908 hicri yılı, 1 Muharrem 908/7 Temmuz 1502-29 Zilhicce 908/25 Haziran 1503 miladi tarihlerini içermektedir. 909 hicri yılı ise 1 Muharrem 909/26 Haziran 1503-29 Zilhicce 909/13 Haziran 1504 yılları arasındadır. 12 Receb 909/31 Aralık 1503 tarihi ise bu yılın son günüdür. 3 Rebiülahir 909/25 Eylül 1503 tarihinde irsaliye be-valide-i hazret-i Alem Beg adıyla kumaşlar gönderilirken şehzadenin öldüğüne dair bir ifade yoktur. 22 Receb 909/10 Ocak 1504 tarihinde ise *Osmân Çelebi bin Alemşâh Bey tâbe serâhu* ifadesi öldüğünü göstermektedir.¹⁰⁸ Ancak 10 Şaban 908/8 Şubat 1503 tarihinde annesi, merhum Sultan Alemşah ruhu için Aydın Güzelhisar'daki mallarını vakfetmiştir.¹⁰⁹ Bütün veriler değerlendirildiğinde şehzadenin 1503 yılında öldüğü net olarak söylenebilir. 29 Mart 1503 tarihli Venedik hükümetine gönderilen rapor, bu tarihten önce öldüğüne işaret etmektedir¹¹⁰. 36 veya 47 yaşında öldüğü söylenen şehzadenin hicri ve miladi tarihler birlikte düşünüldüğünde 37-38 yaşında vefat ettiği söylenebilir.¹¹¹ Şehzadenin 1503'te yatağında ölümü üzerine İstanbul'daki dükkanları üç günlüğüne kapattıran babası birkaç hafta Alem'in ruhu için

devletlü sultanım eğer bu yedi aded kimesneler ki gitmeyeler oğlum kulunuz ki kapusunu tamam bozulur benüm devletlü sultanım halimüze terahhüm eyle bu gasadlardan beniz tizce kurtar benüm sultanımdan artuk ağlayacak yerüm yokdur demiştir. BOA, TS.MA. 745/89; Uluçay, *Haremden Mektuplar I*, s. 39.

¹⁰⁵ İdris-i Bidlîsî, *age*, s. 336.

¹⁰⁶ Uzluk, *agm*, s. 96.

¹⁰⁷ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 235; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 1, s. 108; İdris-i Bidlîsî, *age*, s. 335; İsmail Belig Efendi, *age*, s. 59; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcüttevârih*, C. II, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2024, s. 905; *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, s. 3a; *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 195; Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 416; Uzluk, *agm*, s. 96; Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 111; Fisher, *age*, s. 128; Alderson, *age*, s. 241; Eroğlu, *Padişahın Oğulları*, s. 277; Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, *age*, s. 948; Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 215; Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmândan Âşıkpaşazâde Târîhi*, Haz. Ali Bey, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, s. 241; Mehmed Süreyya, *age*, s. 5.

¹⁰⁸ Gök, *agt*, s. 132, 168.

¹⁰⁹ BOA, MŞH.ŞSC.d. 2481, v. 412b-413a.

¹¹⁰ Fisher, *age*, s. 128.

¹¹¹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 1, s. 108; Uluçay, "Bayazıd II. in Âilesi", s. 111.

yoksullara sadaka dağıttırıştır.¹¹² Lamii Çelebi onun ölümü için bir tarih söylemiştir: *Çeşm-i cihân dökse kan yaş yerine tânmıdır / Kesdi bu derdin gamı can u ciğerlerde reg / Çünkü elf-i kâmeti düştü o şâhın yere / Dil dedi târîhini “Mâte Alemşâh Bey”*.¹¹³

Şehzade Alemşah'ın vefatı üzerine Lamii (1472-1532) ve Revani'nin (ö. 1524) yazdıkları mersiyeleler vardır.¹¹⁴ *Terci Mersiye-i Şehzade Mehemed Alemşah bin Sultan Bayezid bin Sultan Mehemed* başlığı ile yazdığı mersiyeyle Lamii şöyle bitirmiştir: *Kanı o şehriyâr ki her bendesi anun / Âlemde izz ü kadr ile bir padişâh idi. Mersiye-i Revânî Berây-ı Alemşâh* isimli mersiyesinde Revani şehzadenin ölümüne dair tutulan yası şu sözlerle ifade etmiştir: *Şeb aldı egnine yine kara libâsını / Şehzâdenin meğer tutar ol dahi yasını / Şehzâde-i yegâne Alemşâha hayf u âh / Ol server-i zamâneye ol Şâha hayf u âh*.¹¹⁵ Sâyilî, 908/1502'de tamamlayıp II. Bayezid'e sunduğu divanında, Şehzade Alemşah'ın methi için yazdığı bir kasidede *Allah kıyamete kadar zamanın efendisi Şah Alemşah'ı bütün şahlara şah oluşunu uygun gördü* denilmiştir. Ancak divanın takdimi şehzadenin ölümünden sonra olmalıdır. Sâyilî, Alemşah için 30 beyitten meydana gelen bir mersiye kaleme almıştır.¹¹⁶ Öyle bir şehzadeydi ki sultanın halefleri arasında yiğitliği, hamaseti, bileğinin kuvveti ve siyasetiyle savaş meydanı mertlerinin hüsrevliğine layıktı. Şeriatı korumada ve fazilet saçmada zamanının en fazılıydı. Her zaman açıkta ve halvette Allah ehli cemaatiyle ve hak ve yakîn erbabıyla meşveret ediyordu. Bütün çabasını din ve devlet işleri yolunda sarf ediyordu.¹¹⁷

Şehzade öldükten sonra Bursa'da Muradiye'ye defnolunduğu belirtilmiştir.¹¹⁸ Ancak şehzadenin naaşı, Şehzade Mustafa Türbesi'ndedir. 1479 yılında yapılan Şehzade Mustafa Türbesi'ne Şehzade Mustafa, Şehzade Abdullah (1483), Şehzade Cem (1499) ve Şehzade Alemşah (1503) gömülmüştür. 28 Mart-6 Nisan 1504 tarihli vakfiyesinde II. Bayezid; Mustafa, Abdullah ve Alemşah adına vakıflar bağışlamıştır.¹¹⁹ Vakfın gelirlerini belirten vakfiyeye göre şehzadelerin ruhuna her gün Kur'an-ı Kerim'den ayetler okunması istenmiştir. Türbenin

¹¹² Fisher, *age*, s. 128.

¹¹³ Hoca Sadeddin Efendi, *age*, s. 905. Burada geçen “mâte” *Alemşah Bey* ifadesinin 909 yılına karşılık geldiği ve Lamii o devirde yaşadığı için bu tarihi doğru kabul etmek gerektiği belirtilmiştir. Uzluk, *agm*, s. 96. Ayrıca bk. İsmail Belig Efendi, *age*, s. 59.

¹¹⁴ Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 74.

¹¹⁵ İsen, *age*, s. 249-251.

¹¹⁶ Çetin Kaska, “Sâyilî'nin Farsça Dîvânı”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C. 7/1, 2021, s. 141, 144, 149, 153.

¹¹⁷ İdris-i Bidlîsî, *age*, s. 335.

¹¹⁸ İsmail Belig Efendi, *age*, s. 59; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, C. 1, s. 108; Mehmed Süreyya, *age*, s. 5.

¹¹⁹ Hamit Şafakcı, *Şehzade Mustafa 1450-1474*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2022, s. 82-83; BOA, TS.MA.d. 7009, v. 1b, 33b. Bu türbede yatanlar sırasıyla Cem, Mustafa, Abdullah ve Alemşah olarak verilmiştir. BOA, TS.MA.d. 8380.

kandillerine yağ koyanlara, bu yağları hıfzedenlere, türbelerin kapıcılarına, cabilere, mütevellîye ve vakfın diğer ilgililerine tahsis edilen vazifeler belirtilmiştir.¹²⁰

Sultan Alemşah Türbesi olarak zikredilmesi, müstakıl bir türbesi varmış algısına neden olmuştur. Ancak burada şehzade adına yapılan vakıflar kastedilmiştir. Nitekim 2 Cemaziyelahir 920/25 Temmuz 1514 tarihinde Sultan Alemşah Türbesi'nde günlük iki akçeyle bir cüz okuyan Latîf'in ölümü üzerine oğlu Fethullah atanmıştır.¹²¹ 16 Safer 958/23 Şubat 1551 tarihinde ise Sultan Alemşah Türbesi'nde günlük iki akçeyle cüzhan olan Mahmud, ihtiyarlığından dolayı feragat edince görev Mustafa'ya verilmiştir. 18 Safer 958/23 Şubat 1551 tarihli atama bu ayrımı açıklamıştır. Buna göre Sultan Mustafa Türbesi'nde Şehzade Abdullah için günlük iki akçeyle bir cüz okuyan Mahmud bin İsmail ihtiyar olduğundan feragat etmiş ve Mehmed bin Hacı Mirza'ya görev verilmiştir. 9 Rebiülevvel 958/17 Mart 1551 tarihinde Sultan Mustafa Türbesi'ndeki Alemşah ruhu için günlük iki akçeyle bir cüz okuyan Kasım bin Mehmed beratını kaybettiğinden yeni berat talep edilmiştir.¹²²

Şehzadeler (Mustafa, Abdullah ve Alemşah) Türbesi Vakfı'nın 1539-1566 yılları arasındaki bilançoları değerlendirilmiştir. Vakfa bağlı köyler; Hotani, Çakaroğlu, Yeğen, Kabaagaç, Kayser, İlyaslar, Panbucak, Öyücek, Budam, Gürlüce, Dur Ali ve Kavaklı idi. Verilen tarih aralığında nakit 282.357 ve mahsulden 559.371 olmak üzere 844.728 akçe geliri vardı.¹²³ Bursa sancağı Mihaliç (Karacabey) köyleri, 1530 yılında şehzadelerin (Mustafa, Abdullah, Alemşah) hizmetlilerinin vakfı olarak zikredilmiştir.¹²⁴ Vakfın geliri mütevellî, kâtip, türbedar, üç tahsildar ile sekiz bekçiden ibaret bir idareciler kadrosuna, devamlı olarak nöbetleşe Kur'an'dan cüzler okuyacak 45 cüzhan ve hafızın maaşlarına tahsis olunmuştur. Kalan paradan mum satın alınmasına ve kandil yağlarına ait harcamalara, mahsulün köy ambarlarından Bursa'daki depolarla pazar yerine nakli masraflarına, bu ambarların kiralari ile ambarcı maaşlarına ve türbenin döşeme ve tamiri işlerine harcanmıştır.¹²⁵

Sonuç

II. Bayezid'in oğlu Şehzade Alemşah, çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Şehzade, eğitimin ikinci aşamasında sancağa giderek bölgede staj

¹²⁰ BOA, TS.MA.d. 7009, v. 18b-22b.

¹²¹ BOA, MŞH.ŞSC.d. 2480, belge 1535.

¹²² BOA, MŞH.ŞSC.d. 2514, v. 5a, 7a.

¹²³ Ömer Lütfi Barkan, "Giriş", *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Yay. Haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 72-73, 80.

¹²⁴ Vakfın 12 köyden toplam geliri 48.874 akçe olmuştur. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), s. 154.

¹²⁵ Barkan, "Giriş", s. 69.

yapmıştır. Zira ileride devletin başına geçmesi muhtemel şehzadenin daha küçük bir bölgede yönetim tecrübesi kazanması amaçlanmıştır. Şehzadenin sancakta bulunmasıyla merkez taşra uyumu sağlanmıştır. Bu sayede merkezdeki görevliler taşraya götürülmüş ve yerel idareciler de yönetim içine alınarak entegrasyon sağlanmaya çalışılmıştır. Şehzadenin görev yerlerinin eski beylik merkezleri olması, bunun önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanında şehzade sancakta bazı işlerin daha hızlı yapılmasına sebep olmuştur. Şehzadenin burada bulunması, şehirlerin imarına katkı sağlamıştır. Şehzade sancakta olsa da tam bağımsız hareket edememiştir. Zira Şehzade Alemşah, yaptığı atamalar ya da timar tevcihlerinde merkezin onayını almıştır.

Şehzadenin sosyal hayatında ilim ve eğlence önemli bir yer tutmuştur. Sancaklarda görevli olduğu zamanlarda okuduğu kitaplar, çevresindeki şairler ve dini muhit, şehzadenin ilme ilgisini göstermiştir. Ancak sonraki yıllarda şehzadenin içkiye ve alkole düşkünlüğü annesinin ifadesiyle çevresinin etkisiyle olmuştur. Ancak şehzadenin kendi isteği olmadıkça bunun zorla yapılamayacağı da aşikârdır. Bu anlamda çevresinin kendisine kötü örnek olması söz konusu olmalıdır. Zira onlar bu sayede istediklerini yaptırabilmiştir. II. Bayezid'in kötü alışkanlıklarından dolayı babası tarafından tenkit edildiği malumdur. Bu anlamda hanedan içerisinde eğlenceye düşkün üyelerin olduğu bilinmektedir.

1466-67 yılında doğan Şehzade Alemşah, 1503 yılında vefat etmiştir. Ölümüne dair çeşitli sebepler söylenmekle birlikte aşırı içki tüketimi hayatının gidişatını etkilemiştir. Şehzadenin naaşı, Şehzade Mustafa Türbesi'ndedir. Adına çeşitli gelirler vakfedilmesi nedeniyle müstakil türbesi varmış gibi algılanmıştır. Ancak gelirin kullanım alanını göstermek için Sultan Alemşah Türbesi tabiri kullanılmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 15287, 17893.

Meşihat Şeriye Sicil Defterleri (MŞH.ŞSC.d.): 2480 (A/24), 2481 (A/25), 2491 (A/35), 2514 (A / 58).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.): 2921, 2938, 3515, 3960, 7009, 8380, 9175/02, 9629, 10017.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.): 745/89 (5499-1), 749/56 (5810-1), 752/19 (5971-1), 753/77 (6093-1), 759-61 (6642-1), 759/98 (6676-1).

İncelemeler ve Araştırmalar

II. Bayezid Dönemi Ahkâm Defterleri, Haz. Feridun M. Emecen, İlhan Şahin, TTK Yayınları, Ankara 2021.

91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrîr Defterleri (926-939/1520-1533) II <Tıpkıbasım>, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hudâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları: Dizin ve Tıpkıbasım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Karahisâr-i Sâhib, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları <Dizin ve Tıpkıbasım>, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Alderson, Anthony Dolphin, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, Tercüme eden: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık (Yeni Şafak), t.y.

Âli, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994.

Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Metin*, C. 3, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmândan Âşıkpaşazâde Târîhi*, Haz. Ali Bey, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

Barkan, Ömer Lütfi, "Giriş", *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Yay. Haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, TTK Yayınları, Ankara 1988, ss. 1-144.

Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, T.A.Ç Vakfı Yayınları, 1993.

Baykara, Tuncer, "Denizli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, ss. 155-159.

Beyâni Mustafa bin Carullah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Demirel, Hale, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006.

Erdoğan, M. Akif-Değerli, Ayşe, *Balat ve Çine Vakıfları*, Palet Yayınları, Konya 2020.

Eroğlu, Haldun, *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Eroğlu, Haldun, *Padişahın Oğulları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

Fisher, Sydney Nettleton, *Sultan Bayezid Han; 1481-1512*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2014.

Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No. lu Nüshalara Göre Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbar*, I. Cilt II. Kısım, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

Gök, İlhan, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul 2014.

Gökbilgin, M. Tayyib, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

Gökçe, Turan, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Göyünç, Nejat, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, LX (227), 1996, ss. 127-138.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcüttevârîh*, C. II, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2024.

Hüdavendigâr Livâsı Tahrir Defterleri I, Yay. Haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, TTK Yayınları, Ankara 1988.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Haz. Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1991.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, Haz. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, Ankara 1997.

İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt VIII. Ketîbe II. Bayezid Dönemi 1481-1512*, Çev. Vural Genç, TTK Yayınları, Ankara 2024.

İsen, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

İsmail Belig Efendi, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigar Vilayeti Matbaası, 1302.

Kandal, Zehra, *II. Bayezid'in Ailesi ve Gülrüh Hatun*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2021.

Kaska, Çetin, "Sâyilî'nin Farsça Dîvânı", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C. 7/1, 2021, ss. 133-155.

Kavruk, Hasan, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, MEB Yayınları, Ankara 2016.

Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, C. 1-4, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2010.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, C. I, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Kreutel, Richard F., *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)*, Çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

Latîfî, *Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2000.

Lütfî Paşa ve *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 1, Haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Mete, Zekai, "Muğla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 376-379.

Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları Vâlîde Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2011.

Sargın, Ahmet, *Hurûfât Defterlerine Göre Denizli Vakıf Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2019.

Sertkaya, Osman Fikri, "Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan Nüshasının Latince, Arapça, Farsça ve Türkçe Metin Dışı Kayıtları", *Türkologiya*, 2, 2016, s. 85-98.

Seyyid Sahîh Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi -Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye-*, Haz. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-zâde Tarihi*, C. I, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Şafakcı, Hamit, *Şehzade Mustafa 1450-1474*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2022.

Şimşekler, Nuri, *Şâhidî İbrahim Dede'nin Gülşen-i Esrâr'ı Tenkitli Metin-Tahlil*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.

Taş, Kenan Ziya, *Osmanlılarda Lalalık Kurumu*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.

Uluçay, Çağatay, "Bayazıd II. in Âilesi", *Tarih Dergisi*, X/14, 1959, ss. 105-124.

Uluçay, Çağatay, "Manisa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, ss. 290-294.

Uluçay, M. Çağatay, *Haremden Mektuplar I*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

Uluçay, M. Çağatay, "Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerine Bir Araştırma" *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, Haz. M. Sabri Koz-Haşim Şahin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 317-332.

Uzluk, F. Nafiz, "Germiyanoglu Yakup II. Beyin Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, 1969, ss. 71-111.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "II. Bayezid'in Oğullarından Sultan Korkud", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler - Seçme Makaleler II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 157-214.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler - Seçme Makaleler II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 215-266.

Vakâyi ‘-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi Kitaplığı No: 1416.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 2*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1686705>

MİTHRAİZM'DE RİTÜEL VE İNİSİYASYON PRATİKLERİ

Ömer UZUNEL*

Özet

Mithraizm, Roma İmparatorluğu'nda özellikle askerî çevrelerde yaygınlaşmış gizemli bir din olup, bireysel ruhsal dönüşüm ve cemaat içi aidiyeti güçlendiren ritüel uygulamalarıyla dikkat çeker. İnisiyasyon törenleri, arınma ayinleri ve kutsal yemekler, bireyin hem dünyevi hem kozmik düzlemde dönüşümünü amaçlamıştır. İnisiyasyon, bireyi çeşitli sınavlar ve sembolik ölümler aracılığıyla ruhsal olgunluğa ulaştırır. Su, ateş ve hava gibi arındırıcı unsurlar kullanılarak gerçekleştirilen vaftiz ve arınma ritüelleri, ruhun dünyevi bağlardan kurtulmasını simgeler. Ritüel yemekler, maddi paylaşımın ötesinde ruhani bir birlikteliği pekiştirir. Santa Maria Capua Vetere ve Mainz gibi arkeolojik buluntular, Mithraik ritüellerin sembolik doğasına ışık tutmaktadır. Bu bütüncül yapı, Mithraizm'in Roma toplumunda kapalı ve dayanışmacı bir dini topluluk oluşturmaya sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, Gizem Dini, Ritüel Pratikler, Kutsal Yemek, Arınma Ayinleri.

RITUAL AND INITIATION PRACTICES IN MITHRAISM

Abstract

Mithraism, which particularly flourished among military circles in the Roman Empire, emerged as a mystery religion emphasizing individual spiritual transformation and communal cohesion through its ritual practices. Initiation ceremonies, purification rites, and sacred meals aimed to facilitate the transformation of individuals on both earthly and cosmic planes. Through various tests and symbolic experiences of death and rebirth, initiates were guided towards spiritual maturity. Purification rituals involving elements such as water, fire, and air symbolized the liberation of the soul from earthly attachments. Sacred meals not only reinforced material sharing but also fostered spiritual unity within the community. Archaeological evidence from sites such as Santa Maria Capua Vetere and Mainz illuminates the symbolic nature of Mithraic rituals. This comprehensive ritual framework enabled Mithraism to sustain a closed and cohesive religious community, successfully integrating individuals from diverse social backgrounds within the multicultural and *multi-religious* environment of the Roman Empire.

Keywords: Mystery Religion, Purification Rites, Ritual Practices, Roman Empire, Sacred Meal.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, omeruzunel@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8159-8902

Giriş

Mithraizm, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde özellikle askerî çevreler arasında geniş bir yayılım göstermiş, kendine özgü ritüel pratiği ve inisiyasyon sistemiyle dikkat çeken bir gizem dini olarak öne çıkmıştır. Diğer antik gizem dinlerinde olduğu gibi Mithraizm'de de, bireyin ruhsal dönüşümünü ve cemaat içerisindeki aidiyetini tesis eden belirli ritüel uygulamalar önemli bir yer tutar. İnisiyasyon törenleri, arınma ayinleri ve kutsal yemek uygulamaları, kült üyelerinin hem dünyevi hem de kozmik düzlemde bir dönüşüm yaşamasını amaçlayan yapılar sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Mithraizm içindeki ritüel uygulamaları, özellikle inisiyasyon süreçlerini, arınma ayinlerini ve kutsal ziyafet ritüellerini ele almak; bunların kült içindeki işlevlerini ve anlamlarını antik metinler ile arkeolojik bulgular ışığında analiz etmektir. Çalışma hem antik yazılı kaynaklardan hem de arkeolojik verilerden elde edilen bilgileri değerlendirerek Mithraizm ritüellerinin yapısal ve sembolik boyutunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca bu ritüellerin bireyin ruhsal kurtuluş sürecindeki rolü ve cemaat içi aidiyetin tesisindeki işlevi de tartışılacaktır.

Çalışmada antik yazılı belgeler, arkeolojik buluntular ve modern araştırmalar tarihsel ve karşılaştırmalı bir perspektifle incelenmiştir. Bu yaklaşım sayesinde, Mithraizm'e özgü ritüel pratiklerin hem teolojik hem de sosyolojik bağlamdaki işlevleri bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir.

1. İnisiyasyon Kavramı ve Antik Anlayış

1.1. İnisiyasyonun Tanımı ve Etimolojisi

İnisiyasyon, etimolojik olarak Latince *initiatio* kelimesinden türetilmiştir. Türkçe'deki kullanımı Fransızca'dan gelmiş olup, orijinali *initiation*'dur. Bu kelime, genel anlamda '*irşat*' ve '*tedris*' gibi kavramları ifade etmekle birlikte, özelde tasavvuf kavramı ile de karşılanabilir. Esas olarak Türkçe'deki tam karşılığı "öğretme, doğru yolu gösterme ya da erinleştirme" şeklindedir. Aynı kelimeden türemiş olan "inisiye" ezoterik öğretiyi talep eden kişi ve "İnisiyatör" ise bilgiyi aktaran kişiyi ifade eder. Daha geleneksel bir ifadeyle belirtmek gerekirse, inisiye bir müride, inisiyatör ise bir mürşide karşılık gelmektedir¹.

1.2. İnisiyasyonun Amacı

Antik dünyanın ilgi çekici konuları arasında yer alan gizemler, sıradan dinsel uygulamalarda olduğu üzere sadece inanılması gereken dinsel dogmalar olmayıp, bununla beraber içine girilecek bir mit sunuyordu. Gizemlerin önemli

¹ İnisiyasyon hakkında detaylı bilgi için Bk. Rene Guenon, İnisiyasyona Toplu Bakışlar I-II, İstanbul, 2010.

bir parçası olan inisiyasyon, bir şeyler öğrenmekle ilgili değil, değişik bir farkındalık halini deneyimlemekle ilgiliydi. Kyreneli Synesios Aristoteles'e atfen, inisiye olanların bir şey öğrenmelerinin önemli olmadığını, aslolanın izlenimler almaları ve belli bir zihniyet durumuna erişmeleri olduğunu ifade etmektedir². Gizem dinleri hakkında bilgi sahibi olan Platon, *Phaidon* adlı eserinde şöyle der:

"Bize gizemleri veren kişilerin her gün görülen kişiler olmadığı kuvvetle muhtemeldir³."

İnisiyasyon, inanan bireyleri birbirine bağlayan ve onları dışarıdakilerden ayıran gizli bilgiye dayanıyordu. Bu tür kültürlerde, bir kişinin inisiye edilmesi, kurtuluşa ulaşabilmesi için temel bir ön koşul olarak görülüyordu. Bununla birlikte, kurtuluşu sağlayan tanrısal varlığın ismi, bağlı olunan cemaat ve buluşma yerleri açıkça biliniyordu. Sınırlı olan şey ise yalnızca ritüel uygulamalar ve dolayısıyla kurtuluşa götüren süreçlerdi; zira bu araçlar yalnızca inisiye edilmiş kişilerin erişebildiği özel bilgilerdi⁴.

Her ne kadar *Mithras*, *Bakkhos*, *Eleusis* gibi antik dünyada farklı adlar altında gizem toplulukları bulunuyor olsa da ortak noktaları topluluğa kabulü ifade eden inisiyasyondur. Topluluklar içerisinde inisiyasyonlar farklı düzeylerde uygulanmaktaydı. İnisiye bağlı olduğu topluluk içerisinde kaldıkça ve gerekli ritüelleri uyguladıkça derinleşmekte ve ilerlemekteydi. Gizem dinlerine kabul alan inisiye, anlatıların yüzeysel dinsel hikâyelerden ibaret olduğu dışsal gizemlerden, anlatıların ruhsal alegoriler olarak görüldüğü içsel gizemlere doğru yolculuğa çıkmaktaydı⁵. Öncelikle inisiyenin önceki eylemlerinden arındırılması gerekiyordu. Farklı vaftiz törenleri ile bu arınma gerçekleştiriliyordu. Daha sonra inisiyeye bire bir eğilimle gizli öğretiler açıklanıyordu. İnisiyeler için en üst aşama, öğretilerin gerçek anlamını anladıklarında Tanrı ile dostluk ve içsel paylaşımı deneyimledikleri zaman idi⁶.

Mithraik cemaat içerisinde de belirli ritüel uygulamaları bulunmaktaydı. Ancak bu ritüellerin içeriği ve inisiyeler açısından taşıdığı anlam hakkında kesin bilgilere ulaşmak oldukça güçtür; çünkü diğer birçok konuda olduğu gibi bu alanda da elimizde sınırlı veri bulunmaktadır. Bu bağlamda, Beck tarafından yapılan ayrıntılı bir çalışma, inisiyasyon süreci ve adaylar için taşıdığı anlam üzerine odaklanmıştır⁷.

² Synesios, *De Dione*, 10.

³ Platon, *Phaidon*, 69c.

⁴ Clauss 2001, s. 15.

⁵ Kingsly 1995, 230.

⁶ Alvar 2008.

⁷ Mithraizm'de inisiyasyon hakkında Bk. R. Beck, *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire Mysteries of the Unconquered Sun*, New York, 2006, s. 153 – 190; Olympia Panagiotidou, "The Cognitive Route of 'Star Talk': The Scene of Tauroctony as a System of Signs", *Pantheon*, 7/1,

2. Mithraizm’de İnisiyasyon Ritüelleri

2.1. Aşamalar ve Arınma Süreçleri

Mithraizm içerisindeki törenlerle ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır. Özellikle Hristiyan yazarların eleştiri mahiyetindeki pasajlarının satır aralarında bu bilgilere ulaşılmaktadır. Bunlar arasında 380’lerin başında Roma’da yaşayan, bilgili bir din adamı olan Augustinus’tan gelmektedir. İnisiyasyon törenleri hakkında önemli bilgiler aktaran Augustinus, törenler hakkında şöyle yazar:

“Öyleyse, yüzleri örtülü şekilde bir mağarada sergiledikleri ve görünüşte ciddi fakat gerçekte gülünç olan bu ritüel neyi temsil etmektedir? İnisiyelerin, maruz kaldıkları utanç verici sahnelerle karşı direnç göstermemeleri için gözleri bilinçli olarak kapatılmaktadır. Bazı katılımcılar, kanat çırpan kuşlar gibi hareket ederek kuzgun sesleri çıkarırken; diğerleri ellerini, kümes hayvanlarının bağırsaklarıyla bağlamakta ve ardından kendilerini suyla dolu çukurlara atmaktadır. Son olarak, “Kurtarıcı” unvanıyla anılan bir figür, kılıcıyla gelerek söz konusu bağları çözmekte ve onları serbest bırakmaktadır⁸”.

İnisiyasyon’a ilişkin olarak, Sudas diye bilinen geç onuncu yüzyıl ansiklopedisi Mithras Gizemleri’nden bahseder. Bu eserde birkaç derece testine girerek kendini kutsal ve kararlı göstermeden kimsenin onlara inisiye olmasına izin verilmediği aktarılır⁹. Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, Nazianzuslu Gregory, genel hatlarıyla Mithras gizemlerindeki çeşitli sınavlara değinmektedir. Erkek ya da kadın her birey, herhangi bir *mystai* topluluğuna kabul edilmeden önce mutlaka inisiyasyon ritüellerinden geçmek zorundaydı. Asıl inisiyasyon sürecinin başlamasından önce belirli bir hazırlık ve eğitim dönemi öngörülmekteydi; Mithras kültüründe bu sürecin başlatılabilmesi için adayların cemaatin *Pater* unvanlı liderine başvurmaları gerekmektedir. Tertullian da bu durumu dile getirmiş olmakla birlikte, sürece ilişkin detaylı bilgi aktarmamıştır¹⁰.

Nazianzuslu Gregory’nin ilk dört *Oratio*'suna ilişkin yorumları erken altıncı yüzyılda kaleme alan Nonnus Pseudonymous, bu metinlerden birinde zorlu ve aşamalı olarak ağırlaşan sekiz farklı sınamadan söz etmektedir. Bu sınavlar kapsamında inisiye adayının, birçok gün boyunca yüzmesi, şenlik ateşine kendisini atması, hızla hareket etmesi ve bir keşiş yaşam tarzını

2012, 70-78; O. Panagiotidou & R. Beck, *The Roman Mithras Cult: A Cognitive Approach*, Bloomsbury Academic, 2017.

⁸ A. S. Geden, *Select Passages Illustrating Mithraism*, Londra, 1925, s. 65 vd.

⁹ Clauss 2001, s. 102.

¹⁰ Tertullian, *Apologeticus*, 8.7. Tertullian’a ait bu ifade doğrudan Mithras Gizemleri için olmamakla beraber genel olarak Mithras takipçileri olarak anlaşılır. Geden 1925, s. 44.

benimseyerek sıkı bir disiplin içinde yaşaması gerektiği belirtilmektedir¹¹. MS VIII. yüzyıldan Kudüslü Cosmas Mithras ritüelleri hakkında daha ayrıntılı bilgi vermektedir¹². Bu eserde geçen ifadeler göre, Mithras'ın disiplin derecelerinin sayısı seksendir. Topluluğa girecek olan aday bu derecelerin her birinden sırayla geçmek zorundadır. Daha önce tanımlananlara ek olarak, birçok gün boyunca suya dalma, ateşten geçme, ıssızlıkta yalnızlık ve oruç tutma gibi uygulamalar ile daha pek çok başka disiplin vardır. Tüm bu farklı uygulamalar seksen aşamanın sonuna kadar devam eder. Mithras ayinlerine katılım, tüm bu derecelerden başarıyla geçip kendisini saf ve iradeli olarak kanıtlamamış hiç kimseye kesinlikle izin verilmez. Her ne kadar Cosmas Mithraizm'in ortadan kalktığı MS. IV. yüzyıldan yaklaşık dört yüz yıl sonra yaşamış ve bilgi aktarıyor olsa da Mithraik uygulamalara dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Sayısı farklı olsa da farklı yazarlar tarafından da aktarıldığı üzere topluluğa giriş oldukça meşakatli süreçler sonrasında gerçekleşmektedir.

2.2. Vaftiz ve Arınma Ritüelleri

Kültte, inisiyelere önce oruç ve cinsel disiplin gibi arınma ritüelleri uygulanmakta, ardından dini öğreti aktarımıyla esas inisiyasyon süreci başlatılmaktaydı. Bu aşamada adaylar, gizli ifadeler, tanıma işaretleri ve semboller öğreniyor, nihayetinde ışık efektlerinin eşlik ettiği ilahi bir vizyon deneyimliyordu. Ruhun bedenden ayrılmasıyla birlikte birey, kendi tanrısallığını idrak ederek kurtuluşa erişiyordu. Bu deneyim, yoğun bir zihinsel hazırlık, kutsal bir atmosfer ve yüksek duygusal hassasiyet gerektiriyor; ritüel temsiller yoluyla tanrıların varlığı canlı biçimde tecrübe ediliyordu¹³.

Gizem dinlerinin temel unsurlarından biri de vaftiz ritüelidir. Hemen tüm gizem geleneklerinde merkezî bir uygulama olarak karşımıza çıkan bu ritüelin kökenleri oldukça eskilere uzanmaktadır. Nitekim, Mısır Eski Krallık Dönemi'ne ait Piramit Metinleri, firavunun Osiris kimliğini kazanmasından önce bir vaftiz töreninden geçtiğini ifade etmektedir¹⁴. Kimi gizem ayinlerinde sadece su serpilmesiyle vaftiz gerçekleştirilirken, kiminde inisiyenin bütünüyle suya girmesi gerekebilmekteydi¹⁵. Eleusis'te vaftiz denizde gerçekleştiriliyordu. Kendi inisiyasyon süreci hakkında malumat veren Lucius Apuleius¹⁶, önce bir günah çıkarma duası yapmış ardından arınma banyosu ve sonrasında su serpilerek vaftizi tamamlamıştır.

¹¹ Geden 1925, s. 80.

¹² Geden 1925, s. 81.

¹³ Clauss 1903, s. 15.

¹⁴ M. A. Murray, *Egyptian Religious Poetry*, London, 1949, s. 39.

¹⁵ Cumont 1903, 157.

¹⁶ Apuleius, *Başkalaşım*, 11, 1.

Su arınmada kullanılan tek tercih değildi. Bundan başka hava ve ateş de vaftiz için kullanılan unsurlar arasındaydı. Servius bu konuda şöyle yazar:

"Her arınma su, ateş ya da hava ile yapılır. Bu nedenle gizemlerde üç arınma yöntemini de bulabiliriz. Bunlar sülfür yakılarak, suyla yıkanmamız yoluyla veya rüzgâr ile kişiyi temizler. Bunlardan sonuncusu Dionysos'a ait gizemlerde uygulanır¹⁷."

Mithraizm'de de vaftiz, inisiyelerin günahlarından arındırılması amacıyla düzenli olarak uygulanan temel ritüel pratiklerden biriydi. Bu törenlerin, büyük olasılıkla Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır¹⁸. Tekrarlanan vaftiz uygulamalarının, özellikle yeni katılan acemilerin ruhsal lekelerinden arındırılmasına yönelik olduğu ve bu yönüyle eski İran dini pratikleriyle uyum taşıdığı düşünülmektedir. Ayrıca, belirli gnostik geleneklerde olduğu gibi, bu arınma törenlerinin inisiyasyonun her aşamasında farklı içerik ve etkilere sahip olduğu; kimi durumlarda sadece kutsal su serpilerek, kimi durumlarda ise Isis kültünde olduğu gibi doğrudan suya daldırılarak icra edildiği anlaşılmaktadır¹⁹.

2.3. İnisiye Edilme ve Kurtuluş İlişkisi

İnisiyasyonun asli hedefi, bireyin kurtuluşa erişimini temin etmektir. Ancak bu sürecin yalnızca bireysel düzlemde değil, özellikle karşılıklı aidiyet duygusuyla ilişkili olarak toplumsal yapılar üzerinde de önemli etkiler doğurduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim modern sosyolojik araştırmalar, ait olma gereksiniminin insan doğasına içkin bir özellik olduğunu ve bu eğilimin antik toplumlar da benzer biçimde işlediğini açıkça ortaya koymuştur²⁰.

Epiktetos²¹, eserlerinde insan hayatı boyunca başına gelebilecek korkunç yalnızlığı anlatmış ve o zamandan beri sözleri hakikatlerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Dini birlikler ve özellikle Mithras'ın dini birlikleri burada önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Birey, cesaret testlerini geçmiş, ritüelleri ve sırları öğrenmiş ve böylece grubun kabul ettiği değerleri benimseyen seçilmiş bir grubun üyesi olmuştur.

Her ne kadar bazı ritüel pratikler ilkel nitelikler taşısa da bunlar yüksek bir duygusal gerilim eşliğinde cemaat bağlamında sunulmuş ve bireysel katılımı derinleştirmiştir. İnisiyeler, bu süreçte sıradışı sosyal dinamiklerle doğrudan temas etmek zorunda kalmışlardır. Mithraeumların doğası gereği yüz yüze

¹⁷ Robert Eisler, *The Orpheus the Fisher Comparative Studies in Orphic And Early Christian Cult Symbolism*, London, 1921, s. 203.

¹⁸ Cumont 1903, s. 167.

¹⁹ Cumont 1903, s. 156 vd.

²⁰ Émile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, Oxford University Press, 2008.

²¹ Epiktetos, *İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar*, Beta Kitap, 2025.

etkileşimi zorunlu kılan ibadet mekânları olması, Mithras kültündeki toplumsal deneyimi diğer gizem topluluklarına nazaran daha yoğun bir düzeye taşımış olabilir. Kültün uzun ömürlü varlığına rağmen, büyük tapınak kompleksleri yerine iki yüzyıl boyunca küçük ölçekli, kapalı mekânların tercih edilmesi hem topluluğun bilinçli sınırlandırılmış doğasının hem de kültün kendine özgü çekim gücünün yapısal bir göstergesi olarak yorumlanabilir²².

Peki bu törenler inisiyeye ne vadediyordu? Gökler, her biri bir gezegenle birleşmiş yedi küreye bölünmüştü. Mithraik tapınaklarda kurgulanan sembolik düzen, kozmik bir merdiveni andıran bir yükseliş yapısını ima etmekteydi. Bu yapı, her biri farklı bir metalden imal edilmiş yedi katmanı ve bunların üzerine sıralanmış sekiz kapıyı içermekteydi. Bu hiyerarşik dizilim, sabit yıldızların kudret alanına, yani evrenin en yüce ve değişmez bölgesine ulaşmak üzere takip edilmesi gereken mistik yolun alegorik bir temsili olarak tasavvur edilmekteydi²³.

Bir hikayeden diğerine geçmek için, yolcu her seferinde *Ormazd*'in bir meleği tarafından korunan bir kapıyı geçmek zorundaydı. Yalnızca kendilerine gerekli formüller öğretilmiş olan inisiyeler, bu koruyucu melekleri yatıştırmanın yollarını bilmekteydiler. Ruh, kozmik bölgeler arasında ilerlerken, yeryüzüne inişi sırasında edindiği tüm tutkularından ve yetilerinden arınarak saf bir varoluş hâline kavuşuyordu. Yaşamsal ve besleyici enerjisini Ay'a, arzularını Merkür'e, kötü şehvetini Venüs'e, zihinsel kapasitesini Güneş'e, savaş aşkını Mars'a, tutkulu rüyalarını Jüpiter'e, eğilimlerini Saturn'e terk ediyordu. Her kötü davranışından ve duygusundan sıyrılırken, ruh çıplak kalıyordu. Sekizinci kapıda, tanrısal ışığın altında sonsuz mutlulukta yaşamaktaydı²⁴.

Tüm bu yorumlara karşın, inisiyasyonun gizem dinleri içeirisindeki bağlilar bu ritüellerin inisiyeler açısından tam olarak ne ifade ettiğini kesin biçimde kavrayabilmemiz, mevcut verilerin sınırlılığı nedeniyle ne yazık ki mümkün değildir. Ancak bazı küçük bilgi kırıntılarından bir şeyler inşa edilebilmek mümkündür.

Bunlardan ilki, bilinmeyen bir kişi tarafından Roma'da S. Prisca Mithraeumu'nun kült nişinin yan duvarına kazınan grafitidir. Burada şöyle yazmaktadır:

"İmparatorlar (Septimius) Severus ve Antonius (Caracalla) konsülken, Aralık ayının birinci gününden 12 gün önce, Satürn'ün günü, Ay'ın 18'i, ilk ışıktaki doğdu²⁵."

²² Clauss 2001, s. 105.

²³ Clauss 2001, s. 84, 107.

²⁴ Cumont 1903, s. 144 vd.

²⁵ M. Guarducci, "Il graffito Natus prima luce nel mitreo di St. Prisca", Ed. Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae*, Leiden 1979, s. 153 – 164.

Yazıtta geçen ifade 20 Kasım 202 tarihini ifade etmektedir. Gün doğumundaki Güneş'in doğuşuyla benzerlik kurularak, inisiyenin de gizemlere giriş yoluyla yeniden doğduğu düşünülmüştür.

İkinci örnek ise Apuleius'un *Metamorphoses* adlı eserinin *Altın Eşek* bölümünde yer almaktadır. Burada, İsis gizemlerine kabul edilen bir inisiyenin aktardığı ifadeler, konunun kavranmasına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

"Ölümün sınırına kadar yaklaştım ve Proserpina'nın kapısına ayak bastım; evreni oluşturan tüm unsurların arasından geçerek yeniden geri döndüm. Gecenin karanlığında, güneşi bembeyaz bir ışıkla parlar halde gördüm. Gökyüzünün ilahi varlıklarıyla ve yeraltı dünyasının tanrılarıyla yüz yüze geldim ve yanı başlarına kadar ulaşip onları selamladım"²⁶.

Topluluğa nihai kabul, tıpkı Mithras ve Sol'un birbirlerinin elini sıkması gibi, *Pater* ile el sıkışıp (δεξιωσις) bitiriliyordu²⁷. Bu nedenle Mithras'ın inisiyeleri, *syndexioi* (el sıkışarak birleşenler) olarak bilinirlerdi. Hristiyan *apolojist* Maternus'a göre²⁸, Mithras'ın takipçileri babayla el sıkışıp birleşenlerdi²⁹.

3. Mithraik İnisiyasyonun Sembolizmi

3.1. Santa Maria Capua Vetere Mithraeumu ve Ritüel Tasvirleri

Mithraizm'e özgü ritüel uygulamalara dair arkeolojik bakımdan en kıymetli veriler, Santa Maria Capua Vetere'de keşfedilen mithraeumdan elde edilmektedir. Her ne kadar fresklerde tasvir edilen sahnelerin yedi inisiyasyon derecesinin tamamını yansıtip yansıtmadığı kesin olarak belirlenemese de söz konusu betimlemeler, antik kaynaklarda aktarılan bilgilerin doğruluğunu teyit etmeleri bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

İlk sahne, inisiyeye önderlik yapan kısa beyaz bir tunik giymiş yardımcı *mystagogu* gösterir; onun çıplak vücudu kırmızı aşı boyası ile boyanmış ve gözleri beyaz göz bandıyla kapalıdır (Res. 1). Bu durum, Augustinus³⁰'un ifadesini hatırlatmaktadır: gözleri kapatıldığı zaman mağarada aldatılırlar.

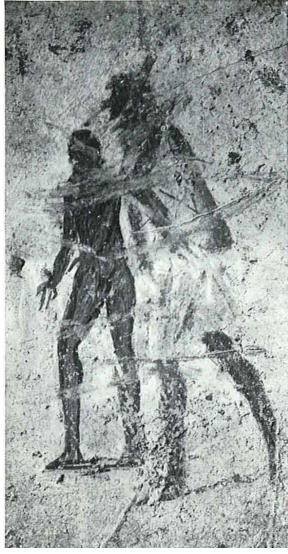
²⁶ Apuleius, *Başkalaşımalar*, 11.23.

²⁷ M. Le Glay, "La ΔΕΞΙΩΣΙΣ dans les Mystères de Mithra", Ed. Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae*, Leiden 1979, s. 279 – 303.

²⁸ Firmicus Maternus, *Errore Profanarum Religionum*, 5, 2.

²⁹ Clauss 2001, s. 105.

³⁰ Geden 1925, s. 65 vd.

Resim 1 CIMRM 187

Resim 2 CIMRM 188

Bir sonraki sahnede, dramatik bir atmosfer içerisinde kurgulanmış bir kompozisyonda üç figür tasvir edilmektedir. Sol tarafta, kırmızı kenarlı uçuşan bir pelerin ve bir *Phryg başlığı* giymiş *mystagog* durmaktadır; Sola doğru yönelmiş figür, elindeki sopa ya da muhtemelen bir kılıç olan nesneyi inisiyeye doğru uzatmaktadır. İnisiyenin gözleri hâlâ bağlıdır ve diz çökmüş durumdadır; kolları arkasında bağlanmış gibidir (Res. 2). Augustinus³¹, bu bağlamda, inisiyenin ellerinin tavuk bağırsaklarıyla nasıl bağlandığını ve ardından kendisini “kurtarıcı” olarak adlandıran bir kişi tarafından bu bağların kesildiğini anlatmaktadır. İnisiyenin ardında, ona sıkı sıkıya tutunan yardımcı *mystagog* durmaktadır³².

Üçüncü panele gelindiğinde, inisiye elleri arkasından bağlanmış durumda diz çökmektedir. Kılıç, inisiyenin yanında yere bırakılmıştır ve bu durum, ilk sınamayı başarıyla tamamladığını ima etmektedir. Artık gözleri bağlı değildir; yardımcı *mystagog* ise hâlen arkasında konumlanmış vaziyettedir ve bu kez başına bir taç yerleştirmektedir (Res. 3)³³. Bu durum, Tertullian³⁴ tarafından tanımlanan taç ritüelinin bir illüstrasyonu olabilir.

³¹ Geden 1925, s. 65 vd.

³² Clauss 2001, s. 103.

³³ Clauss 2001, s. 103.

³⁴ Tertullian, *De Corona*, XV.

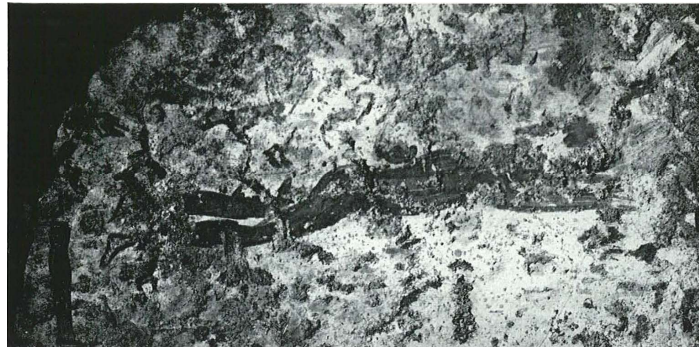
Resim 3 CIMRM 191

Resim 4 CIMRM 194

Bir sonraki panelde, inisiyenin dizlerinin üstünde olduğu görülür; asistan *mystagog* onu omuzlarından tutmakta ve sanki yükselmesini önlemeye çalışıyormuş gibi ayağını üstüne koymaktadır. Kırmızı pelerinli *mystagog* ise asasıyla yerde uzanan bir nesneyi işaret etmektedir (Res. 4)³⁵.

Beşinci ve son sahnede, inisiyenin yere adeta ölmüş bir pozisyonda uzanmış hâlde tasvir edildiği görülmektedir. Başında ve ayağında daha önce olduğu gibi iki kişi bulunmaktadır (Res. 5). Modern yorumcular, burada cesareten ötürü hayatı tehdit eden bir test olmasa da bir tür sembolik sınama uygulandığını ileri sürmektedir³⁶.

Resim 5 CIMRM 193

Santa Maria Capua Vetere Mithraeumu'nde bulunan bu sahneler antik kaynaklar tarafından aktarılan bilgileri onaylayan önemli kanıtlardır. Özellikle inisiyenin kabul törenine dair bir anın tasvir ediliyor oluşu topluluk içerisinde uygulanan ritüellere dair fikir vermektedir.

³⁵ Clauss 2001, s. 103.

³⁶ Clauss 2001, s. 103.

3.2. Mainz Schlangengefäss ve Uygulanan Testlerin Anlamı

"Elli gün oruç tutma, iki gün kırbaçlama ve karda yirmi gün geçirme" gibi ayrıntılar ya Hristiyan polemiklerinin abartılı anlatımlarına ya da Mithraist cemaatlerin dışarıdan gelenleri etkileme çabalarına dayanıyor olabilir. Ancak MS. 120–140 yılları arasına tarihlendirilen ve *Schlangengefäss* olarak bilinen Mainz Mithraeumu'ndan elde edilen bir arkeolojik buluntu, söz konusu bilgileri dolaylı biçimde doğrular niteliktedir.

Krater üzerinde, sakallı ve oturur pozisyonda tasvir edilen bir figürün — büyük olasılıkla *Pater*'in — ellerini havaya kaldırarak çapraz şekilde tuttuğu ve karşısında, korku içinde betimlenen genç bir erkeğe doğru ok yönelttiği sahne gözlemlenmektedir. Bu sahne, inisiyasyonun başlatıldığını temsil eden bir test olarak yorumlanmaktadır³⁷. Bir inisiyeye yönelik bu rahatsız edici muamele, diğerleri için yeterince bilinmediği bir zamanda gerçekleşmiş olmalıdır. Bu nedenle, söz konusu sınamaların, ziyafet sahnesinde yer alan *tauroktoni* kabartmasından en uzakta konumlanan ve inisiyasyonun ilk derecelerine ait bireyler için tasarlanmış olması kuvvetle muhtemeldir³⁸.

Mainz kabı, Mithras kültü bünyesinde icra edilen ritüel pratiklere dair mühim ve tamamlayıcı veriler sunmaktadır. Kap üzerinde *Pater* ve Heliodromos'un birlikte ziyafet sahnesi, *Pater*'in okçuluğu ve *tauroktoni*yi çevreleyen sahneler tasvir edilmiştir. Bu, Mithras tarafından ilahi alemde gerçekleştirilen eylemlerin takipçiler tarafından tekrar edildiğini göstermektedir³⁹. Bu ünik kap, kültürün içeriğinin anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

3.3. Mithras Liturjisi ve Ritüel Anlayışı

Mithraik cemaatin dışı kapalı yapısı, görece karanlık dehlizlerde kendilerine has törenlerini gerçekleştirirken neler okuyup, uyguladıklarına dair açık bilgiler vermemektedir. Her ne kadar mevcut durumda doğrudan bilgi eksikliği söz konusu olsa da Cumont, Avesta metinleri ile diğer İran kaynaklarına ve çağdaş kült pratiklerine dayanarak Mithraik rahiplerin uygulamaları hakkında çeşitli çıkarımlarda bulunmaktadır.

İran kaynaklarından Mazda ayininde rahibin kendi hazırlamış olduğu *Haoma* içeceği ile ekmek ve suyu karıştırıp kutsadığı bilinmektedir. Kurban töreni boyunca bu yiyeceklerin tüketilmesine önem verilirdi. Bu eski kullanımlar Mithraik inisiyasyonlarda muhafaza edilmiş olması beklenir bir durumdur.

³⁷ R. Beck, 'Myth, Doctrine, and Initiation in the Mysteries of Mithras: New Evidence from a Cult Vessel', *Journal of Roman Studies*, 90, 2000, 147 vd.

³⁸ J. N. Bremmer, *Initiation into the Mysteries of Ancient World*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2014, s. 135 vd.

³⁹ Beck 2000, s. 150.

Batıda bilinmeyen bir bitki olan *Haoma*'nın yerine asmanın suyu yerleştirilmiştir. Rahibin kutsal formülü telaffuz ettiği adayın önüne bir somun ekmek ve su kadehi konuluyordu. Daha sonrasında, şarap ilavesiyle gerçekleştirildiği anlaşılan bu ekmek ve su ayini, Hristiyan *apolojist*ler tarafından dikkat çekici biçimde ele alınmış ve İsa'nın "Son Akşam Yemeği" ile karşılaştırılmıştır. Bu törene yalnızca aslan derecesine ulaşan inisiyelerin kabul edildiği düşünülmektedir. Katılımcıların adlarının onlara verilmesinin nedeni de budur⁴⁰.

Gizem toplulukları içerisinde yer alan din adamlarının görevi, eski Yunan ve Roma dinleri içerisindeki meslektaşlarından daha geniş kapsamlıydı. Rahip, Tanrı ve aday arasındaki aracıdır. Görevleri kutsalların idaresini ve hizmetlerin kutlanmasını içeriyordu. Yazıtlar, ayrıca resmî adaklara başkanlık ettiğini de göstermektedir. Bu görevlerin dışında, dini hizmette çok titiz davrandığı anlaşılmaktadır.

İran'daki uygulamalardan çok iyi bilindiği üzere ateş ritüellerinde önemli bir yer işgal etmektedir. Buna bağlı olarak Mithraik topluluk içerisindeki rahiplerinde sunaklar üzerinde bulunan ateşi sürekli gözetmek zorun olduğu düşünülebilir. Gündüzleri şafakta, öğlen saatlerinde ve akşam karanlığında, günde üç kez Güneş'e dua edilirdi; sabah güneye, öğlen doğuya, akşamları batıya yönelerek ibadet edilirdi. Günlük ayin alışkanlığı sık sık özel kurbanları kapsıyordu. Rahip, *mag*ilerin yaptığına benzeyen kutsal giysiler giyiyor ve Avesta'dan bilinen kutsal dalları kullanarak libasyon sunuyordu. Ritüel eylemlere uzun *mezmurlar* ve *tezahüratlar* eşlik ediyordu⁴¹.

Ritüellerde büyük olasılıkla bir çan sesiyle işaret ediliyor ve Mithras'ın gizli imajı inisiyelerin gözleri önünde açığa çıkarılıyordu. Bazı tapınaklarda kabartmalı plaka bir pivot üzerinde dönüyor ve dönüşümlü olarak iki yüzü süsleyen figürleri gizliyor ve ortaya çıkarıyordu⁴².

4. Ritüel Yemek ve Topluluk İçi Bağlılık

4.1. Mithraik Kutsal Yemek ve Sembolizmi

Hristiyanlığa geçmeden önce putperest bir dünyada yaşayan Justin Martyr⁴³, Hristiyan kutsal yemeği ile Mithraik ayin yemeği arasındaki benzerlikten şaşkına dönmüştür. İlk kez ekmek ve şarabın normal yiyecek ve içecek olarak kabul edilmediği *Eucharist*'i şöyle tanımlar: İsa, insanlığı kurtarmak için Tanrı'nın Sözü ile et ve kanı almıştır. İnananların etini ve kanını besleyen bu besin, *Eucharist* duası ile kutsanır; böylece İncil'de belirtildiği gibi, cisimleşen

⁴⁰ Cumont 1903, s. 158.

⁴¹ Cumont 1903, s. 166.

⁴² Cumont 1903, s. 166 vd.

⁴³ Justin Martyr, First Apology, I.66.

Söz'ün et ve kanı hâline gelir. Kutsama duasından sonra, “Bu sizin için verilen Bedenim'dir: Bunu beni anmak için yapın” ve “Bu, Yeni Ahit benim kanımdır” ifadeleri kullanılır.

Justin, kötü ruhların Mithras'ın gizemlerinde benzer bir tören başlattığını açıklar. Mithra ritüelinde hem eylemler hem de sözlü formüller bakımından Hıristiyan uygulamalarıyla çok yakın benzerlikler olduğunu belirtir. Mithraistler, yalnızca iki ritüel öğün malzemesi bileşeni açısından değil, aynı zamanda kutsanmış beslenmeye eşlik eden dil-formülasyonları açısından da Hıristiyan ritüeliyle paralellik göstermektedir⁴⁴.

Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, MS 200 civarında Kuzey Afrika'da Kartaca'da yazan ve Mithras kültü hakkında bilgi sahibi Tertullian, diğer hususların yanı sıra, şeytanın gizem dinlerinde kutsal törenleri taklit ettiğini özellikle vurgulamaktadır. Tertullian, özellikle Mithraistlerin ayin yemeğini hedef alarak, onların yemekte yeniden dirilişin şeklini uyguladıklarını aktarır⁴⁵. Mithraistler, ekmek ve şarap tüketimiyle yeniden doğduklarına inanmışlardır. Bu gıda sadece gerçek yiyecek değil, ölüm sonrası ruhları besleyen, mecazi anlamda ölümsüzlüğü garantileyen bir besindir⁴⁶.

Resim 6 – CIMRM 1896

Resim 7 – CIMRM 1083

Mithraik yemek ritüelinin en dikkat çekici örneklerinden biri Dalmaçya'da, Konjic'teki kabartmada görülmektedir. Kabartmanın iki tarafında yer alan sütunlar, gösterilen olayın kapalı bir mekanda gerçekleştiğine işaret etmektedir (Res. 6). Sahnenin ortasında muhtemelen *Pater* ve *Heliodromos* ünvanına sahip kişiler, en yüksek iki derecenin rahipleri olarak yemekte

⁴⁴ Clauss 2001, s. 108.

⁴⁵ Tertullian, Tertullian, *De Corona*, XV; E. Demougeot, “Paganus Mithra et Tertullien in Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur”, *Studia Evangelica*, 3 (1), 1961, 354-365.

⁴⁶ Clauss 2001, s. 108 vd.

oturmaktadırlar. Önlerinde Mithras'ın zaferinin sembolü olan boğanın derisi serilmiştir. Bu yemek, aynı zamanda takipçilerine başarı sözü veren bir zaferin kutlamasıdır⁴⁷.

Sahnenin genel yapısı incelendiğinde ortadaki bu iki figürün diğerlerine göre görece daha büyük kafalara sahip oldukları görülmektedir. Mithras ve Sol'un temsilcileri olarak, bir *triclinium*da yastıklara yaslanarak oturmaktalar. Mithraik diğer eserlerden tanıdık bir üslup ile sol kollarıyla destek alırken, sağ elleri ile kutsama işareti yapmaktadırlar. Önlerindeki küçük dairesel masada antik yazarlardan da bilinen küçük yuvarlak somunlar bulunmaktadır. Sahnenin sağında ve solunda kuzgun ve aslan derecelerine sahip oldukları maskelerinden anlaşılan iki figür daha bulunmaktadır.

Her ne kadar Clauss Konjic kabartmasından yola çıkarak Mithras'ın boğayı kurban ettiği eylemin takipçileri tarafından da tekrarlandığını ifade ediyor olsa da Nida/Hedderheim'da bulunan örnek boğanın başında yapılan bir yemeğe atıf yapmaktadır (Res. 7). Clauss'un da belirttiği üzere bu sahne Mithras'ın boğayı kurban ettiği andan hemen sonrayı temsil ediyor olmalıdır. Bu durumda takipçilerin Mithras'a benzer bir şekilde boğa kurban ettiğine dair durum belirsizleşmektedir. Buna dair önemli bilgiler Mithraik tapınaklar içerisindeki arkeolojik izlerde bulunmaktadır.

4.2. Arkeolojik Veriler Işığında Ritüel Yemek

Bu kutsal yemek ile ilişkili olarak hangi yiyeceklerin tüketildiği konusu önemli bir tartışma alanıdır. Özellikle tasvirlerde Mithras'ın bir boğayı kurban etmesi ve ardından Helios ile birlikte yemesi, takipçiler arasında da benzer bir uygulamanın olup olmadığı sorusunu doğurmaktadır. Ancak Mithraeum'lardan elde edilen kemik kalıntıları nadiren büyükbaş hayvanlara aittir. Sığır kemikleri mevcut olsa bile bunlar genellikle hayvanın daha az önemli kısımlarına aittir⁴⁸. Ayrıca satın alınan etlerin kalıntılarına dair mevcut kanıtlar da vardır. Bir *graffiti*, satın alınan et dâhil olmak üzere bir kişinin yaptığı alımları listelemektedir⁴⁹. Bu durum, Mithraeumlar'da Mithras'ın boğa kurbanı ritüelinin gerçek anlamda uygulanıp uygulanmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

⁴⁷ Clauss 2001, s. 109.

⁴⁸ Alvar 2008, s. 351 vd. Mithraeumlarda yapılan hayvan kemikleri ile ilgili çalışmalar için bkz.: A. King, "Animal Remains from Temples in Roman Britain", *Britannia*, 36 2005, s. 329–369; M.A. Gaidon Bunuel and P. Caillat, "Honorer Mithra en mangeant: la cuisine du Mithraeum de Septeuil (La Féerie)", eds. S. Lopetz and W. Van Andringa, *Archéologie du sacrifice animal en Gaule romaine: Rituels et pratiques alimentaires*, Montagnac 2008, 255–266.

⁴⁹ CIMRM 64, 65; Alvar 2008, s. 352.

Sonuç

Mithraizm, Roma İmparatorluğu'nun çok dinli ve çok kültürlü yapısı içinde, bireysel ruhsal dönüşüm arayışıyla toplumsal aidiyet ihtiyacını birleştiren kompleks bir gizem dini olarak şekillenmiştir. Bu çalışmada Mithraik geleneğin ritüel pratiği ve özellikle inisiyasyon süreçleri detaylı biçimde ele alınmıştır. Elde edilen bulgular göstermektedir ki, Mithraik ritüeller yalnızca dini birer formellik değil, aynı zamanda bireyi hem kozmik düzlemde ruhsal bir olgunluğa ulaştıran hem de dünyevi topluluk içinde bir aidiyet bağıyla bütünleştiren çok katmanlı deneyimsel yapılar olarak işlev görmüştür.

İnisiyasyon ritüelleri, çeşitli aşamalardan oluşan sınavlarla bireyin sembolik olarak ölmesi ve yeniden doğması üzerine kurgulanmış; bu süreçte arınma, sembolik ölüm, kozmik yükseliş ve yeniden doğum gibi temalar öne çıkmıştır. Bu yönüyle Mithraik inisiyasyon, bireye yalnızca kurtuluş vadetmekle kalmamış, aynı zamanda onu ritüel ve sembolizm aracılığıyla evrenin hiyerarşik düzeniyle bütünleştirmiştir. Su, ateş ve hava gibi elementlerin arındırıcı işlevi ile desteklenen bu süreçler, bireyin dünyevi bağlarından sıyrılarak tanrısal düzleme ulaşmasına hizmet etmiştir.

Çalışmada hem yazılı kaynaklar hem de Santa Maria Capua Vetere ve Mainz gibi arkeolojik buluntular ışığında, Mithraik ritüellerin teorik ve pratik boyutları arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Freskler ve kült objeleri, metinlerle uyumlu biçimde inisiyasyon törenlerinin somut izlerini taşımakta; dolayısıyla Mithraizm'in sembolik anlatımı ile ritüel pratiği arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermektedir.

Mithraik kutsal yemekler ise yalnızca fiziksel bir paylaşım olarak değil, metafizik bir birlikteliğin sahnesi olarak kurgulanmıştır. Bu yemekler, cemaat içinde ritüel bir birlikteliği tesis etmiş ve bireylerin Mithras'ın mitolojik yolculuğunu deneyimlemelerine olanak tanımıştır. Arkeolojik veriler, bu yemeklerin belirli sembollere ve sosyal hiyerarşiye göre düzenlendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Mithraizm'deki ritüel ve inisiyasyon uygulamaları, bireyin hem içsel bir dönüşüm yaşamasını hem de sosyal bir kimlik kazanmasını sağlayan çok yönlü yapılar olarak öne çıkmaktadır. Mithraizm, bu yönüyle yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda bireyi dünyevi varoluştan kozmik düzleme taşımayı hedefleyen bütüncül bir dini deneyim sunmuştur. Bu çok katmanlı yapı, Mithraizm'in Roma toplumunda kapalı ama güçlü bir alternatif dini topluluk oluşturmaya olanak sağlamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

Alvar, Jaime, *Romanising Oriental Gods: Myth, Salvation and Ethics in the Cults of Cybele, Isis and Mithras*, Brill, Leiden 2008.

Beck, Roger, "Myth, Doctrine, and Initiation in the Mysteries of Mithras: New Evidence from a Cult Vessel", *Journal of Roman Studies*, 90, 2000, 145-180.

Beck, Roger, *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire Mysteries of the Unconquered Sun*, New York, 2006.

Bremmer, J. N., *Initiation into the Mysteries of Ancient World*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2014.

Bunuel, M. A. and Caillat, P., "Honorer Mithra en mangeant: la cuisine du Mithraeum de Septeuil (La Féerie)", eds. S. Lopetz and W. Van Andringa, *Archéologie du sacrifice animal en Gaule romaine: Rituels et pratiques alimentaires*, Montagnac 2008, 255-266.

CIMRM *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*

Clauss, Manfred, *The Roman Cult of Mithras: The God and his Mysteries*, Trans. R. L. Gordon, Routledge, New York 2001.

Cumont, Franz, *The Mysteries of Mithra*, London 1903.

Demougeot, E., "Paganus Mithra et Tertullien in Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur", *Studia Evangelica*, 3 (1), 1961, 354-365.

Geden, A. S., *Select Passages Illustrating Mithraism*, Londra, 1925

Guarducci, M., "Il graffito Natus prima luce nel mitreo di St. Prisca", Ed.

Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae*, Leiden 1979, 153-171.

Guenon, Rene, *İnisiyasyona Toplu Bakışlar I-II*, İstanbul, 2010.

Freke, Timothy, Gandy, Peter, *İsa'nın Gizemleri Gerçek İsa Bir Pagan Tanrısı mıydı?*, Çev. Aslı Bengisu, Ayna Yayınları, İstanbul 2005.

King, A., "Animal Remains from Temples in Roman Britain", *Britannia*, 36, 2005, 329-369.

Kinsley, Peter, *Ancient Philosophy, Mystery, and Magic: Empedocles and Pythagorean Tradition*, Oxford University Press, 1995.

Le Glay, M., “La ΔΕΞΙΩΣΙΣ dans les Mystères de Mithra”, Ed. Ugo Bianchi, *Mysteria Mithrae*, Leiden 1979, 279-304.

Murray, M. A., *Egyptian Religious Poetry*, Londra, 1949.

Panagiotidou, Olympia, “The Cognitive Route of ‘Star Talk’: The Scene of Tauroctony as a System of Signs”, *Pantheon*, 7/1, 2012, 70-78.

Panagiotidou, Olympia, & Beck, Roger, *The Roman Mithras Cult: A Cognitive Approach*, Bloomsbury Academic, 2017.

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1717564>

**KHAMMANENE STRATEGIASININ HELLENİSTİK DÖNEM
KAPPADOKIA KRALLIĞI'NDAKİ YERİ,
KAMAN-KALEHÖYÜK KÜLTLERİNİN BULUNTULAR
ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ***

Neşe YAMAN*

Özet

Hellenistik Dönem Khammanene *Strategiasının*, Kırşehir ili, Kaman ilçesine bağlı Çağırkan beldesi sınırlarında yer alan, Kaman-Kalehöyük'ün de içerisinde bulunduğu bölgeyi kapsadığı antik kaynaklarda aktarılmaktadır. Kappadokia Krallığı'nın kuzeybatı sınırını oluşturan Khammanene Strategiası, Strabon'a göre, Kappadokia'nın Pontos sınırında ve Tauros'a kadar uzanan dağlık bir bölgedir. Kuzey-Güney ve Doğu-Batı yönlerinde ulaşım kolaylığı sebebiyle stratejik bir öneme sahip olduğu anlaşılan bölgenin, Hellenistik Dönem Kappadokia Krallığı içerisindeki yeri incelenecektir. 1986 yılından günümüze uzanan, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü tarafından Kaman-Kalehöyük'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları, Hellenistik Döneme ait yerleşim tabakalarının ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Ayrıca kazılarda ele geçen arkeolojik ve nümismatik bulgular ile tespit edilebilen kült alanları kentin inanç yapısı hakkında kısıtlı da olsa yorum yapmamıza imkân sağlamaktadır. Hellenistik Dönem boyunca bölgedeki yerel kültürlerin, Hellenizm'in dini pratiklerini ne ölçüde benimsediği, bunların sürekliliği ve değişimi nümismatik ve arkeolojik bulgular çerçevesinde, antik kaynaklarla da desteklenerek tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kappadokia Krallığı, Khammanene Strategiası, Hellenistik Dönem, Kaman-Kalehöyük, Tanrı, Kült.

**THE ROLE OF THE KHAMMANENE STRATEGIA IN THE HELLENISTIC PERIOD
KINGDOM OF CAPPADOCIA: AN EVALUATION BASED ON THE FINDS OF THE
KAMAN-KALEHÖYÜK CULTS**

Abstract

The Hellenistic-period Chammanene Strategia encompasses the region within the borders of Çağırkan village, located in the Kaman district of Kırşehir province, and includes Kaman-Kalehöyük as part of its territory. According to Strabo, the Chammanene Strategia, which forms the northwestern border of the Kingdom of Cappadocia, is a mountainous region on the Pontic border of Cappadocia, extending toward the Taurus Mountains. The region, which

* Bu çalışma, 19-20 Aralık 2024 tarihlerinde düzenlenen "Her Yönüyle Kaman Sempozyumu"nda sunulmuş olan bildiri metninin geliştirilmiş halidir.

* Doktorant, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, neseyamn@gmail.com, ORCID: 0009-0003-8877-4966

appears to have held strategic importance due to its accessibility in both north-south and east-west directions, will be examined in terms of its position within the Hellenistic-period Kingdom of Cappadocia. Since 1986, excavations conducted by the Japanese Institute of Anatolian Archaeology at Kaman-Kalehöyük have revealed settlement layers dating to the Hellenistic Period. Additionally, the archaeological and numismatic findings, along with the cult sites identified during these excavations, allow for limited commentary on the city's belief structure. The extent to which local cults in the region adopted Hellenistic religious practices, as well as the continuity and syncretism of these practices, will be analyzed within the framework of available epigraphic, numismatic, and archaeological evidence, supported by ancient literary sources.

Keywords: Chamanene Strategias, Cult, Kingdom of Cappadocia, God, Hellenistic Period, Period.

Giriş

Orta Anadolu'da, yol ağlarına hâkim konumu sebebiyle stratejik bir öneme sahip olan Kappadokia'nın, yönetim bölgeleri içerisinde yer alan *Khammanene Strategiası*, yapılan kazı ve araştırmaların ortaya çıkardığı kadarıyla, tarihi boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Kappadokia Krallığı'nın kuzeybatı sınırını oluşturan bölge içerisinde bulunan Kırşehir ili, Kaman ilçesine bağlı Çağırkan beldesinde bulunan Kaman Kalehöyük'te, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü kazı başkanı Sachihito Omura ve ekibi tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, kentin tarihi ve kültürel yapısı hakkında bulgulara ulaşılmıştır. 1986'dan günümüze kadar sürdürülen kazı çalışmalarında, Osmanlı Dönemi'nden Eski Tunç Çağı'na kadar inen, 4 ana tabaka tespit edilmiştir; I. Tabaka – *Osmanlı ve Bizans Dönemi*, II. Tabaka – *Hellenistik Dönem ve Demir Çağı*, III. Tabaka – *Geç ve Orta Tunç Çağı*, IV. Tabaka – *Erken Tunç Çağı*'dır¹.

Hellenistik Dönemde Kaman-Kalehöyük'teki yerleşim ve kalıntılar hakkında çalışmalar mevcuttur. Bu döneme ait buluntularla ilgili ilk çalışmalar kazı başkanı S. Omura² tarafından yapılmıştır. Kazı ekibinden K. Matsumura, 2005 yılında doktora tezinde Kaman-Kalehöyük Demir Çağı seramiklerini incelemiştir³. 2000 yılında *Andreas Oettel* tarafından "*Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük*" adlı çalışma kazı buluntusu sikkeler üzerine yapılmıştır. Çalışmada kazı başlangıcından 2000 yılına kadar bulunmuş olan 22 sikkeden 19

¹ Sachihito Omura, "Kaman-Kalehöyük 2018-2019 Kazı Çalışmaları", 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt 4, 2022, s. 139-154.

² Sachihito Omura, "1987 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST X/I, 1989, s. 353- 369.; Sachihito Omura, "1989 Yılı Kaman- Kalehöyük Kazıları" KST XII/I, 1991, s. 427- 442.; Sachihito Omura, "1992 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST XV/I, 1994, s. 271- 292.; Sachihito Omura, "Kalehöyük Excavations in Central Anatolia", In S. R. Steadman and J. G. McMahon (Eds.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford, 2011, pp. 1094-1011.

³ Kimiyoshi Matsumura, *Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Grundlage der Ausgrabung von Kaman-Kalehöyük*. Freien Universität Berlin, Unpublished Ph.D. thesis, 2005.

tanesi çalışılmıştır. *Kat. No 1-5 Hellenistik Dönem, Kat. No 6-14 Roma İmparatorluk Dönemine, Kat. No 15-19 ise Bizans Dönemine tarihlendirilir*⁴. 2001 yılında *Melih Arslan* tarafından “*Kapadokya Krallığı Kaman Drahmi Definesi 1997*” adlı çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada 1997’de Kaman civarındaki köylüler tarafından bulunan definedeki Kappadokia krallarına ait 43 drahmi çalışılmıştır⁵. Bu çalışmalarda Hellenistik Dönemde Kaman-Kalehöyük’teki idari, ekonomik ve kültürel yönler ele alınmışsa da inanç yapısı ve kültürler hakkında bilgiler sınırlıdır. Bu çalışmada, kısıtlı da olsa mevcut kaynaklar incelenerek tanrı ve kültürler tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Hellenistik Dönem Kappadokia Krallığı’nda Khammanene Stratejisinin Yeri

Kappadokia bölgesi Hellenistik Dönem öncesi 200 yıldan fazla Pers hakimiyetine sahne olmuştur. MÖ VI. yy’da Herodotos’a göre; Med kralı Kyaxares ve Lydia kralı Alyattes arasında Halys kavsinde beş yıl süren bir savaş meydana gelmiş, 585’te Halys Nehri sınır kabul edilerek barış antlaşması imzalanmıştır⁶. MÖ 547-6 yılında Akhaimenid kralı Kyros, Lydia kralı Kroisos’u Kappadokia bölgesinde Pteria’da⁷ yapılan savaşların devamında Sardeis’te yenilgiye uğratmıştır. Bu seferler sonucu Kappadokia da dâhil bütün Anadolu Akhaimenid egemenliğine girmiş⁸ ve beş satraplığa ayrılmıştır. Akhaimenid kraliyet yazıtlarında, Kappadokia adının ilk kez Dareios’un Behistun Kitabesi’nde, eski Farsça *Katpatuka*, Akadca çivi yazısı karşılığı *Kappadukka* şeklinde geçtiği ve toplam yirmi üç satraplık olduğu görülmektedir⁹.

Kaman-Kalehöyük kazılarında, II. Tabakada ele geçen ve MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Lidya tipi ok uçları, Kyros ve Kraiosos arasındaki savaşın bölgedeki arkeolojik izleri olarak yorumlanabileceği gibi; MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Akhaimenid tipi ok uçlarının¹⁰ varlığı da Akhaimenidlerin bölgedeki askeri faaliyetlerine işaret etmektedir.

⁴ Andreas Oettel, “Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük”, *Anatolian Archaeology Studies*, 9, 2000, s. 137-146.

⁵ Melih Arslan, “Kapadokya Krallığı Kaman Drahmi Definesi 1997”, Cevdet Bayburtluoğlu için yazılar, *Günışığında Anadolu*, Homer Kitabevi, 2001, s. 2-18.

⁶ Herodotos, 1.74. Herodotos 1.72’de ayrıca, Hellenlerin Kappadokialılara Syrialılar dediklerini ve Akhaimenid hakimiyeti öncesinde Kappadokia’nın Medlere bağlı olduğunu bildirir.

⁷ Herodotos, 1.76.; (Pteria) Kerkenes Antik kentinin başlarda Med yerleşimi olabileceği düşünülmüşse de son kazılarla ele geçen bulgulardan Phrygia yerleşimi olduğu tespit edilmiştir, Kerkenes Antik Kenti ve son yapılan kazılar sonrası bölgede, Akhaimenid öncesi Med yerleşimi olmadığına dair detaylı bilgi için bkz; <https://sciences.ucf.edu/anthropology/kerkenes/bibliography/> (10.04.2024).

⁸ Herodotos, 1.75-85.; Ksenophon, *Kyropaedia*, 7.4.16.

⁹ Rüdiger Schmitt, *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text*, 1991, s. 48-72.

¹⁰ K. Yukishima, “Scythian Bronze Arrowhead from Kaman-Kalehöyük”, *Anatolian Archaeology Studies*, 1, 1992, 89-100.

MÖ 6.-4. yüzyıllar arası Kappadokia'ya hâkim olan Akhaimenidler tarafından, kralın akrabaları ve Pers soyluları bölgenin önemli kentlerine yerleştirilmiş ve satrap olarak görevlendirilmişlerdir. Hellenistik Dönem Kappadokia Krallığı'nın kurucusu Ariarathes hanedanının da bu yerleştirilen pers soylularından olduğu anlaşılmaktadır¹¹. Antik kaynaklardan, Akhaimenid krallarının Kappadokia bölgesine atamış olduğu satraplar¹² hakkında bilgi edinilmektedir. Bunlardan en çok bilgi sahibi olduğumuz Datames, Pers yönetimine karşı giriştiği bireysel isyanın yanı sıra, MÖ 362/1'de "*Büyük Satraplar Ayaklanması*" olarak adlandırılan isyana, komşu satraplıklarla beraber katılmıştır. İsyân 360 yılında bastırılmış, Datames öldürülmüştür¹³. Bu isyanın yol açtığı güvenlik kaygısı sebebiyle olsa gerek, MÖ 360 yılından sonra Makedonlular gelmeden önceki bir tarihte Kappadokia Satraplığı, Pontos Kappadokia'sı ve Asıl (Büyük) Kappadokia olarak iki ayrı satraplık haline getirilmiştir¹⁴.

Anadolu'daki Pers egemenliğine son verip Hellenistik Dönemi başlatan Büyük İskender, Anadolu seferinde Halys'in güneyinde kalan Asıl Kappadokia bölgesini ele geçirmiş ve buraya Sabiktas'ı satrap olarak atamıştır¹⁵. Fakat bölgenin kuzey kesiminde Gaziura merkezli Pontos Kappadokia'sını elinde bulunduran I. Ariarathes (MÖ 332-323) yaklaşık MÖ 332 yılında bağımsızlığını ilan etmiş, Gaziura¹⁶ (**Resim 1**) ve Sinope'de kendi adına, Aramice lejantlı sikkeler darp ettirmiştir¹⁷. MÖ 323 yılında İskender'in ölümünden sonra, önde gelen generallerin Babylon'da yaptığı kongrede bölgenin yönetimi Perdikkas'a

¹¹ Diodoros, *Bibliothēke*, 31.19.1-2. Kappadokia Krallığı'nın kurucusu olan Ariarathes Hanedanlığının Pers kökenli olduğuna dair Diodoros şunları aktarır; "*Kappadokia kralları kendilerinin Mag'ı öldüren yedi Perslerden birinin soyundan geldiklerini kanıtlayarak, soy bakımından Persli olduklarını ve Kyros'un soyundan geldiklerini anlatırlar. Kyros'un babası, Kambyzes'in Atossa adlı bir kız kardeşi olduğu ve onunla Kappadokia kralı Pharnakes'in Gallos adında bir çocukları olduğunu ve bundan da Smerdis doğduğunu, onun da Artamnes, ve Artamnes'in de cesaret ve yiğitlik bakımından seçkin ve yedi Perslerden birisi olan Anaphas adlı çocuğu oldu. Kyros'a ve Anaphas'a soylarını bu şekilde dayandırırılar... Perslere vergi vermezler ve başarılarından dolayı Kappadokia'nın yönetimi ona verilmiştir.*" Diodoros ayrıca, Datames'in Kappadokia krallığının kurucusu Ariarathes'in atası olduğunu belirtir.

¹² Grekçe Σατράπης-Satrap, ilk olarak I. Dareios'un Behistun Kitabesinde Xšaθçaπαῶαν - Khshahthrapavan-Xsaçapavan (Krallığın koruyucusu) olarak geçer.

¹³ Cornelius Nepos, *Datames*.

¹⁴ Strabon, 12.1.4. "τὴν δὲ Καππαδοκίαν εἰς δύο σατραπείας μερισθεῖσαν ὑπὸ τῶν Περσῶν παραλαβόντες Μακεδόνες περιεῖδον τὰ μὲν ἐκόντες τὰ δ' ἄκοντες εἰς βασιλείας ἀντὶ σατραπειῶν περιστᾶσαν: ὧν τὴν μὲν ἰδίως Καππαδοκίαν ὠνόμασαν καὶ πρὸς τῷ Ταύρῳ καὶ νῆ Δία μεγάλην Καππαδοκίαν, τὴν δὲ Πόντον, οἱ δὲ τὴν πρὸς τῷ Πόντῳ Καππαδοκίαν."

¹⁵ Arrianus, *Anabasis*, 2.4.2.

¹⁶ Bkz. Katalog 1.

¹⁷ Diodoros, 18.16.1-2; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim yay., İstanbul, 2015, s. 162.*

verilmiş, I. Ariarathes ve ailesi Perdikkas tarafından öldürülmüştür¹⁸. Perdikkas'ın I. Ariarathes ve ailesini öldürdüğü saldırıdan, evlat edindiği yeğeni II. Ariarathes Armenia'ya kaçarak kurtulur. Perdikkas daha sonra, Kappadokia, Paphlagonia ve Karadeniz'in güneyine kadar olan bölgelerin idaresini Eumenes'e bırakmıştır¹⁹. MÖ 321 yılında Triparadeisos'ta yapılan kongrede Kappadokia Bölgesi Nikanor'a verilmiştir²⁰. Nikanor'dan sonra, bölgenin yönetimi Antigonos'a geçmiştir. MÖ 301 yılındaki Ipsos (Sipsin) Savaşı'nda Antigonos yenilmiş ve toprakları Lysimakhos'a geçmiştir. MÖ 281 yılında Korupedion Savaşı'nda ise Lysimakhos, Seleukos Nikator'a yenilmiş ve Kappadokia'da Seleukos egemenliği başlamıştır²¹. I. Ariarathes'in öldürüldüğü MÖ 323 yılından MÖ 281 yılına kadar geçen süre Kappadokia'da Diadokhlar arasındaki savaşlara ve Makedon hakimiyetine sahne olmuştur. Kaman-Kalehöyük kazılarında bulunmuş olan, Drahmi biriminde Kolophon ve Sardeis darplı *Posthumus* III. Aleksandros sikkeleri (**Resim 4-5**)²² ile darphanesi ve hükümdarı bilinmeyen, bronz, Makedon kalkanı ve kaskı tasvirli bir diğer sikke (**Resim 6**)²³ ve benzerleri Kültepe²⁴ kazılarında da ele geçmiş olan *Posthumus* III. Aleksandros sikkeleri, Kappadokia bölgesinde Makedon hakimiyetini belgeler niteliktedir.

MÖ 301 yılındaki Ipsos Savaşı'nı fırsat bilen II. Ariarathes (MÖ 301?-280?), Armenia kralının yardımıyla Kappadokia'yı ele geçirmiştir²⁵. II. Ariarathes hakkında mevcut kaynaklardan bilinen tek şey yönetimi üç oğlundan en büyüğü

¹⁸ Appianus, *The Roman History*, 12. 2. 8.

¹⁹ Plutarkhos, *The Life of Eumenes*, 3. 3-4.; Diodoros, 18.3.

²⁰ Diodoros, 18.39.5-7. "τῶν δὲ πρὸς τὴν ἄρκτον κεκλιμένων Καππαδοκίαν μὲν Νικάνορι, Φρυγίαν δὲ τὴν μεγάλην καὶ Λυκίαν Ἀντιγόνῳ."

²¹ Oğuz Tekin, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 7-8.*

²² Bkz. Katalog 4-5. Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 137-147, kat. no. 1-2.

²³ Bkz. Katalog 6. Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 137-147, kat. no.3.

²⁴ Zeynep Çizmeli Öğün, "2006-2007 Yılları Arasında Kültepe Kazılarında Ele Geçen Sikke Buluntuları" *Anadolu/Anatolia* 31, 2006, s. 35-41, kat. no. 1. dn. 8.

²⁵ Diodoros, 31.19.4-5. Bu konuda Diodoros şunları aktarır; "I. Ariarathes ölünce Armenia'ya çekilen oğlu II. Ariarathes, Eumenes ve Perdikkas ölünce, Antigonos ve Seleukos başka işlerle meşgulken, Armenia kralı Ardoates tarafından verilen bir orduyla Makedonluları şehirden attı ve Amyntas'ı öldürüp babasından kalan yönetimi tekrar ele aldı." "καὶ καταπολεμηθέντος Ἀριαράθου πεσόντος τε ἐν τῇ μάχῃ, αὐτὴ τε ἡ Καππαδοκία καὶ τὰ πλησιόχωρα αὐτῆς ἔπεσεν ὑπὸ Μακεδόνας. Ἀριαράθης δὲ ὁ τοῦ προβασιλευκότος υἱὸς ἀπελπίσας κατὰ τὸ παρὸν ἀποχωρεῖ μετ' ὀλίγων πρὸς τὴν Ἀρμενίαν. μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον τῶν περὶ τὸν Εὐμένη καὶ Περδίκκαν τελευτησάντων, Ἀντιγόνου δὲ καὶ Σελεύκου περισπωμένων, λαβὼν δύναμιν παρὰ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀρμενίων Ἀρδοάτου, τὸν μὲν τῶν Μακεδόνων στρατηγὸν Ἀμύνταν ἀπέκτεινεν, ἐξέβαλε δὲ καὶ Μακεδόνας ταχέως τῆς χώρας, καὶ τὴν οἰκίαν ἀρχὴν ἀνεκτέσαστο."

olan Ariaramnes'e devrettiğidir²⁶. Ariaramnes'in (MÖ 280-220?) başlangıçta, Seleukos krallığına bağlı *Hypaithros*²⁷ olarak Tyana'da bulunduğu, *ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΑΡΙΑΡΑΜΝΟΥ ΤΥΑΝΑ* lejantlı ve ön yüzde *tiaralı* kral büstü, arka yüzde atlı süvari (kral) betimli, Kappadokia'da Yunanca kullanımının ilk örneği olan sikkelerinden (**Resim 2**) anlaşılmaktadır. MÖ 255? yılında, Seleukos kralı II. Antiokhos Theos'un kızı Stratonike ile evlenen ve bir süre babası Ariaramnes ile ortak hüküm süren III. Ariarathes, (MÖ 255-220), Kataonia'yı topraklarına kattıktan sonra²⁸ Tyana, Kybistra, Anisa/Hanisa ve Morima yer adlarının bulunduğu bir dizi bronz sikke darp ettirmiştir. Ayrıca kendi adına darp ettirdiği, bronz sikkelerinde ilk defa *ΒΑΣΙΛΕΩΣ*²⁹ (**Resim 3**) unvanını kullanarak krallığını ilan etmiştir³⁰.

Hellenistik dönemde Kappadokia Krallığı'nın sınırları, günümüzde kabaca Orta Anadolu'dur. Antik kaynaklarda belirtildiği şekliyle ise; Kuzeyde Pontos, Güneyde Kilikia, Batıda Galatia ve Pamphylia ve Doğuda Armenia ve Kommagene ile çevrilidir³¹.

Kappadokia bölgesi, Hellenistik dönemde on bir *strategia*'dan oluşmaktadır. *Strategia*; Hellenistik dönemde krallar tarafından, bölgelere ayrılmış kentlere atanan *strategos*ların, bu yetkiyi kullanmasına verilen isimdir. *Strategos*ların, görevli oldukları bölgelerde askeri yetkilerinin yanı sıra, yasa tasarısı sunma, dini ritüellerde bulunma ve idari işleri yürütmekle sorumlu oldukları bilinmektedir³². III. Ariarathes'le başlayan Kappadokia Krallığı'nın, hangi kral döneminde *strategialara* ayrıldığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat Strabon, Kappadokia'nın Arkhelaos'tan önceki krallar zamanında *Melitene*, *Kataonia*, *Kilikia*, *Tyanitis*, *Garsaurisitis*, *Lauiansene*, *Sargarausene*, *Saraouvene*, *Khammanene* ve *Morimene* isimlerinde on *strategiası* (**Resim 10**) olduğunu ve Roma'nın on birinci *strategia* olarak Kilikia Trakheia bölgesini Arkhelaos'a verdiğini belirtir³³.

²⁶ Diodoros, 31. 19. 6. "τούτω δὲ τριῶν παίδων γενομένων, παρέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ πρεσβύτατος Αριάρμνης", *Ariaramnes* ismi *Ariamnes* şeklindedir.

²⁷ Panagiotis Iossif and Catharine Lorber, "Hypaithros: A Numismatic Contribution to The Military History of Cappadocia", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 59, H. 4 Franz Steiner Verlag, 2010, s. 432-447.

²⁸ Strabon, 12.1.2. III. Ariarathes, gelenekleri Kappadokia ile benzer Kataonia'yı krallığın topraklarına katmıştır.

²⁹ Bkz. Katalog 4.

³⁰ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 164.

³¹ Ptolemaios, *Geographica*, 5.6.1.; Strabon, 12.2.10.

³² Çisem Çağ, "Bir Kent Memuriyeti Olarak *Stratēgia*: Anadolu Kentlerinde Hellenistik Dönem *Strategos*'ları", *Phaselis*, Sayı III., 2017, s. 281-295.

³³ Strabon, 12.1.4. "τῆς δὲ μεγάλης Καππαδοκίας νῦν μὲν οὐκ ἴσμεν πῶς τὴν διάταξιν: τελευτήσαντος γὰρ τὸν βίον Ἀρχελαοῦ τοῦ βασιλεύσαντος, ἔγνω Καῖσάρ τε καὶ ἡ σύγκλητος ἐπαρχίαν εἶναι Ῥωμαίων αὐτήν. ἐπ' ἐκείνου δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων εἰς δέκα

Hellenistik Dönem Khammanene Strategiası, her ne kadar sınırları tam olarak tespit edilememiş olsa da Kaman-Kalehöyük'ün de içerisinde bulunduğu bölgeyi kapsadığı antik kaynaklardaki bilgilerden çıkarılabilir. Ptolemaios'a göre, Khammanene Strategiası'nda *Zama*, *Andraka*³⁴, *Gadasena*, (*Ouadata*)*Vadata*, *Sarvena* (*Aquae Sarvenae*)³⁵, *Odoga*, *Parnassos*³⁶ kentleri bulunmaktadır³⁷. Koyuncu, bu kentlerden *Zama*'nın, French tarafından Cemele Yassihöyük'e, Miller tarafından Kaman'ın Karakaya köyüne lokalize edildiğini aktarır ve Tabula Peutingeriana'daki yön ve mesafe hesabına göre, *Zama*'nın Kaman Karakaya köyü olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtir³⁸. Plinius, Kappadokia'nın bölgelerini sayarken *Khammanene*'nin Phrygia sınırını oluşturan Strategialardan biri olduğunu aktarır³⁹. Kappadokia Krallığı'nın kuzeybatı sınırını oluşturan Khammanene Strategiası, Strabon'a göre, Kappadokia'nın Pontos sınırında ve Tauros'a kadar uzanan dağlık bir bölgedir, en batı ucunda Dasmenda kalesi bulunur⁴⁰. Bazı araştırmalarda *Dasmenda*, Kaman Kuşkalesi'ne lokalize

στρατηγίας διηρημένης τῆς χώρας, πέντε μὲν ἐξητάζοντο αἱ πρὸς τῷ Ταύρῳ, Μελιτηνὴ Καταονία Κιλικία Τυανῖτις Γαρσαυρίτις, πέντε δὲ λοιπαὶ Λαουιανσηνὴ Σαργαραυσηνὴ Σαραουηνὴ Χαμμανηνὴ Μοριμηνή. προσεγένετο δ' ὕστερον παρὰ Ρωμαίων ἐκ τῆς Κιλικίας τοῖς πρὸ Ἀρχελαίου καὶ ἑνδεκάτῃ στρατηγία, ἡ περὶ Καστάβαλά τε καὶ Κύβιστρα μέχρι τῆς Ἀντιπάτρου τοῦ ληστοῦ Δέρβης, τῷ δὲ Ἀρχελαίῳ καὶ ἡ τραχεῖα περὶ Ἐλαιούσσαν Κιλικία καὶ πᾶσα ἡ τὰ πειρατήρια συστησαμένη."

³⁴ Margherita Cassia, Cappadocia Romana. Strutture urbane e Strutture Agrarie alla Periferia dell'impero, Catania Edizioni del Prisma, 2004, s.105. Andrappa olarak geçer ve Keleş Höyük olabileceği belirtilir. Ayrıca bkz. Koyuncu, Eski Yunan ve Roma Dönemi'nde Kappadokia Bölgesi, s. 382.

³⁵ Cassia, Cappadocia Romana..., s. 106, Cassia, Aquae Sarvenae'nin Kırşehir olabileceği belirtilir. Koyuncu, Eski Yunan ve Roma Dönemi'nde Kappadokia Bölgesi, s. 383-384. Koyuncu ise, son yapılan kazılar sonucu Sarıkaya-Terzili Hamam'a lokalize edildiğini belirtir.

³⁶ Koyuncu, Eski Yunan ve Roma Dönemi'nde Kappadokia Bölgesi, s.385-387.; Cassia, Cappadocia Romana..., s. 107-108. Ankara ili Şereflikoçhisar ilçesinin eski ismi Parlasan, yeni ismi Değirmenyolu olan mevkiine lokalizedir ve Hitit dönemindeki isminin Parnassa olduğu bilinmektedir.

³⁷ Ptolemaios, Geographia, 5.6.12. Khammanene Strategiası'nın kentleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Koyuncu, Eski Yunan ve Roma Dönemi'nde Kappadokia Bölgesi, s. 378-389.

³⁸ Koyuncu, Eski Yunan ve Roma Dönemi'nde Kappadokia Bölgesi, s. 381.

³⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, 6.3. "Cappadociae pars praetenta armeniae maiori melitene vocatur, commagenis cataonia, phrygiae garsauritis, sargaurasana, cammaneni, galatiae morimene, ubi determinat eas cappadox amnis, a quo nomen traxere antea leucosyri dicti."

⁴⁰ Strabon, 12.2.10. "ὅριον δ' ἐστὶ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας ὁρεινὴ τις παράλληλος τῷ Ταύρῳ, τὴν ἀρχὴν ἔχουσα ἀπὸ τῶν ἐσπερίων ἄκρων τῆς Χαμμανηνῆς, ἐφ' ἧς ἰδρύεται φρούριον ἀπότομον Δασμένδα, μέχρι τῶν ἑωθινῶν τῆς Λαουιανσηνῆς. στρατηγίαι δ' εἰσὶ τῆς Καππαδοκίας ἡ τε Χαμμανηνὴ καὶ ἡ Λαουιανσηνὴ". "Pontos ile Kappadokia'nın sınırı Tauros'a paralel dağlık bir bölgedir ve buranın başlangıcı Khammanene'nin batı hudutlarıdır (tepeleridir), ki buranın üzerinde dik bir kale olan Dasmenda vardır, Laviansene'nin doğu hudutlarına kadar uzanır. Khammanene ve Laviansene de Kappadokia'nın strategialarıdır".

edilmektedir⁴¹. Jones, Kappadokia Krallığındaki strategis isimlerinin soy ya da topluluk adlarına dayalı olduğunu, sadece Tyanitis (Tyana) ve Garsauritis'in (Garsaura) yer isminden geldiğini belirtir⁴². Bu doğrultuda Khammanene de soya dayalı bir isim olmalıdır. Şahin ise, 1485 yılı Osmanlı Arşivi Tahrir Defterlerinde, Kaman'ın aşiret ismi olduğunu ve Kaman ilçesinin isminin bu aşiretten gelmiş olduğunu aktarır. Ayrıca Kaman adının, Kırgızların Manas ve Semetey Destanlarında "*Kaman, Kız kaman, Kal kaman*" olarak efsanevi bir kahraman ismi olduğunu, Anadolu'ya gelişinin Orta Asya'dan yapılan göçler sonucu olabileceğini belirtir⁴³. Aradan binlerce yıl geçmiş olmasına rağmen, her iki ismin de soy ya da topluluk adından geldiği düşüncesi önemlidir ve etimolojik açıdan detaylı çalışmaların yapılması ile netlik kazanabilir. Gelecek dönemlerde yapılacak olan kazılar ve ulaşılan buluntular, Khammanene isminin ve bölgenin yönetiminin açıklığa kavuşturulması açısından önem arz etmektedir.

2. Buluntular Üzerinden Kaman-Kalehöyük'te Tanrı ve Kültler

Hellenizm, Doğu kültürleri ile Hellen-Makedon kültürünün etkileşimi sonucu, dini, siyasi, ekonomik ve sosyal hayatta yaşanan dönüşümleri kapsamaktadır. Hellenizm ile öne çıkan kültürlerin arka planını saptamak için, Hellenistik Dönem öncesinde Kappadokia coğrafyasında yaşayan yerel inançlara bakmak gereklidir. Antik dönem insanının yaşamında bulundukları bölgenin coğrafi şartları belirleyici olmuştur. Epigrafik, numismatik ve antik kaynaklarda, Kappadokia bölgesinin en önemli dağı olan Erciyes'in kutsandığı Dağ Kültü'nün⁴⁴, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden Geç Roma Dönemi'ne kadar, Kappadokia'nın başkenti Kaisareia başta olmak üzere bölge genelinde en uzun soluklu kült olduğu görülmektedir. Orta ve Geç Tunç Çağı'nda (MÖ 2000-1200) Hitit İmparatorluğu idaresinde olan Kappadokia, Erken ve Orta Demir Çağı'nda (MÖ 1200-600) ise, Phrygler ve Tabal Krallıkları'nın hâkimiyeti altındaydı. Phrygialıların inanç yapısında en önemli kült Tanrıça Matar/Kybele'dir. Doğa ve bereketi simgeleyen, hayvanların egemeni olan Tanrıça Kybele'ye genellikle dağ başlarında ve kayalık kutsal alanlarda tapınılmıştır⁴⁵. Tabal Krallıkları'nın inanç yapısı da coğrafi özelliklerin ve

⁴¹ Koyuncu, Dasmenda Kalesinin lokalizasyonunun önemli olduğunu, Talbert ve TIB'da, Tzamandos olarak geçen yerin Kaman ilçesindeki Kuşkalesi olarak lokalize edildiğini belirtir. Koyuncu, *Eski Yunan ve Roma Dönemi'nde Kappadokia Bölgesi*, s. 379.

⁴² A.H.M. Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, London, Oxford University Press, 1971, s.177; Koyuncu, *Eski Yunan ve Roma Dönemi'nde Kappadokia Bölgesi*, s. 278.

⁴³ İlhan Şahin, "From Tribe to Town: The Early History of Kaman", *Journal of Turkic Civilization Studies*, No.2, Bishkek, 2006, 201-209.

⁴⁴ Kappadokia'da Dağ kültü hakkında bkz. Nezahat Baydur, *Anadolu'daki Kutsal Dağlar Dağ-Tanrılar: Klasik Çağ*, Graphis Yayınları, 1994.

⁴⁵ Lynn E. Roller, "Frig Dini ve Kült Uygulamaları", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, Y.K.Y., İstanbul, 2007, s. 141-148.

ihtiyaçların şekillendirdiği bir karaktere sahiptir. Baş tanrı, *Fırtına Tanrısı Tarhunt/Tarhunzas*'tır. İkonografik ve yazılı kaynaklardan tespit edilen Tanrı *Tarhunt*, çoğunlukla bereketin ve tarımdaki verimin artırıcısı, *üzümleri olgunlaştıran ve üzüm bağlarını koruyan* olarak tapınım görmüştür. Tabal Dönemi'nin en önemli tanrıçaları ise *Hepat* ve *Kubaba*'dır. Ana Tanrıça Kubaba Kültünün, Asur Ticaret Kolonileri Dönemine kadar gittiği kaynaklardan tespit edilebilmektedir ve Tanrı *Tarhunt* ile beraber bereket kültlerinde, çoğunlukla da cezalandırıcı vasfı ile anılmaktadır⁴⁶.

200 yıldan fazla Kappadokia Bölgesine hâkim olan Akhaimenid Dönemi'nde ise, yerel inançlar devam etmekle birlikte, bölgeye yerleştirilen Pers soyluları ve yönetici sınıfın yakınında bulunan yerel elitlerin, özellikle günümüz Kayseri, Aksaray ve Nevşehir dolaylarında, Akhaimenid inanç yapısında baskın olan Tanrı Ahura Mazda ve Ateş Kültü'nden etkilendiğini gösteren epigrafik, arkeolojik ve yazılı kaynaklar mevcuttur. Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Kappadokia Bölgesi'nde de Pers Tanrıçası Anahita-Anaitis'in varlığı Ortaköy (Nitalis) Yazıtı⁴⁷ ve Aksaray Yeşilova, Büyüktaşlı Höyük Yazıtından⁴⁸ anlaşılmaktadır.

Kaman-Kalehöyük'te inanç göstergesi en erken tarihli buluntu, höyüğün Neolitik Dönemin son safhasına tarihlendirilen III. Tabakada ele geçen Ana Tanrıça ya da tanrıçaya adak olarak sunulmuş olabilecek bir kadın heykelciğidir (**Resim 7**). S. Omura, Kaman-Kalehöyük'te bulunan bu figürinin Neolitik kültürün Kızılırmak kavsinde de yayıldığını ispatı olduğunu belirtir⁴⁹. Phrygia kültür çevresine dâhil olduğu anlaşılan höyükte⁵⁰, bu döneme ait inanç göstergesi olabilecek bir buluntu yoktur.

Kaman-Kalehöyük'te II. tabaka Demir Çağı'na (MÖ 1200-330) tarihlendirilir. II. tabaka kendi içerisinde Phrygia, Lydia, Akhaimenid ve Hellenistik dönem olarak 4 yapı katına ayrılmıştır. Lydia-Akhaimenid dönemine tarihlendirilen IIa 3-5 yapı katında *megaron* tipi yapının (**Resim 8**) varlığı dikkat çeker⁵¹. Anadolu'da bilinen ilk megaron yapı, Troya I (MÖ 3000-2500) evresinde bulunmuştur. Tapınak-saray olarak adlandırılan bu yapılar, Troya'da Tunç Çağı boyunca MÖ 1200'lere kadar tüm ana katmanlar ve alt yapı katlarında kent

⁴⁶ Tanrı Tarhunt ve Tanrıça Kubaba yazıtları hakkında detaylı bilgi için bkz: J. David Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, (CHLI), Vol. I., 2000.

⁴⁷ SEG 41: 1417. <https://epigraphy.packhum.org/text/287360?&bookid=172&location=1630>

⁴⁸ Murat Aydas, "A Priest of the Goddess Ma at Komana", EA 34, 2002, 23-27.; C. P. Jones, "A Roman Will in Cappadocia", EA 37, 2004, 95-100.

⁴⁹ Sachihiro Omura "2007 yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST 30, Cilt 3, 2009, s.200.

⁵⁰ Kimiyoshi Matsumura, "On the Manufacturing Techniques of the Iron Age Ceramics from Kaman-Kalehöyük (II): The Cultural Influence of Phrygia at Kaman- Kalehöyük" *Anatolian Archaeology Studies*, 10, 2001, s.108.

⁵¹ Omura, "Kalehöyük Excavations in Central Anatolia", s. 1099.

mimarisinin belirleyici imgesi olmuştur⁵². Hellen tapınak modelinin prototipi olarak kabul edilen megaron yapı tipinin kökeni konusunda Müller, yapının Yunanistan ve Miken kökenli olduğunu belirtirken⁵³, Işık ise, Troya'nın da göstermiş olduğu üzere, kökeninin Anadolu'da çok eski dönemlere dayandığını belirtir⁵⁴. Demir Çağı'na gelindiğinde ise Phrygia başkenti Gordion'da devam eden megaron yapı tipinin, coğrafi ve kültürel yakınlıktan dolayı Kaman-Kalehöyük'te de bulunması şaşırtıcı değildir. S. Omura, höyüğün II. Tabakasındaki Ila 3-5 katına ait megaron yapının, 1995-1998 kazı sezonlarında açığa çıkarıldığını ve höyüğün tam ortasında, 19m uzunluğunda 6.6m genişliğinde olduğunu, iki odasının bulunduğunu ve yapının törensel bir amaca hizmet ettiğini belirtir. Ayrıca bu yapının yanında aynı seviyede blok taşlardan oluşan, yaklaşık 2m genişliğinde uzun koridor veya geçitlerin tespit edildiğini ve bu koridorların megaron yapıdaki törenler sırasında kullanılmak üzere inşa edilmiş olabileceğini düşünmektedir⁵⁵. Yine aynı yapı katında, koridorların güneyinde, içinde bol miktarda seramik kaplar, insan ve köpek kemiklerinin bulunduğu çukurların tespit edildiğini, bu buluntuların Demir Çağı'nın son safhalarında Kaman-Kalehöyük'te *köpek gömme ritüelinin* varlığını düşündürdüğünü belirtmektedir⁵⁶. Ayrıca bu döneme ait çukurların tam kaplarla dolu olması ve 3 farklı gruba ayrılması; adak, çanak çömleklerin sembolik ölümü ve törenlerde tekrar kullanılmak üzere kapların çukurlara bırakılması gibi farklı ritüelistik uygulamalarla ilişkili olduğu belirtilir⁵⁷.

Kaman-Kalehöyük'ün II. Tabakasındaki Ila 3-5 katında Lydia-Akhaimenid dönemine tarihlendirilen bir diğer önemli buluntu, Akhaimenid etkisinin höyükte varlığını gösteren *Damga Mühür*'dür (**Resim 9**). 1991 yılı kazılarında ortaya çıkarılan mühür, kazı ekibinden Masako Omura tarafından çalışılmıştır. MÖ 6. yüzyılın sonları ve MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen ve yerel üretim olabileceği belirtilen mührün, konik şekilde oval bir damga yüzeyine sahip olduğu, boyu 2.9 cm, mühür baskısının uzun tarafı 2.4 cm, kısa tarafı 1.65 cm ve üst kısmında bir delik bulunduğu belirtilmektedir. Mühür ikonografisinde, ayakta, cepheden iki kollarını yanlara açmış ve iki elinde iki aslanı arka ayağından yukarı kaldırmış, taçlı, kral ya da kahraman ve aslanların alt kısmında sadece boynuzları görülebilen muhtemelen keçi başının yandan

⁵² Fahri Işık, "Megaron, Özel Bir Yapı Tipinin Kökeni, Gelişimi ve Bir Ege Tapınağına Dönüşümü" Adalya II, 1997, s.10.

⁵³ Valentin Müller, "Development of the megaron in Prehistoric Greece", American Journal of Archaeology, 48(4), 1944, 342-348. <https://ajonline.org/toc/484/>

⁵⁴ Işık, "Megaron,..." s.10-11.

⁵⁵ Omura, "Kalehöyük Excavations in Central Anatolia", s. 1099-1101.

⁵⁶ Omura, "2007 yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", s. 199-200.

⁵⁷ Zeynep Akkuzu, The Late Iron Age Pottery From Kaman-Kalehöyük, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018. s.83.

görüntüsü betimlenmiştir⁵⁸. İkonografik açıdan Akhaimenid tipi kabul edilen, kral veya kahraman betimlerinin kullanıldığı benzer tipler Sardeis ve Daskyleion'da da ele geçmiştir. Kazı başkanı S. Omura ile sözlü gerçekleştirdiğim bir görüşmede Kaman-Kalehöyük'te Pers-Akhaimenid yerleşimini gösteren mimari ya da idari bir kalıntının olmaması sebebiyle, kentte Akhaimenid yerleşiminin olmadığını belirtmiştir. Mühürde inanca dair herhangi bir belirteç olmamakla birlikte, daha çok güç ve zafer imgesi olan, aslanlarla mücadele sahnesi ön plana çıkmaktadır. Bu ikonografinin seçimi, Sardeis'te olduğu gibi⁵⁹ Kaman-Kalehöyük'te de Pers ideolojisini benimseyen ve Akhaimenidlerle sosyopolitik ilişkiler içerisinde olan yerel elitlerin varlığını göstermektedir.

Kaman-Kalehöyük'te Hellenistik Dönem, II. Tabakada bulunan IIa 1-2 yapı katına tarihlendirilir. Bu yapı katında bulunan sikke buluntuları kentin Hellenistik kültürle tanıştığını göstermektedir. Bu sikkeler, 2000 yılında Andreas Oettel tarafından çalışılmış, kazı başlangıcından 2000 yılına kadar bulunmuş olan 22 sikkeden 19 tanesi incelenmiştir. Katalog numarası 1-3 arası olanlar Hellenistik Döneme tarihlendirilir⁶⁰. Katalogun 1 ve 2 numaralı sikkeleri, Büyük İskender dönemine (MÖ 336-323) ya da ölümünden sonraki bir tarihe ait olduğu düşünülen, sırasıyla Kolophon ve Sardeis darplı, drahmi biriminde, ön yüzde aslan postlu Herakles başı, arka yüzde tahtta oturan Zeus, ikonografisine sahiptir⁶¹. İskender döneminde ya da posthumus olarak ölümünden sonra basılan sikkelerin arka yüz tipi olarak seçilen tahtta oturan Zeus, (**Resim 4-5**) aslında Akhaimenid Dönemi Satrap sikkelerinde görülen, kentlerin sahibi Tanrı Baal'dir. Pers hâkimiyeti altındaki bütün toplumların aşına olduğu bu tanrı, Büyük İskender tarafından yerel halklara hitap edebilmek için bilinçli seçilmiş olmalıdır. Baal, Kappadokia Krallığı hanedanının kurucusu I. Ariarthes'in, Gaziura'da darp ettirdiği sikkelerinin (**Resim 1**) de ön yüz tipidir⁶². Katalogun 3 numaralı sikkesi, MÖ. 311-229 yılları arasına tarihlendirilmiş, darphanesi bilinmeyen ve sikke birimi küçük bronz olarak belirtilmiştir. Ön yüzde Makedon kalkanı, arka yüzde armalı ve kapaklı? Makedon miğferi bulunan sikkede, aşınmadan dolayı lejantların okunamadığı ifade edilmektedir⁶³.

⁵⁸ Masako Omura, "A stamp Seal from Kaman-Kalehöyük" *Anatolian Archaeology Studies*, 3., 1994, s. 21- 26.

⁵⁹ Elspeth R. M. Dusingberre, "Sardeis'ten Lidya-Pers Mühürleri" *The Lydians and their World*, 2010. https://sardisexpedition.org/tr/essays/latw-dusingberre-lydo-persian-seals#note_2

⁶⁰ Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 137-146.

⁶¹ Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 139. kat. no. 1-2.

⁶² Bkz. Katalog no 1. Bono Simonetta, *The Coins of the Cappadocian Kings*, Typos, Monographien zur antiken Numismatik 2, Fribourg, 1977, lev.I, res. 1-2.; SNG von Aulock, Lev. 215, 6255-6256.

⁶³ Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 139-140. kat. no. 3.

Kaman ile ilgili Hellenistik döneme ait, 2001 yılında Melih Arslan'ın "*Kapadokya Krallığı Kaman Drahmi Definesi 1997*" adlı çalışmasında, 1997'de Kaman ilçesi sınırlarında, köylüler tarafından bulunan definedeki Kappadokia krallarına ait 43 drahmi çalışılmıştır. Define ilk bulunduğunda 200 sikke olduğu sonradan anlaşılrsa da bu kayıp sikkelerin bulunamadığı belirtilmektedir. Makalede, 6 Kappadokia kralının sikkeleri çalışılmış, en erken tarihli sikke IV. Ariarathes'e (MÖ 220-163) en geç tarihli olan ise I. Ariobarzanes (MÖ 96-63) dönemine tarihlendirilmiştir⁶⁴.

Sonuç

Kappadokia Strategialarında, Hellenistik Dönem boyunca yöneticilerin çok kültürlü yapıyı korumaya yönelik politikalar izlediği gözlemlenmektedir. Strabon'un belirttiği üzere, Kappadokia bölgesinde kent statüsüne sahip olan Kaisareia ve Tyana, kent sikkeleri ve epigrafik kaynaklarda gözlemlenen kültürel çeşitlilik dikkate alındığında, bölgenin diğer strategia ve yerleşim birimlerine kıyasla bu iki kentin daha kozmopolit bir karakter taşıdığı varsayılabilir. Öte yandan, mevcut kazı ve araştırma verileri, Hellenistik döneme ait arkeolojik buluntuların Kaisareia ve Tyana kentlerine göre daha sınırlı olduğu Kaman-Kalehöyük gibi küçük ölçekli kent ve kasabaların, etnik yapı ve inanç sistemi açısından nispeten homojen bir profil sergilediğini göstermektedir. Bu durum, söz konusu yerleşimlerde yerel inançların ve geleneklerin dış etkenlere daha az maruz kaldığını ve görece süreklilik içinde korunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Kaman-Kalehöyük inanç yapısına ilişkin olarak, Neolitik dönemin son safhasına tarihlendirilen Ana Tanrıça veya adak figürini dışında, elde edilen arkeolojik buluntuların sınırlı olması nedeniyle hangi tanrı ve kültürlerin varlık gösterdiği tam olarak tespit edilememektedir. Yerleşimde ortaya çıkarılan megaron tipi yapının büyük olasılıkla dini bir işleve sahip olduğu düşünülmekle birlikte, yapının hangi tanrı veya tanrıçaya adandığı ve ne tür ritüellerin gerçekleştirildiği, verilerin yetersizliği sebebiyle belirsizliğini korumaktadır. Öte yandan, Pers dönemine tarihlenen ve kahraman kral ikonografisi taşıyan damga mühür, bir inançtan çok siyasi ideolojinin bir yansıması olmalıdır. Hellenistik döneme ait sikke buluntuları, Büyük İskender'in yerel halklarla iletişim kurma ve kendi siyasi ideolojisini yayma stratejisi olduğu bilinmektedir. Antikçağ toplumlarında okuryazarlık oranının düşük olması nedeniyle, resim, portre, mühür ve sikkeler gibi görsel unsurlar, ideolojik, dini ve kültürel mesajların aktarılmasında kritik bir rol oynamıştır.

Gordion çevresindeki doğal alanlar ve kaya anıtları, Matar/Kybele kültü için kutsal mekânlar olarak kullanılmıştır. Bu durum, Kaman-Kalehöyük'teki

⁶⁴ Arslan, "*Kapadokya Krallığı Kaman Drahmi Definesi 1997*", s. 2-18.

inanç yapısını anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Höyük ve çevresinde yer alan doğal kayalık oluşumların, dini pratiklerle ilişkili olma ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, bu alanlarda yürütülecek sistematik kazı ve araştırmaların, yerleşimin inanç yapısı ve kültürel dinamiklerine ilişkin yeni veriler sunarak, bilgi birikimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Katalog

1. I. Ariarathes / Gaziura

Öy: Baal Gazur tahtta oturuyor, sola, sol elinde lotus uçlu asa, sağ elinin üstünde kartal, buğday başağı ve üzüm salkımı tutuyor, sağda Aramice Baal Gazur lejantı.

Ay: Diz çökmüş geyik ve ona saldıran grifon sola, aşağıda Aramice Ariarathes lejantı.

1. AR Siglos mm, 4.51 g.

Ref: CNG Triton XVIII, lot: 701; SNG von Aulock Lev. 215- 6256.

2. Ariaramnes / Tyana

Öy: Tiaralı kral büstü sağa, sol boşlukta [Y]ΠΑΙΘΡΟΥ.

Ay: Sağ elini kaldırmış at koşturan süvari (Kral), ΑΠΙ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΔΣ.

1. AE 23mm 6.72 g. 9^h

Ref: Iossif-Lorber, 2010, 433-434, fig. 2.

3. III. Ariarathes / Tyana

Öy. Tiaralı kral büstü sola.

Ay. Cepheden gövdesinin üst kısmı betimlenmiş tanrıça Ma- Kybele, beline bağladığı kuşakta bıçak veya hançer, iki yanında sfenks, dirsekten büküp yukarı kaldırdığı elinde çiçek tutuyor. ΒΑΣΙ[ΛΕΩΣ] ΑΠΙΑΡΑ[ΘΟΥ] Τ/Υ

1. AE 15mm 5.43 g.

Ref: Simonetta 1977, 20, lev.1, no.8; SNG von Aulock Lev. 215-6258

4. III. Aleksandros / Kolophon (Kaman-Kalehöyük Kazı Buluntusu Sikkeler)

Öy: Aslan postlu Herakles büstü, sağa.

Ay: Tahtta oturan Zeus sola, sağ elinde kartal, sol elinde asa tutuyor, solda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ lejantı, tahtın altında hilal.

1. AR Drahmi, 18 mm, 12^h.

Ref: Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 139. kat. no. 1.

5. III. Aleksandros / Sardeis (Kaman-Kalehöyük Kazı Buluntusu Sikkeler)

Öy: Aslan postlu Herakles büstü sağa.

Ay: Tahtta oturan Zeus sola, sağ elinde kartal, sol elinde asa tutuyor, solda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ .

1. AR Drahmi, 16 mm, 12^h.

Ref: Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 139. kat. no. 2.

6. Belirsiz Hükümdar ve Darphane (Kaman-Kalehöyük Kazı Buluntusu Sikkeler)

Öy: Makedon kalkanı, monogram ve lejant okunamıyor.

Ay: Armalı ve kapaklı Makedon miğferi, lejantlar okunamıyor.

1. AE, 15 mm.

Ref: Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 139-140. kat. no.

3.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Appianus, *Appian's Roman History*, çev. H. White, Loeb Classical Library, London, 1962.

Arrianus, Flavius, *Anabasis Alexandri*, Loeb Classical Library) London, 1976.

Diodoros, Sicilus, *Bibliothèque*, çev. C. H. Oldfather, Loeb Classical Library, London, 1933.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen, İstanbul, 1973.

Ksenophon, *Kyropaedia*, çev. Walter Miller, Loeb Classical Library, London, 1914.

Nepos Cornelius, *De Viris Illustribus*, çev. J.C. Rolfe, Loeb Classical Library, London, 1966.

Plinius, *Naturalis Historiae*, çev. H. Rackham, Loeb Classical Library, London, 1947-1967.

Plutarkhos, *Vitae Parallelae*, çev. B. Perrin, Loeb Classical Library London, 1959.

Ptolemaios, *Geographia*. ed. Nobbe, C. F. A., 3 vols. Leipzig: Carolus Tauchnitius, 1843.

Strabon, *Geographika*, çev. H. L. Jones, Loeb Classical Library, London, 1961-1965.

Modern Kaynaklar

Akkuzu, Zeynep, The Late Iron Age Pottery From Kaman-Kalehöyük, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Arslan, Melih, "Kapadokya Krallığı Kaman Drahmi Definesi 1997", Cevdet Bayburtluoglu için yazılar, Günışığında Anadolu, Homer Kitabevi, 2001, 2-18.

Aydaş, Murat "A Priest of the Goddess Ma at Komana", EA 34, 2002, 23-27.

Baydur, Nezahat, Anadolu'daki Kutsal Dağlar Dağ-Tanrılar: Klasik Çağ, Graphis Yayınları, 1994.

Cassia, Margherita, Cappadocia Romana. Strutture urbane e Strutture Agrarie alla Periferia dell'impero, Catania Edizioni del Prisma, 2004.

Çağ, Çisem, "Bir Kent Memuriyeti Olarak Stratēgia: Anadolu Kentlerinde Hellenistik Dönem Strategos'ları", Phaselis, Sayı III., 2017, s. 281-295.

Dusinberre, Elspeth R. M., "Sardeis'ten Lidya-Pers Mühürleri" The Lydians and their World, 2010. https://sardisexpedition.org/tr/essays/latw-dusinberre-lydo-persian-seals#note_2

Hawkins, J. David Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, (CHLI), Vol. I., 2000.

Işık, Fahri, "Megaron, Özel Bir Yapı Tipinin Kökeni, Gelişimi ve Bir Ege Tapınağına Dönüşümü" **Adalya** II, 1997,

Iossif P. - Lorber, C., "Hypaithros: A Numismatic Contribution to The Military History of Cappadocia", Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Bd. 59, H. 4 Franz Steiner Verlag, 2010, s. 432-447.

Jones, A.H.M., The Cities of The Eastern Roman Provinces, London, Oxford University Press, 1971.

Jones, C. P. "A Roman Will in Cappadocia", EA 37, 2004, ss. 95-100.

Koyuncu, Cemil, Eski Yunan ve Roma Dönemi'nde Kappadokia Bölgesi, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

Matsumura, Kimiyoshi "On the Manufacturing Techniques of the Iron Age Ceramics from Kaman-Kalehöyük (II): The Cultural Influence of Phrygia at Kaman- Kalehöyük" *Anatolian Archaeology Studies*, Cilt: 10, ss. 2001, 101-110.

Matsumura, Kimiyoshi, *Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Grundlage der Ausgrabung von Kaman-Kalehöyük*, Freien Universität Berlin, Unpublished Ph.D. thesis, 2005.

Müller, Valentin, "Development of the Megaron in Prehistoric Greece", *American Journal of Archaeology*, 48(4), 1944, 342-348. <https://ajaonline.org/toc/484/>

Oettel, Andreas, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", *Anatolian Archaeology Studies*, 9, 2000, s. 137-146.

Omura, Masako, "A stamp Seal from Kaman-Kalehöyük" *Anatolian Archaeology Studies*, 3., 1994, s. 21- 26.

Omura, Sachihito, "1987 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *KST X/I*, 1989, s. 353- 369.

Omura, Sachihito, "1989 Yılı Kaman- Kalehöyük Kazıları" *KST XII/I*, 1991, s. 427- 442.

Omura, Sachihito, "1992 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *KST XV/I*, 1994, s. 271- 292.

Omura, Sachihito "2007 yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *KST 30*, Cilt 3, 2009, s. 197-206.

Omura, Sachihito, "Kalehöyük Excavations in Central Anatolia", In S. R. Steadman and J. G. McMahon (Eds.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford, 2011, pp 1094-1011.

Omura, Sachihito, "Kaman-Kalehöyük 2018-2019 Kazı Çalışmaları", 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt 4, 2022, s. 139-154.

Öğün, Zeynep Çizmeli, "2006-2007 Yılları Arasında Kültepe Kazılarında Ele Geçen Sikke Buluntuları" *Anadolu/Anatolia* 31, 2006, s. 35-41.

Roller, Lynn E. "Frig Dini ve Kült Uygulamaları", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, Y.K.Y., İstanbul, 2007, s. 141-148.

SEG 41: 1417.
<https://epigraphy.packhum.org/text/287360?&bookid=172&location=1630>

Schmitt, Rüdiger, *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text*, 1991.

Simonetta, Bono, The Coins of the Cappadocian Kings, Typos, Monographien zur antiken Numismatik 2, Fribourg, 1977.

SNG von Aulock, SNG Deutschland Sammlung von Auolock Galatien-Kappadokien Kaiserzeitliche Kistophoren Postume Lysimachus- und Alexander-Tetradrachmen Incerti 14. Heft no-6099-6673, Berlin, 1967.

Şahin, İlhan, "From Tribe to Town: The Early History of Kaman", Journal of Turkic Civilization Studies, No.2, Bishkek, 2006, 201-209.

Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim yay., İstanbul, 2015.

Tekin, Oğuz, Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.

Yukishima, K., "Scythian Bronze Arrowhead from Kaman-Kalehöyük", Anatolian Archaeology Studies, 1, 1992, 89-100.

Elektronik Kaynaklar

<https://ajaonline.org/toc/484/>

<https://sciences.ucf.edu/anthropology/kerkenes/bibliography/>

<https://epigraphy.packhum.org/text/287360?&bookid=172&location=1630>

https://sardisexpedition.org/tr/essays/latw-dusinberre-lydo-persian-seals#note_2

Resimler

Resim 1: Katalog No. 1: I Ariarathes Sikkesi CNG Triton XVIII, lot: 701; SNG von Aulock, 6256.

Resim 2: Katalog No. 2: Ariaramnes. Sikkesi, Iossif-Lorber, 2010, 433-434, fig. 2.

Resim 3: Katalog No. 3: III Ariarathes Sikkesi, Simonetta 1977, 20, lev.1, no.8; SNG von Aulock Lev. 215-6258

Resim 4: Katalog No. 4. Kaman-Kalehöyük Kazı Buluntusu Sikkeler Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 139. kat. no. 1.

Kat.Nr.2

Resim 5: Katalog No. 5. Kaman-Kalehöyük Kazı Buluntusu Sikkeler Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 139. kat. no. 2.

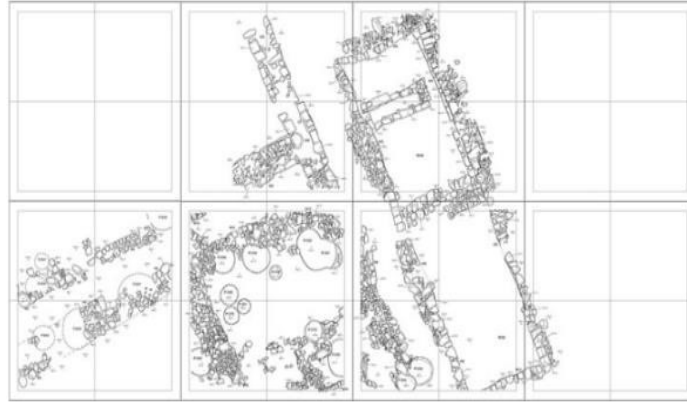

Kat.Nr.3

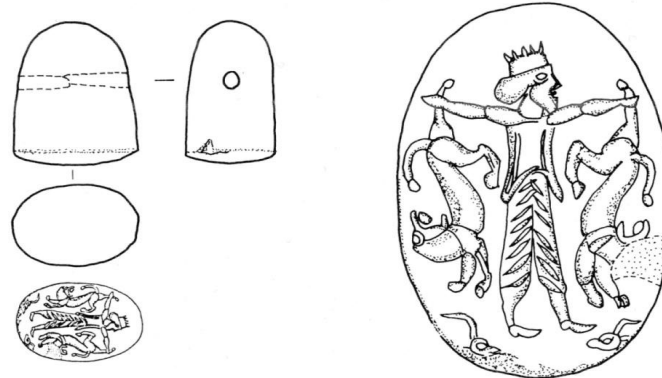
Resim 6: Katalog No. 6. Kaman-Kalehöyük Kazı Buluntusu Sikkeler Oettel, "Die antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük", s. 139. kat. no. 3.

Resim 7: Kaman-Kalehöyük Neolitik Dönem Ana Tanrıça ya da adak heykelciği.

Resim 8: Kaman-Kalehöyük Megaron Yapı (S. Omura, 2011: 110.)

Resim 9: Kaman-Kalehöyük Akhaimenid Tipi Damga Mühür, (M. Omura, 1994: s.22)

